

316.637

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A
MAGYAR TANSZÉK
FOLYÓIRATA

2.
2007

ETO: 821.511.141+811.511.141

YU ISSN 0350 2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA

2007. XXXVIII. évf. 2. sz. ÚJ FOLYAM XIII. évf. 2. sz.

2007.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Az Újvidéki Egyetem
Bölcsészettudományi Kara
Magyar Tanszékének folyóirata

Megjelenik évente négy szám.

Kiadja a Magyar Tanszék
a Vajdaság Autonóm Tartomány Oktatási és Művelődési Titkársága,
valamint a Szülőföld Alap támogatásával.

Felelős szerkesztő: Láncz Irén
Főszerkesztő: Harkai Vass Éva
Szerkesztőbizottság: Deréky Pál (Bécs), Fazekas Tiborc (Hamburg),
Jankovics József (Budapest), Tuomo Lahdelma (Jyväskylä), Papp
György, Cseh Márta, Gerold László és Utasi Csilla

Szerkesztőségi titkár: Kovács Rác Eleonóra

ETO-besorolás: Csáky S. Piroska
Angol fordítás: McConell-Duff Márta

Szerkesztőség: BTK, Magyar Tanszék
21000 Újvidék/Novi Sad, Dr. Zoran Đinđić u. 2.
Tel.: (021) 458-673, e-mail: hungar@unsff.ns.ac.yu
Műszaki előkészítés: Csernik Előd, tel.: 064/14 10 272
VERZAL Nyomda, Újvidék, tel.: (021) 505-103
Készült 2007-ben 200 példányban.

TARTALOM

NYELVTUDOMÁNY

LÁNCZ Irén: Vajdasági magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: az elutasítás formái	7
MOLNÁR CSIKÓS László: Közigazgatási megnevezések változásai . . .	25
RAJSLI Ilona: Attitűdvizsgálatok a vajdasági keresztnévadás területén	40
ANDRIĆ Edit: A szabadkai diákok kétnyelvűsége és magyar nyelvhasználatuk jellemzői	52
PÁSZTOR Kicsi Mária: Vajdasági magyar médiaszövegek mondatszerkesztésének összehasonlító kvantitatív elemzése	71
CSEH Márta: Fák, bokrok – magyarul és szerbül	86

IRODALOMTUDOMÁNY, FOLKLORISZTIKA

GEROLD László: Magyar drámák szerb, szerb drámák magyar színpadon	106
HARKAI VASS Éva: A módosult tájvers változatai Böndör Pál <i>Tegnap egyszerűbb volt</i> című verseskötetében	113
BENCE Erika: A történelmi regény műfaji változatai a vajdasági magyar irodalomban a XX. század utolsó évtizedében <i>Tipológiai vázlat</i>	121
JUNG Károly: Egy falusi „hőstett” folklorizálódik	131

SADRŽAJ

LINGVISTIKA

Iren LANC: Istraživanja mađarskog govornog jezika u Vojvodini: forme za izražavanje odbijanja	7
Laslo MOLNAR-ČIKOŠ: Promene naziva u javnoj upravi	25
Ilona RAJŠLI: Analize jezičkog opredeljenja u oblasti davanja imena	40
Edita ANDRIĆ: Dvojezičnost učenika u Subotici i njihov način izražavanja na mađarskom jeziku	52
Marija PASTOR-KICI: Komparativna kvantitativna analiza sintakse mađarskih tekstova u vojvođanskim medijima	71
Marta ČEH: Nazivi drveća i žbunja – na mađarskom i srpskom jeziku	86

NAUKA KNJIŽEVNOSTI, FOLKLORISTIKA

Laslo GEROLD: Mađarske drame na srpskim, srpske drame na mađarskim scenama	106
Eva HARKAI-VAS: Varijante modifikovane pejzažne pesme u zbirci <i>Juče beše jednostavnije</i> (Tegnap egyszerűbb volt) Pala Bendera	113
Erika BENCE: Žanrovske varijante istorijskog romana u mađarskoj književnosti Vojvodine u poslednjoj deceniji XX veka <i>Tipološka skica</i>	121
Karolj JUNG: Folklorizacija jednog seoskog „junačkog dela”	131

CONTENTS

LINGUISTICS

LÁNCZ, Irén: Hungarian Spoken Language Studies in Vojvodina: Forms of Refusal	7
MOLNÁR CSIKÓS, László: Change of Administrative Terms	25
RAJSLI, Ilona: Research into Attitudes to Choosing Christian Names in Vojvodina	40
ANDRIĆ, Edit: Bilingualism of Pupils in Subotica and Characteristics of their Hungarian Language Usage	52
PÁSZTOR KICSI, Mária: Comparative Quantitative Analysis of Sentence Structuring in Hungarian Media Texts from Vojvodina	71
CSEH, Márta: Trees and Bushes – in Hungarian and Serbian	86

SCIENCE OF LITERATURE, FOLKLORE

GEROLD László: Hungarian Dramas on Serbian Stage, Serbian Dramas on Hungarian Stage	106
HARKAI VASS, Éva: Variants of Modified Landscape Poems In Pál Böndör's poetry volume, <i>Tegnap egyszerőbb volt</i>	113
BENCE, Erika: Variants of Historical Fiction Genre in Hungarian Literature in Vojvodina in the last decades of the twentieth century <i>A draft typology</i>	121
JUNG, Károly: Folklorization of a "Heroic Deed" in a Village	131

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of Hungarian Studies : az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Tanszékének folyóirata / felelős szerkesztő Láncz Irén ; főszerkesztő Harkai Vass Éva. – 8. évf., 26/27. sz. (1976).– Újvidék : Magyar Tanszék, 1976.– 24 cm

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása

ISSN 0350-2430

COBISS.SR-ID 17698

LÁNCZ IRÉN

VAJDASÁGI MAGYAR BESZÉLT NYELVI VIZSGÁLATOK: AZ ELUTASÍTÁS FORMÁI

Hungarian Spoken Language Studies in Vojvodina: Forms of Refusal

Vannak olyan helyzetek, amikor a hozzánk fordulók kérését nem tudjuk vagy nem akarjuk teljesíteni, ajánlatukat, javaslatukat nem fogadjuk el. Nem mindig könnyű azonban *nemet* mondani, visszautasítani a felkérést vagy az ajánlatot, és nem is mindig illik, viszont megessik, hogy ezt tesszük. Hogyan utasítunk vissza valamit, mit teszünk, hogy ne tartsanak bennünket udvariatlannak? Ezekre a kérdésekre ad választ a dolgozat.

Az elutasítást kifejező megnyilatkozásoknak két fő csoportja van, a direkt és az indirekt formáké, és mindkettőnek altípusai különböztethetők meg. Ezek nem mások, mint stratégiák, melyek közül némelyeket gyakrabban, másokat nem vagy csak ritkán választunk. A dolgozat bemutatja, hogy a vajdasági adatközlők mely típusú stratégiákat részesítik előnyben.

Kulcsszavak: elutasítás, visszautasítás, stratégia, tiszta forma, stratégia-együttes, direkt szemantikai formák, indirekt szemantikai formák, tagadási formák, szituáció, arcvéde, arcfenyegetés, udvariassági formák

A vajdasági magyar élőnyelvi vizsgálatok célja, hogy bemutassák néhány beszédaktus nyelvi kifejezőeszközeit, azok jellemző vonásait, azaz azokat a stratégiákat, melyeket pontosan meghatározott szituációkban választanak a beszélők, hogy céljaikat, szándékaikat megvalósítsák. Ilyen pragmatikai kutatások nálunk eddig még nem folytak, de remélhetőleg lesz folytatásuk, több adatközlőt és nagyobb területet felölelve. Ez a dolgozat folytatása annak, amely a kérés stratégiáit és a hozzájuk kapcsolódó nyelvi szerkezeteket mutatja be. A kéréssel kapcsolatos elemzések eredményeit két tudományos tanácskozáson mutattam be, egyik részét a 2006. október 9-e és 11-e között Bükön tartott Élőnyelvi Konferencián, a másik részét, a teljes anyagot feldolgozó tanulmányt pedig ugyancsak tavaly a Magyar Nyelv és Irodalom Tan-szék szervezésében megrendezett Egyetemi Nyelvészeti Napok keretében tartott tudományos tanácskozáson (LÁNCZ 2006a, 2006b).

Vannak olyan helyzetek, amikor a kérést nem tudjuk vagy nem akarjuk teljesíteni, és elutasítjuk a hozzánk fordulót. Nem mindig könnyű *nemet* mondani, visszautasítani a felkérést vagy az ajánlatot, és nem is mindig illik, viszont megesik, hogy ezt tesszük. Hogyan utasítjuk vissza a hozzánk fordulót, mit teszünk, hogy ne tartson bennünket udvariatlannak? Ezekre a kérdésekre keressük a választ.

Szili Katalin a *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata* című könyvében (SZILI 2004) bemutatja, hogy mely nyelvterületeken végeztek ilyen vizsgálatokat, és milyen jellemzői vannak az elutasításnak a különböző nyelvközösségekben (angolok, amerikaiak, japánok, kínaiak és koreaiak körében végeztek ilyen vizsgálatokat). A megnyilatkozások osztályozását is elvégezték a témával foglalkozók, és ezekre épít az említett szerző. Az általa felvázolt rendszert figyelembe véve közelítettem meg jómagam is az elutasítással kapcsolatos kérdéseket.

Mint a kéréssel kapcsolatban is, az elutasítás bemutatásakor is kiindulhatunk abból, hogy megnyilatkozásainkkal egyebek között arra is törekszünk, hogy a másik fél számunkra előnyös képet alakítson ki rólunk, és eközben ne érezze sértésnek verbális cselekvésünket. Erre azért is fontos kitérnünk, mert az elutasítás arcfenyegtetést jelent mindkét fél számára. Ahogy Szili Katalin is kiemeli, például a segítség megtagadása rontja a rólunk alkotott benyomást, ugyanakkor nem növeli önértékelésünket. Annak érdekében, hogy a beszélők elkerülhessék az arcfenyegtetést, a nyelvekben – természetesen a magyarban is – kialakultak olyan stratégiák, és szép számban vannak olyan hozzájuk kapcsolódó nyelvi szerkezetek a visszautasítás kifejezésére, amelyek egyaránt védik mindkét fél arcát (régebben homlokszatként fordították a *face*-t). Egyszóval udvariasan is elutasíthatjuk a kérést, a felkérést, az invitálást.

Az elutasítást kifejező megnyilatkozásoknak két fő csoportja van, a direkt és az indirekt formáké. A közvetlentől a közvetettebbekig haladva a szakirodalom az alábbi alkategóriákat határozza meg:

1. direkt szemantikai formák

- a) performatívummal kifejezett (*visszautasítom*)
- b) nem performatívummal kifejezett (*Nem tudom odaadni.*
Nem engedhetem be.)

2. indirekt szemantikai formák

- a) sajnálat kifejezése (*sajnos, sajnálom*)
- b) kívánság (*Bárcsak tudnék!*)
- c) magyarázkodás, kifogások, okok kifejezése (*Nem érek rá.*
Nem szeretem.)
- d) alternatív ajánlás (*Inkább máskor.*)

- e) a jövőhöz vagy a múlthoz kötött elfogadás (*Ha előbb szólsz...*)
- f) jövőbeli elfogadás kilátásba helyezése (*Jöjjön vissza egy óra múlva.*)
- g) elvek hangoztatása (*Könyvet nem adok kölcsön.*)
- h) filozófiai jellegű kijelentés (*A mai világban...*)
- i) kísérlet a partner lebeszélésére (*Nem vagyok erre alkalmas.*)
- j) visszautasításként funkcionáló elfogadás (*Talán. Megfontolom.*)
- k) elkerülés (*Miért pont én?*)

Ahhoz, hogy meghatározhassam, hogy ezek közül a stratégiák, lehetőségek közül nálunk melyek azok, amelyek tipikusnak tekinthetők, az anyagot kiegészítő kérdőív segítségével gyűjtöttem. Kilenc szituációt határoztam meg oly módon, hogy igazodtam Szili Katalin hasonló vizsgálataihoz (ő is mintá[k]hoz igazította a szituációkat). A helyzetek között van szívességkérés, invitálás, kínálás és javaslat. 61 adatközlőm volt: 30 csantavéri nyolcadikos diák és 31 egyetemista (valamennyien a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék hallgatói).

Az első szituációban szívességet kellett visszautasítani (tárgy kölcsönadását). A kérdés kis súlyúnak tekinthető, csakúgy, mint a 2., 4. és 6. szituációban az invitáció megtagadása. A 3. szituáció nagyobb súlyú kérdés visszautasítása ([házi] feladat lemásolása). Az 5.-ben és a 9.-ben kínálást kell visszautasítani (árut és édességet), ezek közepes súlyúak. A 7.-ben súlyosabb szívességkérést kellett megtagadni, azt, hogy idegent engedjenek be egy rokon lakásába. A 8.-ban a tanár kérését kellett visszautasítani. Ez is nagyobb súlyú kérdésnek számít. Az 1. helyzetben gyereket, a 2.-ban és 3.-ban osztálytársat/évfolyamtársat, a 4.-ben barátot, a 6.-ban testvért/unokatestvért kellett visszautasítani, az 5. és 7. helyzetben ismeretlen felnőttet, a 8.-ban és a 9.-ben pedig az adatközlők ismerik azokat, akik kínálását vagy javaslatát nem fogadják el.

A fent ismertetett 13 módot tartalmazó rendszerből adatközlőim nem éltek mindegyikkel. Három forma a gyakori (éppúgy, mint a magyarországi nyelvhasználatban): a magyarázat, a nem performatívummal történő tagadás meg a sajnálatkifejezés, és csak néhány adat akad az alternatíva ajánlására, kilátásba helyezésre és lebeszélésre.

A rendszer elemei – a stratégiák – nemcsak tiszta formájukban fordul(hat)-nak elő, hanem kombinálódnak is. A kombinációknak sokféle változata van, két, három vagy (ritkán) akár négy elemből is állhatnak, és előfordul az is, hogy ugyanaz a stratégia többszöröződik a megnyilatkozásban.

Az adatok azt mutatják, hogy a stratégiák kombinációját gyakrabban választották az adatközlők, mint a tiszta formákat. A tiszta formák előfordulási aránya 29,96%, a stratégia-együtteseké 70,04 %.

1. táblázat. A fő stratégiák és stratégia-együttesek előfordulása százalékban (N=61)

Stratégiák és kombinációik	Előfordulások (%)
2. stratégia: tagadás	8,37
2+...	28,015
3. stratégia: sajnálát+...	10,89
5. stratégia: magyarázkodás	14,59
5+...	26,07
6. stratégia: alternatíva	1,16
6+...	1,75
8. stratégia: kilátásba helyezés	0,97
11. stratégia: lebeszélés+...	0,38
Egyéb	4,86
Egyéb+...	2,91

(A + jel azt jelenti, hogy a fő stratégiához egy vagy több más vagy azonos stratégia kapcsolódik.)

A stratégiák különböző arányban oszlanak meg az egyes szituációkban.

2. táblázat. A fő stratégiák és kombinációik szituációk szerint

A fő stratégiák és a gyakori kombinációk										
Fő stratégia	Kombi- nációk	1.szit.	2.szit.	3.szit.	4.szit.	5.szit.	6.szit.	7.szit.	8.szit.	9.szit.
Tiszta 2.str. (tagadás)		6,9	8,88	10,41	5,71	30,23	18,91	–	2,56	16,32
Kombi- nációk	2+5	38,88	33,33	35,4	48,57	16,2	13,5	7,14	28,20	28,57
	2+6	–	–	–	–	–	–	10,7	2,04	2,04
	2+8	2,32	4,44	–	–	–	–	14,28	–	–
3.str. (sajnálát)	3+2	–	–	–	–	6,97	–	3,57	5,1	–
	3+5	2,32	8,88	4,16	–	–	2,70	2,70	10,25	–
Tiszta 5.str. (magyaráz- kodás)		27,90	28,88	25	8,57	27,90	16,21	7,14	15,38	18,36
Kombi- nációk	5+2	9,30	–	4,16	11,42	2,32	5,40	2,32	2,32	2,32
	5+5	11,62	6,66	12,5	8,57	16,27	18,91	6,66	17,94	20,40
	5+6	4,65	2,22	4,16	8,57	–	16,21	28,57	12,82	10,20
	5+8	–	6,66	4,16	8,57	–	8,10	10,7	2,56	2,04
Az adatok száma		43	45	48	35	43	27	28	39	49

A táblázat a típusoknak és az együttes előfordulásaiknak csak egy részére vonatkozó adatokat tartalmazza. Kihagytam az alternatíva felajánlását, a jövőbeli elfogadás kilátásba helyezését és az egyébbel jelzett típust, mert ezekre és kombinációikra szituációnként mindössze egy-két példa van a korpuszban, és kimaradtak azok a kombinációk is, amelyek nem jellemzőek a megnyilatkozásokra.

Önállóan a magyarázó, okadó stratégia fordul elő legnagyobb százalékban. A 2., az 1. és az 5. szituációban többször választják, mint a többiben (a két utóbbiban azonos az előfordulási szám). A tagadó (2.) stratégia csak a 7. szituációban nem fordul elő. Az 5.-ben találjuk legnagyobb arányban. A 6. és a 9. szituációban előfordulásuk meghaladja a 16%-ot. A 3. stratégia, a sajnálat önállóan nem fordulhat elő, leginkább magyarázkodás kapcsolódik hozzá. Hat szituációban választották az adatközlők a visszautasítás e módját, leggyakrabban a 8. szituációban, és valamivel kisebb számban a 2.-ban. A sajnálat tagadással is kombinálódhat, de ez a változat csak négy szituációban fordul elő.

A direkt típus

A *visszautasítom* performatív igével történő tagadásra nincs példa az anyagban, vagyis az adatközlők kerülnek a nyílt visszautasítást, nem performatívumokkal kifejezett tagadás viszont minden szituációban van. Minden olyan szerkezet ide sorolható, melyben megjelenik a *nem* tagadószó. Jellegzetes szituációja az 5., de a 6.-ban is választották, bár nem sokan. Tiszta formájában is előfordul:

Köszönöm, nem kell.

Nem veszek semmit.

Nem szeretnék semmit se venni.

Ne haragudj, de nem érek rá.

Az 2. táblázatból látható, hogy ez a stratégia gyakran kombinálódik más elutasítási módokkal. Leginkább magyarázkodás, kifogás követi. Így menti ki magát, aki elutasít valakit. Például:

Nem tudom odaadni, mert nem az enyém.

Bocs, de nem bírok menni, mert vendégségbe megyünk.

Tényleg ne haragudj, de nem adhatom oda, rosszabb lesz, ha lebukunk.

Köszönöm, nem kérek. Most ebédeltem.

Ne haragudj, de éppen nem tudok elmenni, mert családi ebéd lesz nálunk.

Tényleg ne haragudj, de nem adhatom oda, rosszabb lesz, ha lebukunk.

Négy szituációban alternatívát javasolnak a megtagadás után az adatközlők:
Azt a filmet én meg nem nézem. Én nem. Menj mással.

Most nem megyek, hívd el egyik barátodat.

Bocs, de nem szeretek moziba menni. Hívd el egyik osztálytársad.

Ugyancsak négyben a jövőhöz kötik az elfogadást, miután megtagadták a beszédpartner javaslatát, invitálását:

Ne haragudjon, de ezt nem tehetem, jöjjön vissza később.

*Elnézést, nagyon sajnálom, de várnak rám, sürgős elintéznivalóm van.
De legközelebb szívesen segítek.*

A nem performatívummal történő tagadásnak több formája van. Ezek a következők:

1. sima tagadás (*Nem.*)
2. *dehogy, szó sem lehet róla, kuss*
3. *nem + indicativus (Nem adom oda. Nem kérek.)*
4. hajlandóság tagadása (*nem akarom, nem szeretném*)
5. képesség tagadása (*nem tudok + infinitivus*)
6. lehetőség tagadása (*Nem adhatom oda. Nem engedhetem be.*)
7. személytelen alak (*nem fog menni, nem megy*)
8. lehetetlenség (*lehetetlen, nem lehet*)
9. egyéb

3. táblázat. A tagadás formáinak előfordulása

Tagadó formák	Előfordulás
1. Sima tagadás	0,83
2. <i>Dehogy, kuss</i>	1,67
3. <i>Nem + indicativus</i>	33,47
4. Hajlandóság tagad.	3,76
5. Képesség tagadása	33,67
6. Lehetőség tagadása	21,33
7. Személytelen alak	1,25
8. Lehetetlenség	2,92
9. Egyéb	1,25

Leggyakoribb a képesség tagadása és a *nem + indicativusi* forma (előfordulásuk arányában nem nagy a különbség), és valamennyivel kisebb arányban választották az adatközlők a lehetőség tagadását. Legkisebb arányban a sima tagadás fordul elő. A többi forma sem gyakori, a *nem lehet*-tel azonban többször éltek az adatközlők, mint a személytelen alakkal vagy a durva elutasítással.

A tagadó formák egyes helyzetekben gyakoribbak, viszont vannak olyan helyzetek, melyekben nem fordulnak elő.

4. táblázat. A tagadás formái az egyes szituációkban

Tagadó formák	Sztituációk								
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1. Sima tagadás	50	–	–	–	–	50	–	–	–
2. <i>Dehogy, kuss</i>	25	–	–	25	5	25	–	–	–
3. <i>Nem + indicativus</i>	6,25	2,5	7,5	8,75	25	8,75	–	–	36,25
4. Hajlandóság tagad.	11,11	11,11	11,11	–	22,22	44,44	–	–	–
5. Képesség tagad.	21,25	23,75	6,25	16,25	1,25	7,5	3,75	16,25	3,75
6. Lehetőség tagad.	15,68	7,84	19,60	1,96	–	1,96	37,25	13,72	1,96
7. Személytelen alak	–	33,33	–	33,33	–	33,33	–	–	–
8. Lehetetlenség	14,28	–	–	28,57	–	–	14,28	57,14	–
9. Egyéb	–	–	33,33	–	–	33,33	33,33	–	–

Ha a táblázatot vízszintesen olvassuk, láthatjuk, hogy az egyes tagadási formák milyen arányban fordulnak elő a szituációkban.

A sima tagadásra csak két helyzetben van példa, durva megtagadásra négyben. A hajlandóság tagadását öt helyzetben választották, leggyakrabban a 6. szituációban, a moziba invitálás elutasításkor, a lehetőség tagadása csak egy szituációban nem fordul elő (az áru kínálásakor). A képesség tagadását megtaláljuk mindegyik helyzetben. Az előfordulás aránya az 1. és 2. szituációban meghaladja a 20%-ot (azaz abban a helyzetben, amikor nem adnak kölcsön tárgyat, és amikor elutasítják a születésnapra invitálást), kettőben 16,25%-os az előfordulás, a többiben 10% alatt van, és – ez is látható a táblázatból – az 5. szituációban (az árukínálás elutasításánál) alig haladja meg az 1%-ot. A másik három forma közül a lehetetlenség négy, a személytelen alak és az egyéb kategória három szituációban fordul elő, de nem nagy számban.

A sima tagadás nem önállóan fordul elő, hanem része az együttes előfordulásnak:

Azt a filmet én meg nem nézem. Én nem! Menj mással.

Bocs, de nem. (Ezt két elemből álló magyarázkodás előzi meg.)

Nem, kösz. (Ezt pedig követi két megokolás.)

A *nem* mellett mással is tagadnak néhányan, ezek közül a *dehogy* egyszer fordul elő (*Dehogy megyek...*), egy példa van az anyagban a *kuss*-ra (*Kussolj, öcsi!*), és ide soroltam a *húzz innen* szerkezettel alkotott mondatot is (*Húzz innen, mert összeverlek*).

Az indirekt típusok

A **magyarázkodó forma** önmagában is gyakori, de sok kombinációja is van. Szili Katalin utal rá, hogy külföldön is ez a legjelentősebb altípus. Tiszta típusában a beszélő kifogást talál ki:

Bocsi, de már odaigértem másnak.

Ne haragudj, de a legjobb barátnőm is most tartja a születési buliját.

Gyakran több kifogás is kapcsolódik egymáshoz, vagy részletes kifejtések követik a kifogást, és ezek a részletek összefüggnek egymással. Például:

Elnézést, Tanárnő, de órák után tanulnom kell, eléggé le vagyok maradva.

Elnézést, Tanárnő! Otthon várnak rám, meg megyünk a mamámékhoz.

Sajnálom, de sietnem kell haza, mert a kórházba megyünk látogatóba.

Jaj, köszönöm szépen. De tele vagyok. Épp az asztaltól keltem fel, mielőtt jöttem.

Nincs pénzem – (sic!) egyetemista vagyok.

Ne haragudjon, de rohannom kell haza. Mindjárt kezdődik a hegedűóráim.

Ezzel a megoldással a beszélő *nemet* mond a *nem* kimondása nélkül.

Ha a magyarázkodás stratégia-együttesben fordul elő, a másik stratégia lehet a tagadás, mely vagy megelőzi (mint már volt róla szó) vagy (ritkábban) követi a magyarázkodást:

Jaj, hát ez a CD az egyik barátnőmé. Nem adhatom csak úgy kölcsön.

Ne haragudjon, de akadt egy fontos dolgom, és nem tudok itt maradni segíteni.

Ne haragudj, de ezzel a feladattal sokat szenvedtem. Nem adhatom csak úgy oda!

Alternatíva felajánlása is és a jövőbeni teljesítés kilátásba helyezése is állhat a magyarázkodás után:

Már vagy tízszer láttam. Hívd el inkább egy barátodat!

Ne haragudj, de már más programom van. Beszéljük meg a jövő hétre.

A **sajnálát** tulajdonképpen bocsánatkérés, ezért nem állhat önmagában. Magyarázkodással, tagadással vagy akár jövőbeli kilátásba helyezéssel alkot kombinációt, ha viszont a beszédaktus négy összetevőből áll, a tagadást újabb ok követheti. A *sajnálom* legtöbbször a megnyilatkozás első szava vagy az első rész tagja, de zárhatja is a megnyilatkozást. A *sajnos* nem fordul elő a megnyilatkozás végén.

Sajnos nem tudok eljönni, mert dolgom van.

Sajnálom, nem veszünk semmit. Viszontlátásra!

Sajnos már van programom.

Igazán sajnálom, de jöjjön vissza később.

Ne haragudj, de a filmet már láttam, és jelenleg ezer az otthoni tennivalóm is. Sajnálom.

Az **alternatívához** is kapcsolódik másik összetevő, mely megelőzi vagy követi:

Inkább csináljunk valami mást. Semmi kedvem kirándulni.

Inkább menjünk el vásárolni, csúnya az idő, máskor kiránduljunk.

Bocs, de nem szeretek moziba menni, hívd egyik osztálytársad.

Most nem megyek, hívd el egyik barátod.

Figyelj, nem tudom, hogy jó-e a feladatom, jobban jársz, ha mástól kéred el. Nézzünk inkább DVD-t. Az pénzbe se kerül.

A kilátásba helyezés sem önálló elem, tagadás vagy magyarázkodás előzi meg vagy követi:

Talán máskor. Most nem érek rá.

Köszönöm, most nem kérek. Egy kicsit később majd megkóstolom.

Szívesen segítenék, de se erőm, se kedvem hozzá. Nem lehetne máskor?

A két korosztály között vannak különbségek a tiszta típusok és kombinációik gyakoriságában, de ezek a különbségek nem nagyok. A diákoknál a tiszta típusok aránya 31,45%, az egyetemistáknál 28,57%, tehát a stratégia-egyetemeseket részesítik előnyben (a diákoknál 68,54%, az egyetemistáknál 71,42% az előfordulás aránya).

A következő táblázatból látható, hogy miként alakulnak a stratégiák és kombinációik arányai a két korcsoport visszautasításaiban.

5. táblázat. A stratégiák és kombinációik a két csoportban

Stratégiák	Diákok	Egyetemisták
2	10,88	6,01
2+...	33,87	22,51
3+	8,06	13,53
5	12,5	16,54
5+...	23,79	28,19
6	0,80	1,50
6+...	1,20	2,25
8	1,61	0,37
11	—	—
11+...	—	0,75
E	5,64	4,13
E+...	1,61	4,13

A diákok többször mondanak először *nem*-et, mint az egyetemisták, és ezt a formát bővítik, az egyetemisták pedig előbb magyarázkodnak, azután kapcsolnak más stratégiát az ok(ok)hoz, és ők kínálnak többször alternatívát.

A teljes anyag 11,28%-ában három részből áll a megnyilatkozás, ami egyrészt azt jelenti, hogy háromféle stratégia kombinálódik, másrészt pedig

azt, hogy a három közül az egyik stratégia kétféleképpen fogalmazódik meg. A három részből álló visszautasítás aránya a következő: a diákoknál 48,27%, az egyetemistáknál valamivel gyakoribb ez a megoldás, mert az arány náluk 51,72 %. Íme néhány típus és példa:

- 2+5+5: *Nem, kösz! Már láttam a filmet, és nagyon unalmas.
Nem bírok maradni, mert a testvérem beteg, és ápolnom kell. A
szüleim dolgoznak.*
- 2+5+6: *Ne haragudjon, nem engedhetem be a rokonom lakásába, hisz
nem is ismerem magát. Ha gondolja, kint várja meg, mindjárt jön.*
- 3+2+5: *Tanárnő, sajnos nem tudok segíteni, fontos elintéznivalóm van.*
- 3+2+8: *Sajnálom, ma nem jön össze. Majd legközelebb.*
- 5+5+2: *Fogalmam sincs, mikor látlak megint, és ez a CD nekem kell.
Bocs, de nem.*
- 5+5+5: *Egyedül vagyok, és nincs pénzem. Nem tudom, hogy anyuék hol
tartják.*
- 5+5+8: *Tanulnom kell. Bioszból ellenőrzőt írunk. Majd máskor elme-
gyünk.*
- 5+2+8: *Nincsenek itthon. Nem lehet, gyere vissza egy óra múlva.*
- 8+2+5: *Pár nap múlva elviszem neked a másolatát. Most nem adom, mert
ez az egyetlen példány.*

A beszédaktus négy elem láncolatából is állhat:

- 2+5+8+E: *Most nem tudok elmenni, mert fáj a térdem. Majd egy követ-
kező alkalommal. Jó? (Az egyéb a preferált reagálás kifejező
eszköze.)*
- 3+5+5+6: *Jaj, nagyon sajnálom, beszámolót tartok a héten, tanulnom
kell. Majd legközelebb.*

A legjellemzőbb szerkezetek a magyarázkodással alkotott változatok, azaz a kifogások felsorolása, mert kiegészülnek újabb ok(ok)kal, tagadással, alternatívával, jövőbeli elfogadás kilátásba helyezésével és/vagy sajnálattal.

Az elutasítás szemantikai formáinak választása attól függ, hogy milyen társadalmi státusban vannak a beszédpartnerek, és az ismeretség is meg az életkor is befolyásoló tényező. Továbbá az elutasítási forma választásánál szerepet játszik az is, hogy a javasolt cselekvés megtagadása arcfenyegető jellegű mindkét fél számára. Aki elutasítja beszédpartnere javaslatát, invitálását, igyekszik kedvező színben feltüntetni magát, és úgy formálja meg megnyilatkozását, hogy partnere érezze, érzelmileg nem közömbös számára, hogy nem úgy cselekszik, ahogy a hozzá forduló érdekei vagy szándékai megkívánják.

A felmérésben részt vevők nem kerülnek a tiszta tagadás, csak olyan idegenhez fordulva nem választják, aki a rokonnal kapcsolatban van, az árú kínáló ismeretlennel szemben a legnagyobb a tiszta tagadás előfordulása, függetlenül attól, hogy az ismeretlen idegen társadalmi státusa magasabb, és a kor sem akadályozza meg e forma választását. Ez érvényes az ismerős felnőttel való kommunikációra is. Testvért/unokatestvért, aki azonos társadalmi státusú, szintén viszonylag nagy százalékban utasítanak el tiszta tagadással, ugyanakkor osztálytársat/évfolyamtársat kisebb arányban, csakúgy, mint gyereket és barátot. És kis százalékban, de a tanár kérésére is reagálnak az elutasító szándék egyértelmű kifejezésével. Pedig a *nem*-mel történő egyértelmű tagadás főleg akkor várható, ha a megnyilatkozó saját státusát a partnerénél jelentősebbnek gondolja.

A tagadásnak a magyarázkodással való kapcsolódása akkor a legnagyobb arányú, amikor barát invitálását utasítják vissza. Ebből arra következtethetünk, hogy a barátság nagyobb súlyú a nyelvi forma választásánál, mint a többi tényező. Még gyerekekkel és osztálytárssal/évfolyamtárssal szemben is gyakrabban választják, mint amikor a tanár kérését utasítják vissza, pedig az utóbbi esetben (és még néhány helyzetben) fontos tényező a forma választásában a társadalmi státus és az életkor, s a magyarázkodás gyakoribb előfordulását várnánk a tagadással kombinálva. A rokonhoz érkező idegen elutasítására nem a magyarázkodás a jellemző, hanem a jövőbeni kilátásba helyezés, ami érthető is, a beszélő respektálja rokona ismerősét, és lehetőséget látva a kérés teljesítésére, védi arcát.

A tiszta magyarázkodás társadalmi tényezőtől függetlenül megjelenik mindegyik szituációban, háromban megközelíti a 30%-ot (amikor a partner gyerek, osztálytárs/évfolyamtárs és ismeretlen árus), és nem nagy a különbség az előfordulásban, amikor a testvért/unokatestvért és a tanárt utasítják vissza. A magyarázkodás után kevesebb a tagadás, ha idősebb felnőtt a partner.

A táblázatokból egyebek is kiolvashatók, ezúttal csak néhány jellegzetes ségre tértem ki.

Az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy az adatközlők legtöbb esetben tompítják az elutasítást, s ennek több formájával élnek. A variációk sokfélék, és nyelvi megformálásuk is nagyon változatos. Hogy jó színben tüntessék fel magukat, például magyarázkodáskor a legkülönbözőbb kifogásokat találják ki, és mindent megtesznek azért, hogy ne sértsék meg a beszédpartnert. Megfigyelhettük azt is, hogy az adatközlők nemcsak a magasabb státusban levőket visszautasítva választják meg körültekintően az elutasítási formákat.

Udvariassági formák

A szakirodalom a 13 szemantikai egység mellett elkülönít ún. kötőelemeket is, ezek járulékos elemek, melyek megelőzik vagy követik a visszautasító megnyilatkozásokat, de önmagukban nem fejeznek ki visszautasítást.

Ilyen járulékos elemek a következők: a támogató vélemény vagy egyetértés, az együttérzés kifejezése, a hála és a megbecsülés kifejezésre juttatása. (Járulékos elem lehet a szünetet kitöltő elem is, de mivel írásbeli válaszok alapján végeztem az elemzést, ilyen elemekkel nem számolhatok.) Ezek a beszédaktusok csökkentik az arcfenyegtetést. Csakhogy ilyen kötőelemek a vizsgált korpuszban nem fordulnak elő. Vannak azonban olyan részei a megnyilatkozásoknak, melyeknek hasonló szerepük van, és gyakran élünk velük, az adatközlők sem fukarkodtak velük. Éppen ezért a négy csoportba sorolt járulékos elemekhez kapcsolhatjuk a köszönetet és a bocsánatkérést is (vö. SZILI 2004; 133). Mind a köszönettel, mind a bocsánatkéréssel, e kétféle udvariassági gesztussal a beszélő jó benyomást igyekszik kelteni magáról, éppúgy, mint a mentegetőzéssel, amikor is a beszélő úgy gondolja, jó oka van nem megtenni valamit.

Az 514 megnyilatkozás 46,69%-ában előfordul a *köszönöm*, valamint a bocsánatkérést kifejező *bocsánat*, *elnézést* és a *ne haragudj(on)*.

6. táblázat. Az udvariassági formák száma

Szituációk	Udvariassági formák	
	Köszönet	Bocsánat
1. Tárgy kölcsönadása	–	28
2. Invitálás	1	39
3. (Házi) feladat átírása	–	13
4. Invitálás	–	19
5. Árú kínálása	8	14
6. Invitálás	4	22
7. Beengedés	–	15
8. Segítségkérés	–	29
9. Kínálás	36	3

Bocsánatkérési módokkal a kínálás szituációján kívül mindegyikben lehet élni, és éltek is velük a diákok is meg az egyetemisták is, még a 9. szituációban is hárman, amelyben nem szokásos az udvariassági forma. Legtöbb adat abban a szituációban van, amelyben osztálytárs/évfolyamtárs hív születésnapra, a másik két hasonló szituációban a bocsánatkérések száma csökken, és ez azzal lehet összefüggésben, hogy az invitáló barát és testvér/unokatestvér. Velük szemben sem hiányzik az udvarias gesztus, de számuk kisebb. Figyeljük meg, hogy a gyerekhez és a tanárhoz fordulás az udvariassági elemet tekintve alig különbözik egymástól. Az idegen felnőtthöz szólva

jócskán megcsappan a bocsánatkérés. Amikor az osztálytárs/évfolyamtárs a (házi) feladatot írná át, nem sokan kérnek bocsánatot elutasításakor.

A köszönettel más a helyzet. Nem minden szituáció teszi lehetővé, hogy köszönetet mondjunk az elutasítás előtt. Lehetőség van rá az invitálásnál és a kínálásnál, és van is rá néhány példa két invitáló-helyzetben (amikor osztálytárs/évfolyamtárs meg testvér/unokatestvér az invitáló) és mindkét kínáláshelyzetben. Viszont amikor barát az invitáló, elmarad a *köszönöm*. Megfigyelhetjük azonban, hogy sokan csak a süteményt kínáló ismerős felnőthöz forduláskor választják ezt az udvariassági formát (az adatközlőknek több mint fele!).

Az udvariassági formák használatában a két korosztálynál különbségeket figyelhetünk meg. Az egyetemisták közül sokkal többen mondanak köszönetet és kérnek bocsánatot visszautasításakor, mint a nyolcadikos diákok. Mivel a 9. helyzetben konvencionális a köszönet, álljon itt a számszerű adat, bizonyítandó, hogy a konvencióhoz nem mindenki tartja magát: az egyetemisták közül 28-an tartották fontosnak, hogy elutasításukat *köszönömmel* vezessék be (csak hárman nem!), a 30 diák közül pedig mindössze nyolcan. Az udvariassági forma használata tehát az életkorral változik, a fiatalok interaktív kompetenciájának már része, a diákok nyelvi viselkedése azonban még nem minden esetben alakult a konvenciónak megfelelően.

A bocsánatkérés mindhárom módja (*bocsánat/bocs/bocsi, elnézést, ne haragudj[on]*) megjelenik a szituációk mindegyikében, igaz, különböző arányban.

7. táblázat. A bocsánatkérések száma a két korcsoportban szituációk szerint

Korcsoport	Szituációk								
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Diákok	8	10	4	3	2	3	4	5	2
Egyetemisták	20	29	9	16	12	19	11	24	1

Mint láthatjuk, egy szituáció kivételével (a különbség egyébként elenyésző) mindegyikben az egyetemisták megnyilatkozásaiban van a több bocsánatkérési forma. Mint már említettem is, a 9. szituációban nem jellemző forma, hárman mégis használták ebben is. Feltűnhet, hogy mindkét korcsoportból a 2. szituációban kértek legtöbben bocsánatot (amikor osztálytársuk/évfolyamtársuk invitálását utasították vissza). Ami szintén meglepő, többük-nél abban a megnyilatkozásban fordul elő viszonylag nagy számban valame-lyik bocsánatkérési forma, amikor gyerek, tehát társadalmilag alattuk levő kérését nem teljesítik. A diákok közül meglepően kevesen kérnek bocsánatot tanáruktól, amikor felkérését utasítják el, és amin nem kell csodálkoznunk,

a házi feladat lemásolásának megtagadásakor sem igazán udvariasak. Az egyetemisták sem utasítják el durván a gyereket, és évfolyamtársukat sem, ha invitálásról van szó, amikor azonban a kidolgozott feladatot kérik tőlük, kevesen kérnek bocsánatot elutasításkor. Azaz a nagyobb súlyú szívesség nem teljesítése nemigen vonzza a bocsánatkérést. A tanár kérésének elutasításakor azonban sok egyetemista bocsánatot kér. Náluk egyébként jóval magasabb a bocsánatkérés előfordulásának száma, az említett négy közül három szituációban, mint a diákoknál. Úgy látszik, az adatközlők egy része nem a társadalmi státusra vagy a korra való tekintettel választja a bocsánatkérési formát, sokuk számára feltehetőleg a csoporthoz tartozás, a rokoni kapcsolat és a barátság a fontosabb. Ez a megállapítás azonban nem érvényes az egyetemistákra, amikor tanárukról van szó.

A diákoknál a többi helyzet adatai között nincs nagy különbség, az egyetemistákénál azonban igen. Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy az egyetemisták udvariasabbak a diákoknál, bár róluk sem mondhatjuk, hogy udvariatlanok.

Elvértve azonban akad néhány udvariatlan, durva reagálás is. Kérdés persze, hogy a valós, tehát a nem kérdőív-helyzetben mondanának-e a kiválasztott adatközlők osztálytársuknak olyasmit, hogy *húzz innen* vagy *kuss*.

Szili Katalin megfigyelései szerint az adatközlők a magasabb státusban levőkkel kommunikálva körültekintően választják ki az elutasítási formát, melyhez magas százalékban kapcsolódnak arcvédő udvariassági elemek. A vajdasági adatok alapján azonban nem tapasztaljuk, hogy az azonos társadalmi helyzetben levőkhöz fordulva minden szituációban jelentős mértékben csökkennének az arcvédő aktusok, a közeli viszony sem csökkenti feltűnően az udvariassági elemeket. Inkább az a jellemző, hogy az idegen árukinálóval szemben csökken valamelyest ezeknek az elemeknek a száma, vagyis vele beszélve mellékessé válik, hogy kedvező képet alakítsanak ki magukról, és hasonló a helyzet akkor is, amikor idegent kellene beengedni a rokon lakásába.

Függelék*

1. A vendégük gyerekének megtetszik egy CD-je. Kéri, hogy adja neki kölcsön. Nem akarja odaadni. Mit mond neki?
2. Egy évfolyamtársa barátkozni szeretne magával. Meghívja születésnapjára. Semmi kedve elmenni hozzá. Utasítsa vissza!
3. Egy évfolyamtársa nem csinálta meg a feladatot az egyik tárgyból. Arra kéri, hogy lemásolhassa a magáét. Utasítsa vissza!

* A válaszok kipontozott helyét nem jelöltem. A nyolcadikosok kérdőíve tegező formában készült, a 2. és 3. helyzetben az *évfolyamtárs* helyett *osztálytárs* szerepel, a 3. helyzetben pedig *feladat* helyett *házi feladat*ról van szó *matematikából*.

4. Barátja kirándulni szeretne. Arra kéri, hogy menjen vele. Ne teljesítse kérését!
5. Egy ismeretlen ember becsönget magukhoz, valamit árul. Maga nyit ajtót. Próbáljon megszabadulni tőle!
6. A testvére/unokatestvére moziba hívja. Utasítsa vissza meghívását!
7. Egy rokonánál van. Neki rövid időre el kellett mennie otthonról. Egy idegen csenget be, a rokonát keresi, aki valamit oda akart neki adni. Azt mondja, ha beengedi, ő megtalálja a neki ígért dolgot. Ne engedje be, szabaduljon meg tőle!
8. Egy tanára megkérte, hogy órák után segítsen neki átrendezni a tantermet a holnapi ünnepséghez. Nincs kedve hozzá, mondjon nemet!
9. Egy barátjánál van, az anyja megkínálja süteménnyel. Már evett náluk ilyet, de nem ízlett. Utasítsa vissza.

Irodalom

- LÁNCZ Irén (2006a): Vajdasági beszélt nyelvi vizsgálatok: A csantavéri diákok kérésstratégiái. *Hungarológiai Közlemények*, 2006. 2., 7–19. l.
- LANCZ Irén (2006b): Vajdasági magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: A kérés stratégiái. *Hungarológiai Közlemények*, 2006. 3., 12–23. l.
- NEMES Attila László (2000): Benyomáskeltési stratégiák a társalgásban. *Magyar Nyelv*, 4., 418–436. l.
- NYOMÁRKAI István (1998): A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. *Magyar Nyelvőr*, 3., 277–283. l.
- SÍKLAKI István (1995, szerk.): A szóbeli befolyásolás alapjai I–II. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- SZILI Katalin (2004): Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata. Tinta Könyvkiadó, Budapest

HUNGARIAN SPOKEN LANGUAGE STUDIES IN VOJVODINA: FORMS OF REFUSAL

We can find ourselves in situations when we are unable or do not wish to fulfil the requests of people turning to us, or we refuse to accept their offer or proposal. It is often difficult to say *no* and turn down a request or a proposal, or it just might not be good manners to do so; nevertheless, we sometimes have to do it. How do we turn down something, what forms of refusal do we choose not to be considered impolite? These are the questions that this paper attempts to answer.

There are two main types of utterances that express refusal: direct and indirect forms and they both have subtypes. These are nothing else but strategies; some of them we use quite frequently, others only rarely. The

paper shows which types of strategies are preferred by our informants in Vojvodina.

Keywords: refusal, turning down, strategy, pure form, strategy group, direct semantic forms, indirect semantic forms, negation forms, situation, face-saving, with a face like thunder, forms of politeness

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

KÖZIGAZGATÁSI MEGNEVEZÉSEK VÁLTOZÁSAI

Change of Administrative Terms

A közigazgatási terminológia változásai nemcsak kisebbségi helyzetben, hanem nemzeti körülmények között is bekövetkezhetnek. Egyes megnevezések rendszerváltozás következtében átalakulnak (pl. tanácselnök – polgármester), mások pedig elavulnak (pl. szolgabíró, borbíró), és olyanok is akadnak, amelyek a politikai rendszertől függetlenül használatban maradnak (pl. miniszter).

Kulcsszavak: közigazgatás, tanácsnok, képviselő, tanácstag, községi bíró, kisbíró, polgármester, tanácselnök, jegyző, miniszter, szolgabíró

Egy kisebbségi nyelv helyzetének alakulása számos következménnyel jár, többek között a közigazgatási terminológia módosulását is maga után vonja. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban a magyar nyelv hivatalos használata igen korlátozottá vált, annyira, hogy a közhivatalokban külön felirat figyelmeztette az ügyfeleket, hogy az állam nyelvén beszéljenek ügyeik intézésekor. A közigazgatási megnevezéseknek csupán a szerb nyelvű változata számított hivatalosnak. 1941 és 1945 között Bácskában ismét a magyar nyelv lett hivatalos. A második világháború után rendszerváltás következett be, ez mind a szerb, mind a magyar nyelvű megnevezésekre hatással volt. 1963-tól a közigazgatás átszervezése szintén együtt járt terminológiai változásokkal (megszűntek a járások, községek létesültek). Az 1974. évi alkotmány a kisebbségi nyelvhasználat lehetőségeinek kibontakoztatását eredményezte. A kilencvenes években bekövetkezett politikai változások a szerb nyelv pozícióját erősítették a kisebbségi nyelvekkel szemben. Ebben az időszakban fokozatosan kivonják a használatból az előző (szocialista) rendszer megnevezéseit, és újakkal vagy felújítottakkal cserélik fel őket.

A mai képviselőház korábban *népszkupstina* néven szerepelt mint országos testület. Az önkormányzatra azelőtt a községi népbizottság megnevezés utalt, a községi képviselő-testületnek pedig *községi szkupstina* volt a neve

(Magyarországon *községi tanács*ról beszéltek). A község első emberét régen bírónak nevezték, a szocialista időszakban ő volt a községi elnök, manapság pedig szívesen alkalmazzák rá a polgármester megjelölést. A képviselőt az önzagzatás időszakában *küldöttnek* mondták (néhol ennek megfelelően *küldött-testület*ről beszéltek). A községi képviselőket ma tanácsnokként emlegeti a sajtó, pedig nem minden képviselő tanácsnok, csupán az, aki valamilyen külön megbízatást kapott.

Volt, aki szóvá is tette, hogy a községi képviselő-testületek tagjait tanácsnok néven emlegeti a sajtó, mondván, hogy nem tanácsnak a tagjairól van szó, tehát indokolatlan a tanácsnok szó használata velük kapcsolatban, és egyébként sem hangzik jobban, mint a fogalmilag is megfelelőbb képviselő. A tanácsnok szónak nincsen 'tanácstag' értelme. A **tanács**tag szó régi keletű, elsősorban valamely közösség vagy intézmény szűkebb körű ügyintéző testületének tagjára utal. Magyarországon a rendszerváltás előtt az államhatárolom igazgatási szervezetének egységeként alakított (megyei, városi, kerületi, községi) tanácsok tagját jelölte. Az ilyen tanácstag abban is különbözött a tanácsnoktól, hogy megválasztásának módját illetően küldött volt, nem pedig képviselő.

A **tanács**nok főnév már a tizenkilencedik században is élt a magyar nyelvhasználatban, egészen 1945-ig. Elsősorban olyan városi tisztviselőre vonatkozott, aki valamely ügyosztálynak az élén állt, és rangban a polgármester, illetve helyettes polgármester után következett. Kialakult azonban egy másik jelentése is, ennek értelmében valamely közigazgatási testületnek, eljárásának, képviselő-testületnek a tagját jelölte. A vajdasági magyar nyelvhasználat nyilván azért él vele, mert bizonyos patinája van, és mert korábbi demokratikus rendszerek szava. Természetesen az a körülmény sem hanyagolható el, hogy az újabb szerb szóhasználatban *odbornik* megnevezéssel illetik a községi képviselő-testületek tagjait, és ennek megfelelőjeként szorítja háttérbe a tanácsnok szó a községi képviselő megnevezést.

Újabban már nem mindegy, hogy a képviselő-testületnek a tagjait képviselőnek nevezzük-e vagy tanácsnoknak. Ugyanis azok a képviselők, akik valamilyen konkrét megbízatást kapnak a polgármester tanácsadó csapatában, joggal nevezhetők tanácsnoknak a szó szorosabb értelmében. A többi képviselőt viszont így nem illeti meg a tanácsnoki cím. Számos magyarországi önkormányzatban tevékenykednek tanácsnokok. Például a pécsi önkormányzatban a 42 képviselő közül hét valamilyen tanácsnoki feladatot lát el, nevezetesen: egészségpolitikait, vagyonpolitikait, kisebbség, intézményfejleszté, külügyit, foglalkozáspolitikait, kommunálisat, kettő frakcióvezetői tisztséget tölt be, három pedig alpolgármester. Siófok Város Önkormányzatának Képviselő-testületében nagyjából ugyanannyi képviselőnek van tanácsnoki megbízatása, mint ahánynak nincsen. Tiszaújvárosnak van oktatási tanácsnoka, városépítési és környezetvédelmi tanácsnoka, ren-

dészeti tanácsnoka, idegenforgalmi tanácsnoka, sporttanácsnoka, egészségügyi tanácsnoka és kulturális tanácsnoka.

Általában **képviselő** néven tartják számon a parlamentnek (az országgyűlésnek) vagy a kétkamarás alsóháznak azokat a tagjait, akiket a szavazópolgárok szabadon választanak, azokkal szemben, akik személyes jogon, kinevezés, testületi vagy más választás alapján vesznek részt a törvényhozásban. A képviselő jogállása alapvetően eltér a feudális társadalom rendi képviseletétől. A polgári társadalomban a képviselő a nép egységét veszi kiindulási pontnak, olyan közeget alkot az államban, melyet a nép választ, ezért látszólag a nép akaratából, mintegy a nép nevében jár el. Valójában nem személyek helyettesítése a tiszte, az alkotmánynak megfelelően köztisztviselői hatásköre és jogállása van. A képviselő nem a kerületét vagy a választóit képviseli, hanem mint országos képviselő voltaképpen az állam élő orgánuma, akinek feladata, hogy a közérdeket a legjobb meggyőződése szerint érvényre juttassa. A polgári képviselőt közjogi természetű, és így mindenben eltér a magánjog analógiájára kifejlődött rendi képviselettől. A választás nem a választók jogainak a választottakra való átszállítása, vagyis nem azt jelenti, hogy a képviselő a választók akaratát juttatja kifejezésre, hanem annak módja és eszköze, hogy a közügyeket lehetőleg a leghivatottabbak kezeljék. Ezért a képviselő nem tartozik felelősséggel választóinak, nem lehet utasításokkal korlátozni a tevékenységét; a tanácskozás és a határozás szabadsága, valamint mentelmi jog illeti meg. A polgári társadalom átvette a régi közjogi nyelv megnevezéseit (képviselő, népképviselő, mandátum, megbízás stb.), de némileg más tartalommal töltötte meg őket.

Annak meghatározásánál, hogy ki választható képviselővé, a polgári alkotmányok igen szabadelvűek. Általában az választható, aki választó, és ez alól csak ritka kivételek, összeférhetetlenségi esetek vannak. A főbb összeférhetetlenségi esetek a következők: a bírók, az ügyészség tagjai, az állami számvevőszék elnöke és hivatalnokai, a kereskedelmi és leszámítoló bank igazgatótanácsának tagjai nem lehetnek képviselők, ezenkívül a kormánnyal szerződéses viszonyban levő vállalkozó és a vállalat személyzete, a kormánnyal tartós üzleti viszonyban levő pénzügyi intézetek, társulatok vezetői és hivatali személyzete, az állam által segélyezett vasút, csatorna engedélyese és hivatalnokai, a törvényhatóságok és községek tisztviselői, a szerzetesrendek tagjai (a premontreiek, a ciszterciák, a bencések és a kegyesrendiek kivételével), valamint azok, akiket büntény miatt jogérvényesen elmarasztaltak. Akit viszont már megválasztottak képviselőnek, nem tölthet be olyan tisztséget, amely a kormány, illetve a kormány közegeinek kinevezésétől függ, és fizetéssel vagy díjjal jár. Ez alól a szabály alól kivételnek számítanak a miniszterek, a minisztériumi államtitkárok, az országos intézmények igazgatói, a közoktatási és egészségügyi tanács tagjai, a tudományegyetemi és műegyetemi tanárok. Ha a képviselő ilyen tisztségbe kerül vagy állami szolgálatba

lép, mást kell választani helyette. A képviselő rendszerint meghatározott tiszteletdíjban részesül, egyes államokban viszont csak bizonyos utazási, postai kedvezményeket élvez, esetleg a bizottsági ülések után tiszteletdíjat kap.

A **képviselési rendszer** voltaképpen összessége több egymásba illeszkedő szerves intézménynek, melyek által a polgárok a közhatalomban részesednek, de olyan módon és alakban, hogy befolyásuk mintegy átszűrődve és megtisztultan juthasson kifejezésre. Miután azonban a választás szabadsága szintén előfeltétele a képviselési rendszernek, ezért a választók azt fogják a közügyek intézésére küldeni, akit a legalkalmasabbnak vélnek rá, illetve akinek elvei és nézetei felfogásukkal a leginkább egyeznek. Így érvényesülhet a választók nézete, a népakarat, de nem jogi, hanem bizalmi viszonyban, amikor közügyeinek a vezetését választottainak kezébe teszi le a nemzet. A képviselő közvetlenül ugyan nem kormányoz, de felügyel rá, ellenőrzi, úgyhogy a miniszteri vagy kormányzati felelősség kiegészítő része a képviselési rendszernek.

A képviselési rendszer az újabb államélet terméke, sem az ókor, sem a középkor nem ismerte. Habár alap gondolatához egyes görög városállamok, valamint a *Comitia tributaria* megoszavaztató rómaiak is közeledtek és látszólag a középkori rendi képviselő is közeledni látszik hozzá, megoldásaik azért lényegükben teljesen különböznek tőle. Csíráit már a XIII. századi Angliában megtaláljuk, a XVI. és XVII. században pedig megerősödik. A kontinensen Montesquieu volt lelkes szószólója, az angol alkotmányról írt világhírű fejtegetéseiben hívta fel rá a világ figyelmét. A XVIII. század másik nagy szelleme, Rousseau viszont elveti a képviselési elvet, mert ellentétben van az általa kifejtett társasági állam fogalmával. Mindenesetre a francia Mirabeau és Sieyès és a német Kant és Fichte hathatós támogatásával nagy népszerűségere tett szert, és a művelt államokban mindenfelé elfogadták. A mai polgári társadalmakban egymástól nem is az elvekben, hanem alkalmazásuk mértékében különbözik, úgyhogy egyes népek még történeti múltjukkal is szakítottak miatta. A rendi alkotmányosság és képviselő lehetett volna ugyan a megelőző fejlődési fok, csak hogy a kontinens legtöbb államában az abszolútizmus teljesen megtörte, miután a helyébe lépve több százados uralomra jutott, így ezekben az országokban a képviselési rendszer a történeti alap teljes feladásával valósulhatott meg. Magyarországon az abszolútizmus sohasem vert igazán gyökeret, és amikor az 1848. évi alkotmány elfogadta a képviselési rendszert, nem kellett a történeti alap elvetésével egészen új államrendezést felépíteni, továbbra is megmaradt a múlt és jelen közötti folytonosság.

A szocialista rendszerben tanácsstagok látták el a nem országos testületekben a szavazópolgárok képviselését, a közösség érdekében végzett tevékenységükön alapult a tanácsok munkája. A községi, városi, megyei városi és a fővárosi kerületi tanácsstagokat a választópolgárok közvetlenül, míg a

megyei és a fővárosi tanácstagokat a helyi tanácsok általában négyéves ciklusokra választották.

A **tanácsstag** olyan hivatalos személynek minősült, aki tevékenységét társadalmi munkaként végzi, azonban jogosult volt költségeinek a megtérítésére és a tanács működési területén való díjtalan utazásra. A tanácsstag köteles volt képviselni a választókerület, illetve a település lakosságának érdekeit, teljesíteni a választók megbízatásait, és legalább évente beszámolni választóinak a tanács és saját tanácstagi munkájáról.

A tanácsstagnak joga volt, hogy részt vegyen a tanács ülésein, ott felszólaljon, véleményét kifejtse, a döntések elfogadásakor szavazzon, megvizsgálás céljából a tanács vagy a végrehajtó bizottság elé terjeszthetett közérdekű kérdést vagy javaslatot. A tanácsülésen vagy más alkalommal a végrehajtó bizottságtól, a tisztségviselőktől, a szakigazgatási és egyéb helyi szervek vezetőitől a tanácsi hatáskörbe tartozó ügyekben felvilágosítást kérhetett. Joga volt továbbá, hogy megbízás alapján képviselje a tanácsot, és megválaszthatták a tanács bármely tisztségére és bizottságába. A helyi tanács tagja összehívhatta választóinak gyűlését. Munkájának elősegítése érdekében munkáltatójától jogosult volt kérni a munkavégzés alóli felmentését, illetőleg a kiesett munkaidőt igazoltnak kellett tekinteni, ha a tanács vagy valamelyik szerve meghívta, vagy részére csak munkaidőben végezhető feladatokra adott neki megbízást. A tanácsstagnak alapvető kötelessége volt olyan magatartást tanúsítani, amely méltóvá teszi a közéleti tevékenységre és választóinak bizalmára, ennek érdekében közvetlen és rendszeres kapcsolatot tartott fenn a lakossággal, választóit bevonta a tanácsi feladatok megoldásába.

Az önkormányzat vezetője ma már jogosan nevezhető polgármesternek, ugyanis nem a képviselők választják maguk közül, mint korábban a községi elnököt, hanem közvetlenül a választópolgárok. Az már manapság kevésbé mérvadó szempont, hogy régen csak a városoknak volt választott polgármesterük.

A **községi bíró** kis- és nagyközségekben a község első tisztségviselője, a községi előljáróság feje, a községi képviselet elnöke volt. Hatásköre elsősorban az autonóm községi igazgatásra terjedt ki, amelyben a községi bíró a községi szabályrendeletek és képviseleti határozatok végrehajtó szerveként járt el; másodsorban végrehajtotta a törvényeket, a rendeleteket, a statútumok előírásait, a hatósági határozatokat; továbbá pedig szűk körben rendőri és magánjogi bíraskodást is végzett. Hatáskörében a községi bíró mint hatósági szerv vagy önállóan, vagy előljáró társaival (az esküdtekkel, a községi jegyzővel) együtt intézkedett. A községi bírót a község választópolgárai a főszolgabíró által kijelölt három személy közül választották az előző bírónak vagy helyettesének elnökletével tartott tisztújító gyűlésen, nyílt szavazással, általános szótöbbséggel három évre. A községi bírói tisztséget, a rendkívüli akadályoztatás eseteit kivéve, a megválasztott személy köteles volt elfogadni és legalább egy évig betölteni. Azt, hogy kapjon-e a községi bíró fizetést,

a község szabályrendelettel állapította meg. A kisközség és nagyközség bírójától különbözött a rendezett tanácsú és törvényhatósági városok községi bíraskodás gyakorlása végett alkalmazott tisztviselője, akit szintén községi bírónak neveztek. Budapesten a kerületi előljáróságok gyakorolták a községi bíraskodást.

A bíró megnevezésén kívül a régi világban használatos volt még az öregbíró, az uraság bírása, a törvénybíró és a kisbíró is. Olykor **öregbíró**nak, a helység bírójának, latinul *iudex primarius*nak neveztek a falu előljáróját. A falu bírása mellett egyes településeken volt egy másik bíró is, akit uraság bírójának vagy uraság gazdájának neveztek. Az **uraság gazdája** a káptalan embere volt. Tisztségét annak köszönhette, hogy az uraságnak minden falujában szüksége volt egy emberre, aki az úrbéreseinek szóló parancsai teljesítéséről gondoskodott. Azokon a településeken, ahol az uraság kasznárt vagy ispánt és hajdút is tartott, kisebb jelentősége volt ennek a tisztségnek. Abban az esetben, ha a helység bírása helyett más személy végzett rendőri és magánjogi bíraskodást, az illetőt **törvénybíró**nak neveztek.

A **kisbíró** (dobos, gornyik, községi szolga, plájás, város cselédje) régi magyar községi, városi alkalmazott, aki a községi bíró alárendeltjeként a hivatali helyiségeket takarította és fűtötte, küldeményeket kézbesített, kido-bolta a rendelkezéseket, és volt, ahol éjszakai őrseget is bízta rá. Szükség esetén a kisbírókat adminisztratív teendőkbe is bevonták, például segítettek a választási vagy népszavazási szavazói jegyzék összeállításában, élelmiszer-jegyeket osztottak stb. A kisbírók feladata és kiválasztásuk módja a történelem folyamán és településként is változott. Néhol feladataik közé tartozott az állami adónak (a porciónak) és a vármegyei házi adónak (a domesticának) a beszédése. Ezért olykor porciószedő bírónak is neveztek őket. Volt, amikor a telkes gazdák váltásban adták a kisbírókat családjukból vagy alkalmazottaik közül, és az is előfordult, hogy a kisbírói munka apáról fiúra öröklődött.

A kisbírók egyenruhát viseltek, hivatásuk jelképe gyakran a kisbírói pálcá volt. Gyalog vagy (későbbi korokban) kerékpáron jártak, és a helyi társadalomban nem álltak magas helyen, de félig-meddig hivatalos közegnek számítottak. Fizetésük általában alacsony volt, de sokszor megengedték nekik, hogy magánhirdetések közzétételével egészítsék ki. Fontos helyi történeti források a „publikációs könyvek”, amelyekbe a kisbíró által kihirdetendő hirdetményeket jegyezték fel. A kisbírói munka falun egészen a legutóbbi időig létezett (helyenként már csak hagyományörző céllal), de a huszadik században fokozatosan visszaszorult, ahogyan a dobolást is felváltották a hangszórók és a tömegtájékoztatási eszközök.

Számos esetben a falu bírása és esküdtjei szakigazgatási teendőket is elláttak, sok mindent elvégeztek a borbíró, a malombíró, a székbíró, a pálinka-bíró, a korombíró és az erdőfelügyelő feladataiból, így előfordulhatott, hogy nem épült ki teljesen a szakigazgatás szervezete a falunak az uradalomtól

megváltott, bevételt gyarapító haszonvételek felelős számadói feladataira. Némelyik településen külön kenyérbíró és pusztabíró is működött. A **kenyérbíró** vette számba a pásztorolt állatokat és szedte be ennek megfelelően a lakosságtól a szilajcsikós és a gulyás bérét, tehát a tanács által megelőlegezett tőke maradéktalan behajtásáért felelt; a **pusztabíró** a határhasználat rendjének és a mezei csőszöknek felügyelőjeként inkább a tanács alkalmazottjának, mint tisztségviselőnek minősült.

A **borbíró** régen a városi és a falusi közigazgatás középrangú, az esküdtek közül választott tisztségviselője, aki a bor, ritkábban a sör és a pálinka kocsmáltatását és kimérését ellenőrizte. Egyéb elnevezései: borlátó, bormester, bortiszt, borvető. A borbíró eredetileg a szőlődézsma, valamint a borkereskedelem rendjére ügyelő és meghatározott munkamegosztásban közreműködő hites személyek felelős vezetője volt. A borbíró ügyelt a bor hírnevére: minden hordóból látópoharat, emelőpoharat küldtek részére, hogy minőségét érzékszervi vizsgálattal ellenőrizze, s árát megszabja. Minden borszolgáltatással kapcsolatos ügyben a közösség érdekeit figyelembe véve intézkedett. A borbíró hangolta össze az urasági és városi vagy falusi kocsmák, valamint a szabad bormérés idejét és működésük módját, biztosította a háborús idők borban fizetett rendkívüli adóinak arányos kivetését. A borbíró vezetett nyilvántartást az oltalomlevelek és kiváltságok biztosítása érdekében adott ajándékborról és a helység ünnepi boráról.

A szocialista időszakban az önkormányzati vezetőt **tanácselnök**nek nevezték. A tanácselnököt és a tanácselnök-helyettest a tanács választotta a tanácstagok közül, a Hazafias Népfrent Bizottság, illetőleg a végrehajtó bizottság kezdeményezésére. Tisztségviselőit a tanács csak a tanácstagok többségének szavazatával hívhatta vissza.

A tanácselnök vezette a tanács és a végrehajtó bizottság üléseit és képviselte a tanácsot és a vb-t. Felelős volt a tanács és a vb működési feltételeinek biztosításáért, valamint a testületi döntések végrehajtásának irányításáért és szervezéséért. Munkájával felelősséggel tartozott a megválasztó tanácsnak, továbbá a felsőbb vb-nek.

A tanácselnök a tanács munkájában vezető, irányító tevékenységével biztosította az állami munka végrehajtását, a lakosság érdekeinek érvényesítését, elősegítette a tanácsbizottságok tevékenységét, a tanácstagok munkáját, továbbá általános felügyeletet gyakorolt a szakigazgatási szervek felett, és rendszeres kapcsolatot tartott a nem tanácsi szervek vezetőivel.

A tanácselnök a vb ülései között halaszthatatlan esetben döntést hozhatott a vb hatáskörében, amiről a vb legközelebbi ülésén beszámolni tartozott. A tanácselnök és helyettese kötelesek voltak fogadóórát tartani. A tanácselnök biztosította a tanácsvezetés egységét, összehangolta a tanácselnök-helyettes és a vb-titkár munkáját. Meghatározta az időszerű feladatokat, sőt a tisztségviselőket is beszámoltatta feladataik ellátásáról.

A tanácselnök feladatköre fokozatok szerint is mutatott bizonyos eltéréseket. A megyei és a fővárosi tanácselnök segítette és ellenőrizte a helyi tanácselnökök tevékenységét, részükre értekezletet tartott, utasításokat adott. A községekben társadalmi megbízatásban működő tanácselnököt és tanácselnök-helyettest lehetett választani. Tanácselnök-helyettes a megyei, a fővárosi, a megyei városi és a fővárosi kerületi tanács bizottságának elnöke is lehetett.

A **polgármester** a városi önkormányzat német típusú tisztségviselője (Bürgermeister) volt a feudális kori Magyarországon. A polgármesteri állás első jeleit a XIV. századbéli Sopronban és a XV. század közepén Pozsonyban találjuk meg. Kezdetben viszonylag kis hatásköre volt, a városi pénztárnak és a számadásoknak az ellenőrzésében vett részt. A XIV. század végén Sopronban nagyobb jelentőségre emelkedett, a város élére került, rangban a bírót is megelőzte. Budán a török kiűzését követően került hasonló helyzetbe a polgármester. A XVII. század vége felé a nagyobb városok példáját a kisebb városok követték azzal, hogy a gazdasági ügyek intézésére megszervezték a polgármesteri állást.

A polgári korszakban alapvetően megváltozott a polgármesteri hivatal szerepköre. 1870-től a törvény a városok első tisztségviselőjének tette meg a polgármestereket. A polgármester elnökletével működött a városi tanács, amely a közigazgatási és a kisebb gazdasági ügyeket intézte. 1929-ben megszűntek a városi tanácsok, és ügykörüket a polgármesteri hivatal vette át. A törvényhatósági jogú városokban a polgármester tisztsége és ügköre a vármegyei alispánéval lett azonos.

Magyarországon polgármester választására 1994-ig a helyi önkormányzat képviselő-testülete volt jogosult. 1994 óta a polgármester megválasztása a helyi képviselők választásával egyidejűleg történik. 1994 óta a törvény azt is lehetővé teszi, hogy a polgármestert egyidejűleg országgyűlési képviselővé válasszák.

A polgármester a jegyző útján irányítja a szakapparátust, a polgármesteri hivatalt. Az állam nem utasíthatja a polgármestert, intézkedéseit csak a közigazgatási hivatal vizsgálhatja a törvényességi felügyelet keretében. A polgármestert munkájában a helyi képviselő-testület által az ő javaslatára megválasztott egy vagy több alpolgármester segíti. Budapesten a Fővárosi Önkormányzat élén főpolgármester áll, a kerületi önkormányzatok élén pedig polgármesterek. A magyar választási rendszer nem zárja ki azt, hogy egy polgármester egyidejűleg párttisztséget töltsön be, és hogy ismételten meg lehessen választani.

Az önkormányzatokról szóló 1990. évi törvény a polgármester közjogi pozícióját a tanácselnök pozíciójához képest korlátozza. Az 1990. évi önkormányzati törvény többek között a polgármester közjogi szerepét is rendezte.

A polgármester mind önkormányzati, mind államigazgatási hatósági jogköröket kaphat, de ennek ellenére sem lesz az államigazgatási jogkörök fő hordozója, mert feladatainak többsége az önkormányzatisághoz, a helyi önkormányzati ügyek intézéséhez, a képviselő-testülethez, valamint a képviselő-testület által reá átruházott hatáskörökhöz kapcsolódik. A polgármester a települési önkormányzat képviselő-testületének képviselője, ezért a képviselő-testület egyes hatásköreit is ráruházhatja.

Önkormányzati feladatain kívül a polgármester törvény vagy kormányrendelet alapján államigazgatási feladatokat és hatásköröket is elláthat. A polgármester foglalkoztatási jogviszonya sajátos közszolgálati jogviszony. A polgármester foglalkoztatási jogviszonya létrejön a háromezer vagy annál több lakosú helyi önkormányzatban, továbbá a háromezernél kevesebb lakosú községi önkormányzatban, ha főállású polgármesterként választották meg, illetve a háromezernél kevesebb lakosú községben, ha a képviselő-testület a társadalmi megbízatást főállásúra változtatja. A polgármesteri foglalkoztatási jogviszonyban töltött időtartam közszolgálati, illetve hivatásos szolgálati jogviszonyban töltött időnek, illetőleg nyugdíjra jogosító szolgálati időnek számít.

A polgármester többek közt nem lehet köztársasági elnök, az Alkotmánybíróság tagja, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa, az Állami Számvevőszék elnöke, elnökhelyettese és számvevője; a Kormány tagja, államtitkár, szakállamtitkár, központi államigazgatási szerv köztisztviselője; bíró, ügyész, közjegyző, bírósági végrehajtó, a fegyveres erők, a rendvédelmi szervek hivatásos állományú tagja; más önkormányzatban polgármester, alpolgármester, más települési önkormányzat képviselő-testületének tagja; a közigazgatási hivatalt vezetője, köztisztviselője; annak a területi, helyi államigazgatási szervnek a köztisztviselője, amelynek feladatkörébe az adott önkormányzatot érintő ügyek tartoznak és illetékessége az önkormányzatra kiterjed; jegyző (főjegyző, körjegyző), aljegyző, a képviselő-testület hivatalának köztisztviselője; a területileg illetékes területfejlesztési tanács hivatali szervezetének munkavállalója, a képviselő-testület által alapított költségvetési szerv vezetője, vezetőhelyettese, gazdasági vezetője, továbbá olyan közalkalmazott, aki ki nevezését, megbízását a képviselő-testülettől kapja.

Az önkormányzati (polgármesteri, képviselő-testületi) és államigazgatási (jegyzői) hatáskörök szétválasztása érdekében a jegyző köteles végrehajtani az önkormányzat döntését, nem bírálhatja felül, ellenvetéseit csak az előkészítő szakaszban fogalmazhatja meg, köteles viszont jelezni a képviselő-testületnek (a polgármesternek, a képviselő-testület bizottságának), ha döntésük jogszabályt sért, a képviselő-testület sem a polgármestert, sem a jegyzőt nem utasíthatja, ha a saját államigazgatási hatáskörében jár el, és ilyen döntését nem is bírálhatja felül.

A polgármester a képviselő-testület döntései szerint és saját önkormányzati jogkörében irányítja a hivatalt; a jegyző javaslatainak figyelembevételével meghatározza a hivatal feladatait az önkormányzat munkájának szervezésében, a döntések előkészítésében és végrehajtásában; dönt a jogszabály által hatáskörébe utalt államigazgatási ügyekben, hatósági jogkörökben, és egyes hatásköreinek a gyakorlását átruházhatja; a jegyző javaslatára előterjesztést nyújt be a képviselő-testületnek a hivatal belső szervezeti tagozódásának, munkarendjének, valamint ügyfélfogadási rendjének meghatározására; a hatáskörébe tartozó ügyekben szabályozza a kiadmányozás rendjét; gyakorolja az egyéb munkáltatói jogokat az alpolgármester, a jegyző és az önkormányzati intézményvezetők tekintetében.

Az államigazgatási feladatok ellátásában, valamint az államigazgatási hatósági hatáskörök gyakorlásában a kulcsszerep a jegyzőnek jut. A **jegyző** vezeti a polgármesteri hivatalt, amelyet az önkormányzat működésével, az államigazgatási ügyek döntésre való előkészítésével és végrehajtásával kapcsolatos, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényben meghatározott feladatok ellátására a képviselő-testület hoz létre. A képviselő-testület a jogszabályban megállapított képesítési követelményeknek megfelelő jegyzőt nevez ki, a jogszabályi kikötés államigazgatási főiskolai, vagy jogi végzettséget rögzít. A jegyző helyettesítésére, a jegyző által meghatározott feladatok ellátására a képviselő-testület a jegyző javaslatára aljegyzőt nevezhet ki. A jegyző és az aljegyző kinevezése határozatlan időre szól. Főjegyző vezeti a fővárosi közgyűlés hivatalát, a főpolgármesteri hivatalt.

Az ezernél kevesebb lakosú, a megyén belül egymással határos községek igazgatási feladataik ellátására körjegyzőséget alakítanak és tartanak fenn, illetve az ezernél több, de kétezernél kevesebb lakosú község is részt vehet körjegyzőségben. Ha a település lakosság száma ezernél kevesebb, a képviselő-testület önállóan állíthat fel saját hivatalt, ha a képesítési követelményeknek megfelelő jegyzőt nevez ki. A **körjegyző** ellátja a képviselő-testületek, a bizottságok és a települési képviselők működésével kapcsolatos igazgatási feladatokat, a polgármesterek hatáskörébe tartozó államigazgatási döntések előkészítését és végrehajtását végzi, és mindegyik képviselő-testületnek évente beszámol a körjegyzőség munkájáról. A körjegyző a képviselő-testületek szervezeti és működési szabályzatában meghatározott gyakorisággal, hetente legalább egy napon minden községben ügyfélfogadást köteles tartani.

A jegyző minden esetben köteles végrehajtani az önkormányzat (képviseelő-testület) döntéseit, nem bírálhatja felül a meghozott döntéseket, és az esetlegesen felmerült szakmai ellenvetéseit csak a döntés-előkészítő szakaszban fogalmazhatja meg, kötelessége viszont figyelmeztetni a képviselő-testületet, ha a döntéshozatal során jogszabálysértést tapasztal; a képviselő-testület nem adhat hatáskört a jegyzőnek; a jegyző számára csak törvény vagy kormányrendelet állapíthat meg államigazgatási feladatot.

A **jegyző** vezeti a települési önkormányzat képviselő-testületének hivatalát (a polgármesteri hivatalt); gondoskodik az önkormányzat működésével kapcsolatos feladatok ellátásáról; szabályozza a kiadmányozás rendjét; gyakorolja a polgármesteri hivatal alkalmazottai (a köztisztviselők) tekintetében a munkáltatói jogokat (a polgármester egyetértésével gyakorolja a kinevezést, vezetői megbízást, felmentést, a vezetői megbízás visszavonását és a jutalmazást), döntésre előkészíti a polgármester hatáskörébe tartozó államigazgatási ügyeket; dönt azokban a hatósági ügyekben, amelyeket a polgármester ad át részére; tanácskozási joggal vesz részt a képviselő-testület, illetve a képviselő-testület bizottságának ülésén; a polgármesterrel együtt aláírja az önkormányzati rendeletet; a képviselő-testület hivatalos lapjában, illetve a helyben szokásos módon kihirdeti a helyi önkormányzat képviselő-testülete által alkotott rendeletet. A jegyző arról is gondoskodik, hogy a képviselő-testület üléséről jegyzőkönyv készüljön. A képviselő-testület ülésén készült jegyzőkönyvben feltünteti a megjelent képviselők és meghívottak nevét, a tárgyalt napirendi pontokat, a tanácskozás lényegét, a szavazás számszerű eredményét, valamint egyenként a meghozott döntéseket. A jegyzőkönyvet a polgármester és a jegyző írja alá, és ezt az ülést követő tizenöt napon belül a közigazgatási hivatalnak kell megküldenie.

A jegyzőt Vajdaságban, a Muravidéken és Erdélyben a magyarok, az államalkotó szerb, szlovén, illetve román nemzet nyelvének hatására **községi titkár** néven tartják számon.

Arra nézve, hogyan változott egy település vezető személyének megnevezése, álljon itt illusztrációként Kaposvár vezetőinek névsora a XVIII. század második felétől napjainkig. Még arra is akad példa, hogy ugyanaz a személy egy következő választási időszakban már más megnevezéssel szerepel.

Golits József bíró (1768-)
Vigh András öregbíró (1779-)
Matkovits József bíró (1806, 1807)
Virág Imre bíró (1811)
Koller József bíró (1817)
Szigetvári Antal bíró (1818-, 1827-)
Szöllősi István bíró (1822-)
Horváth György bíró (1823-)
Gundy Mihály bíró (1824-, 1829-)
Virág Imre bíró (1826-)
Csánk József bíró (1832-)
Czompó Ferenc bíró (1834-)
Uszkay Antal bíró (1836-)
Ober György bíró (1837-)
Jankó Mihály bíró (1842-, 1846-)

Domján Mátyás bíró (1844-)
 Németh Antal bíró (1848-, polgármester (1849-1851)
 Kontrássy Ferenc bíró (1850-)
 Schröder József bíró (1851-)
 Fischer Lipót bíró (1853-)
 Conti József bíró (1855-)
 Bereck Antal polgármester (1857-1859)
 Folly József polgármester (1861)
 Szigethy István bíró (1862-)
 Kovács János bíró (1865-)
 Haidekker Pál bíró (1870-)
 Zuzman József bíró (1871-)
 Bárány Gusztáv polgármester (1873-1876)
 Németh Ignác polgármester (1877-1881, 1883-1895)
 Szabó Kálmán polgármester (1881-1882)
 Németh István polgármester (1896-1911)
 Dr. Kovács-Sebestény Gyula polgármester (1912-1916)
 Szalma István tanácselnök (1919)
 Dr. Kaposváry (Vétek) György
 polgármester (1922-1945)
 Boór István polgármester (1945-1948)
 Rostás Károly polgármester (1948-1950), tanácselnök (1967-1975)
 Druskó István tanácselnök (1950-1951)
 Nagy Lajos tanácselnök (1951-1954)
 Mikecz János tanácselnök (1954-1963)
 Szilágyi Lajos tanácselnök (1963-1967)
 Dr. Kovács Ferenc tanácselnök (1975-1985)
 Papp János tanácselnök (1985-1990)
 Szabados Péter polgármester (1990-1994)
 Szita Károly polgármester (1994-)

A **miniszter** megnevezés a latin *minister* szóból ered, amelynek eredeti jelentése 'szolga', és azt fejezi ki, hogy az államfő tisztségviselőket vesz maga mellé az állam legfőbb központi igazgatása, a közügyek általános intézése és vezetése céljából. Angliában és az Amerikai Egyesült Államokban ennek a tisztségnek *Secretary* az elnevezése, vagyis szó szerint 'titkár'. Az USA külügyminiszterének címe *Secretary of State*, ennek szó szerinti fordítása **államtitkár**. Mivel Magyarországon és számos más országban az államtitkári a miniszterinél alacsonyabb tisztség, ez félreértések forrása lehet. A Vatikánban az államtitkár egyenesen a legfőbb kormányzati tisztségviselőt, valójában a miniszterelnöknek megfelelő rangot jelenti. A Szovjetunióban a hasonló tisztség betöltőinek elnevezése 1949-ig **népbiztos** volt.

Egyébként a miniszter a kormány tagja, irányítása alá rendszerint egy minisztérium tartozik. A minisztériumot nem vezető minisztert általában **tárca nélküli miniszter**nek nevezik. A miniszteri felelősség kétféle lehet: politikai és jogi. A magyar közjogi gondolkodás szerint a miniszter a kormány tagjaként politikai felelősséggel bír. A politikai felelősség inkább erkölcsi, így nehezen kérhető számon. A miniszter az irányítása alá tartozó minisztérium munkájáért személyében felelős, úgyhogy a modern magyar jogállamban nem minisztériumokhoz, hanem miniszterekhez telepítenek feladatokat a jogszabályok.

A **szolgabíró** megnevezés mintegy átmenetet képvisel a bíró és a szolgára utaló miniszter között. Egyébként ez a tisztség akkor jelent meg, amikor a XIII. században a királyi vármegye nemesi vármegyévé alakult át. II. Andráshoz 1232-ben kiadott kehidai oklevele említi először mint a nemessé alakuló királyi szerviensek peres ügyeinek intézőjét, akit a szerviensek maguk közül választottak. Igazságszolgáltatási és közigazgatási feladatok elvégzésére megyénként általában négy szolgabírót választottak egyévi időtartamra. A szolgabíróknak részt kellett venniük a megyei törvényszékeken, a peres ügyekkel kapcsolatban az idézés, a kihallgatás és a végrehajtás volt a feladatuk. A közigazgatásban ők intézték a birtokba iktatást, a határjárást, az adóösszeírást, az adókivetést és az adóbeszedést. Nemesi felkelések esetére ők írták össze a nemeseket. A XV. században a hatályos törvények szerint a legtekintélyesebb középbirtokosok közül kellett választani őket, a befolyó bírságokból bizonyos rész őket illette meg. Az örökös jobbágyság korában részt vettek az úriszékek munkájában, és ők szereztek vissza az engedély nélkül elköltözött jobbagyokat. A XVI. századtól kezdve jelentek meg a nagyobb megyékben a járások. Minden járásban egy főszolgabírót és néhány alszolgabírót választottak. A szolgabírók a járást kisebb részekre osztó kerületekben működtek, úgyhogy a községi ügyekbe is volt beleszólásuk. Ők közölték a helytartótanács és a vármegye rendeleteit a községekkel és felügyelték a végrehajtást. Saját karhatalmuk is volt. A közigazgatásnak a II. világháború utáni átszervezésekor járási főjegyzőre változott a megnevezésük, majd a tanácsrendszer létrehozásával (1950-ben) meg is szűnt ez a tisztség.

A szolgabíró tisztségnév eredetéről Holub József értekezett, egyúttal azt is magyarázta, miért van az, hogy a szolgabírót magyarországi latin szövegekben *iudex nobilium*nak, azaz nemesek bírójának nevezik. Amikor II. András engedélyezte, hogy a Zalán innen és túl lakó királyi szerviensek maguk szolgáltassanak teljes igazságot az elnyomottaknak és vég nélkül szenvedőknek, színre lépnek bizonyos tisztségviselők, akikről nem tudni, hogy kinevezték, kijelölték vagy választották őket, és a nevüket sem ismerjük, 1232-ben Kehidán kiadott s a megyei autonómia első dokumentumaként tisztelt oklevelükben minden megkülönböztetés, meghatározás és minősítés nélkül egyszerűen csak *iudices*nek, azaz bírának nevezik magukat. Három

évtized múltán már *iudex nobilium*, tehát 'nemések bírása' néven említik a zalai példa nyomán létrejött tisztség viselőit. A név első előfordulása a szlavóniai Orbász megye 1273-ban kelt bizonyáglevelében található. Nagyon valószínű, hogy ezzel a címmel az 1267. évi nagy fordulat után az érintettek maguk ajándékozták meg magukat, vagy pedig környezetük tisztelte meg őket. További évtizedekig tartott, míg ezt a fejleményt a legfelsőbb körök is tudomásul vették, és a név a törvényekbe is bekerült. A XIII. század végi törvények még a *quattuor nobiles* (= négy nemes) névvel illetik őket, és csak a hatalmaskodás, emberölés, jogsértések, lopás, rablás és a hasonló ügyek során való tudományvételnek (azaz a tényállás felderítésének) tárgyában alkotott törvényben jelenik meg a *iudex nobilium* név, amikor is kimondják, hogy a király által minden megyében kiválasztott tizenkét lelkiismeretes és hitelre méltó nemes közül négynek *iudex nobilium*-nak kell lennie. Ezzel állandósult a magyar törvényekben, a közigazgatásban, a magyar közjogban és jogi szakirodalomban ennek a tisztségnek általánosan használt elnevezése. A magyar szolgabíró név minden bizonnyal XIV. századi fejlemény.

Az Osztrák–Magyar Monarchiában a **főszolgabíró** a vármegyei törvényhatóság külső tisztviselője, egyúttal pedig járásának első tisztviselője volt, aki a hatáskörébe tartozó községekre felügyelt. Jogait és kötelességeit egyes törvények és rendeletek határozták meg. A közigazgatásnak nem volt olyan ága, melyben előkészítőként, végrehajtóként vagy határozó közegként ne szerepelt volna. A főszolgabíró bírói feladatokat is ellátott, és pedig kisebb polgári peres ügyekben, másrészt bíróként a közigazgatási hatóságok hatáskörébe utalt kihágások eseteiben. Utasításokat az alispántól kapott, és teendőinek ellátására a főispán által hozzá beosztott szolgabírák, a főispán által kinevezett közigazgatási gyakornokok, a járási írnokok és az általa felfogadott díjnokok álltak rendelkezésére. A főszolgabíró önállóan hozott határozatai ellen az alispánhoz lehetett fellebbezést benyújtani. Egyébként a főszolgabírótól ugyanolyan elméleti és gyakorlati felkészültséget vártak el, mint a főjegyzőtől.

Irodalom

- Államigazgatás A-tól Z-ig. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973.
 Kicsi Sándor András: Szószemantika. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007.
 Pallas Nagy Lexikona. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1893-1897.
 Magyar Néprajzi Lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977-1982.
 Holub József: Zala megye története a középkorban. Pécs, 1929.
 Hernádi László Mihály: A magyar közigazgatási irodalom válogatott bibliográfiája 1827-1944. Budapest, 1983.
 Csergő Károly: Közigazgatási fórumok (különös tekintettel a vármegyék reformjára). Budapest, 1918.
 Grétsy László (szerk.): Hivatalos nyelvünk kézikönyve. A Pénzügyminisztérium Államigazgatási Szervezési Intézete, Budapest, 1976.
 Molnár Csikós László: Képviselők és tanácsnokok. Községi Körkép, Ada, 2004. november, 10. l.

CHANGE OF ADMINISTRATIVE TERMS

Administrative terminology can change not only in minority situations but under national circumstances as well. Some terms change due to the change of regime (*tanácselnök* – *polgármester*), others become obsolete (*szolgabíró*), and others again remain the same regardless the change in the political regime (*miniszter*).

Keywords: administration, *tanácsnok* (alderman), *tanácstag* (councillor), *községi bíró* (municipal judge) *kisbíró* (village crier), *polgármester* (mayor), *tanácselnök* (president of the local council), *jegyző* (notary), *miniszter* (minister/secretary of state), *szolgabíró* (district administrator in Hungary before 1950)

RAJSZI ILONA

ATTITÜDVIZSGÁLATOK A VAJDASÁGI KERESZTNÉVADÁS TERÜLETÉN

Research into Attitudes to Choosing Christian Names in Vojvodina

A keresztnévek kiválasztásának indítékait, a névválasztás motiváltságának a mértékét és irányait nehéz kutatni. Ehhez többféle gyűjtési módszer kombinálására van szükség. E gyűjtés rámutat arra is, hogy milyen mértékben él még Vajdaság területén a névörökítés hagyománya, mennyire hat az utónévadásban a divat; valamint értékes adatokat kapunk a névadáshoz fűződő viszonyulás alakulásáról is.

Kulcsszavak: névtan, keresztnévadás, Vajdaság, attitűdök, névörökítés, kettős névadás

I. Bevezetés

A keresztnévadás kutatásában az egyik legnehezebb feladat kideríteni, melyek a névadás indítékai, milyen tényezők befolyásolták a szülőket az újszülött nevének megválasztásakor: a néveredet, valamely konkrét névadó személy tekintélye, avagy egészen másféle körülmények.

Kutatás-módszertani szempontból is nehezen megközelíthető ez a kérdés, mert a korábbi időszakok névdivatja esetében csak az anyakönyvek bejegyzései segíthetnek; itt is főleg a keresztelési anyakönyvek, mert oda bekerülnek a szülők, a keresztszülő(k) adatai; míg ezzel szemben az állami anyakönyvezés jobbra elérhetetlen a kutató számára, s mindössze a szülők adatait tartalmazza. Így a korábbi periódus névválasztásának indítékait vizsgálva – a születési dátum ismeretében – sokszor csak a naptárban szereplő névnapokra tudunk támaszkodni.

Az egész közösséget átfogó utónév kutatáshoz a teljes társadalmi struktúra (rétegek és csoportok) áttekintése szükséges. Ezért a munkában a minél teljesebb kép érdekében többféle módszert kell kombinálni. Felhasználunk minden rendelkezésre álló névlistát, ahol a szülők neve is szerepel (pl. iskolai iratkozási bejegyzések, osztálynaplók), továbbá kérdőíves felmérést készítettünk a fiatalok körében a névválasztás kérdéseiről (ez a generáció még relatíve készségesen válaszol kérdéseinkre).

A továbbiakban a *névörökítés* alakulását figyeljük, ami magában véve attitűd-jel, hiszen a névadók ezáltal vagy a hagyomány, vagy pedig az újítás mellett döntenek. A rendelkezésre álló névsorok a *névhangulat* kérdéseire is választ adnak, valamint a *kettős névadás* alakulását is elemezni tudjuk.

Vizsgálatunk során szubjektív véleményalkotási mozzanatok is előfordulnak, de ezek az attitűdkutatás velejárói.

II. A névörökítés tendenciája

1. Hajdú Mihály országos szintű összehasonlító felmérést végzett a névörökítés kérdéskörében. Megállapításai szerint a rendelkezésére álló 200 év névanyaga azt mutatta, hogy ez alatt az idő alatt nem egyenes vonalúan, de állandóan emelkedett a névöröklés tendenciája. Óriási különbség található azonban nemek tekintetében: „A XVIII. század végén és a XIX. század elején majdnem még egyszer annyi volt az apja nevét viselő fiú, mint az anyja nevét viselő leány. Ez a különbség a XIX. század közepétől csökkenni kezdett, de korunkig megmaradt a 3:2 arány” (HAJDÚ 2003; 604).

Emellett más-más tendenciát mutat a város és a falu névadásának névörökítő jellege: a falvak egyenesvonalúbb, a városok hullámszerűbb névörökítő hatást mutatnak, ami a névdivat változásával magyarázható. „A divatossá vált nevek ugyanis a hagyományos szülői nevek közül vettek el, s ez a városokban jobban érvényesült, mint a falvakban. A legutóbbi idők nagyobb névörökítése a városokban a jóval kisebb születési számból adódott. Falvakban még előfordult 2–3 azonos nemű gyermek egy-egy családban, ami városban már igen ritka. Vagyis hiába hagyományörzőbb a falvak lakossága, a több azonos nemű gyermek esetében nem tud örökíteni.” (HAJDÚ 2003; uo.)

A névörökítés hatása területenként is elég nagy különbségeket mutat. Érdemes néhány kutatópontot részletesebben megfigyelni, s a szülők nevének öröklése mellett a keresztszülők nevének egyezését is figyelemmel kísérni.

2. A névörökítési tendencia Vajdaságban

A generációs névöröklés még az 1940-es években is nagy hagyománnyal bír Vajdaság-szerte; az Istvánok, Józsefek és Jánosok fele, a Ferencek harmada, az Imrék és Sándorok negyede öröklí apja nevét. Női neveknél ez már ritkábban fordul elő, leginkább a Mária és Erzsébetek kapják anyjuk után a nevüket.

Az a szakirodalomban közhellyé vált megállapítás, miszerint a férfiak szívesebben adják át generációról generációra a keresztnévüket, tájainkon még ma is tartja magát. Ezt bizonyítják a legújabb felmérések, igaz, hogy csökkenő tendenciával: az 1960 körül született nemzedéknek kb. 35%-a öröklődés útján kapta a nevét, ez a szám kb. 9–10%-ra csökkent (természetesen ez a szám településenként némileg változhat).

Mivel a gyűjtés körülményei csak ritkán engedik meg, hogy a névadókkal is kapcsolatba kerüljünk, főként rákérdezéssel vagy kérdőíves felméréssel sikerül ilyen adatokhoz jutnunk; illetve a keresztelő papok adatközlése révén állapíthatjuk meg, hogy az a régi hagyomány, miszerint a keresztkomának, illetve a papnak beleszólása van a névadás rituáléjába, ma már nem jellemző. A 2005-ös év téli szemeszterében egy szociolingvisztikai kurzus gyakorlati feladataként tanszékünk negyedéves nyelvész szakos hallgatói kérdőíves felmérést végeztek több bácskai helységben (Kanizsa, Bezdán, Zenta, Horgos, Temerin, Óbecse, Bajsa). 70 férfi és 70 nő kitöltött kérdőívének adatait összegezve megállapítható volt, hogy a névadó személyének a kérdése tulajdonképpen nempreferenciális különbségként merül fel. A férfiak ugyanis nagyobb számban (46-an) engedik át a névadás döntését a feleségüknek (esetleg másnak), a nők viszont inkább tartják magánügynek ezt a kérdést (csak 10-en engednék magukat befolyásolni).

A már említett bácskai vonatkozású 70-70-es mintából még az is kiderült, hogy a férfiak fele még mindig jónak tartja nevének továbböröklését, míg a nők közül csak 14-en nyilatkoztak így.

A továbbiakban néhány kutatópont adataiból¹ vázolunk fel képet.

Szabadkán 2004-ben vizsgáltuk a névadás alakulását. A Kisboldogasszony plébánia anyakönyveiben összevető vizsgálatot végeztünk nagyobb időintervallumok áttekintésével (1940, 1960, 1980 és 2000). A feldolgozott korpusz itt is azt bizonyította, hogy a névörökítés egykor népszerű és elterjedt szokás volt. 1940-ben (egyetlen vizsgált évben) 55-ből 10 gyermek (5 fiú és 5 leány) kapta valamelyik szülője nevét. Ezek: Mária (2), József (2), Erzsébet (2), Lukács (1), László (1), Terézia (1), István (1). Ebből három esetben fordult elő, hogy az öröklött név az újszülött második neve lett. 1960-ban az öröklött nevek a névanyag 24,13%-át teszik ki: az 58 gyermek közül 14 kapta a szülő nevét. Ezek a nevek: Rozália (2), László (2), Mária (1), Anna (1), Antal (1), Ferenc (1), Sándor (1), János (1), József (1), Béla (1). Az öröklött név három esetben lett második keresztnév. Húsz év múlva, 1980-ban az 54 gyermek közül 7-et kereszteltek valamelyik szülő nevére, ami nagyarányú csökkenést, 14,81%-ot mutat. Az öröklött nevek a következők: László (2), Tibor (1), Mihály (1), András (1), Imre (1), Miklós (1). Közülük az öröklött nevet ketten kapták második keresztnévként. Megjegyzendő, hogy egyetlen női név sem öröklődik ebben az évben. Az utolsó vizsgált évben (2000-ben) mindössze 4-en kapták valamelyik szülő nevét, közülük is két esetben a megkeresztelt már felnőtt volt (32 és 27 éves). Az öröklött ne-

¹ Az egyes helységek névanyagának gyűjtésében részt vettek tanszékünk hallgatói is; mégpedig Boldizsár Renáta Péterréve, Sőregi Melinda Gunaras, Gluvakov Lenke Szenttamás, Hicsik Dóra Szabadka, Laki Boglárka Pacsér, Gruber Enikő Ada névhasználatának a feltérképezésében.

vek: Sándor (1), György (1), Tibor (1) és Anikó (1). Ez utóbbi leány második névként kapta anyja nevét.

Sajnos az öröklött nevek vizsgálatát nem lehet kiterjeszteni a nagyszülők keresztnévének vizsgálatára, a tapasztalatok és megfigyelések szerint ugyanis sokkal teljesebb képet, valamint az öröklött nevek nagyobb számát kapnánk így.

Még egy megjegyzés kívánczik ide: a négy vizsgált évben 25 fiú- és 10 leánygyermek kapta a szülő nevét. Ez jól mutatja, hogy ebben a helységben is hagyományörzőbb a fiúk névadása, míg a lányoknak – már csak abból az okból is, hogy sokkal több leánynév forog közkezen – a divatosabb, újabb keletű nevekből választanak.

A *Pacséron* végzett gyűjtés azt mutatja, hogy a reformátusok körében sokáig erős volt annak a patriarchális jellegnek a továbbélése, miszerint az elsőszülöttek az apa, illetve az anya nevét örökölték tovább. Ez a jelenség az 1900-as években a nőknél 33% körül mozgott, manapság (2004-es felmérés) mindössze 4% – a gyéresebb számú katolikusoknál ez 21%-ról 1%-ra csappant, szinte eltűnt. A férfiaknál a 34%-ról 3%-ra esett, a katolikusoknál 8%-ról 0%-ra, ami itt nem mutat nemi jellegű eltérést. Ami viszont mindkét felekezetnél föltűnő, hogy a keresztszülők után elnevezett gyermekek számaránya a 8–9%-nyiról 0%-ra csökkent, ez a névadási szokás tehát eltűnt.

Az a valamikori hagyomány, miszerint az elsőszülött fiú halála esetén a következő fiúgyermek kapta az apa nevét, teljesen elhomályosult.

Az itteni elemzés számításai alapján, valamint az adatközlőktől nyert nyilatkozatokból kiderül, hogy a mai névadási divatban nincs, vagy csak nagyon kis szerepe van a hagyománynak; a keresztnévek kiválasztásánál a minél különlegesebb, érdekesebb nevek dominálnak. Egyes idősebb pacséri adatközlőink elmondták, hogy az 1920-as, illetve '30-as években igen nagy volt a névtorlódás a faluban. Előfordult, hogy egy egyénnek három teljesen azonos nevű unokatestvére élt a faluban, ezért ez a generáció már arra törekedett, hogy lehetőleg változatosabb névadással elkerülje ezt a gyakran kommunikációs problémává váló névtorlódást.

Mindvégig élt viszont (s részben még ma is) az a szokás (már a XIX. századtól), hogy a gyermeknek olyan nevet adtak a szülők, amilyen névnapon született, illetve amelyik ehhez közel áll. Így a legtöbb József valóban márciusban, a legtöbb István pedig augusztusban született.

Péterrévén a római katolikus egyházközösség keresztelési anyakönyveiből az derül ki, hogy a generációs névátöröklésnek egészen az 1960-as évekig nagy hagyománya volt. Az 1910-es évektől áttekintve a névanyagot, ez a jelenség itt is főleg a férfinevekre jellemző: az István, Ferenc, József nevek évtizedekig szilárdan őrzik a gyakorisági listán vezető pozíciójukat.

A női neveknél itt is kisebb fokú a névöröklés, de a legnépszerűbbek az Erzsébet, Mária és Ilona, ezt követi a Julianna, Rozália, Viktória, Margit, Anna, Katalin, Teréz. A generációs névöröklés az ikergyerekek esetében is igen kifejezett. Többször előfordul, hogy az ikerpár egyik tagja az apja nevét, a másik anyja nevét örökli. Azonos nemű ikreknél megfigyelhető, hogy egyikük apja/anyja nevét kapja, míg másikuk a nagypapa, illetve a nagymama nevét viszi tovább. Figyelmet érdemel még, hogy a szülők néhány esetben különböző nemű ikergyermeküket Ádámra és Évára kereszteltették. Érdekesként jegyezzük meg, hogy a '20-as években egy négyelemű név is bejegyzésre kerül a faluban: Gábor János Sándor Lajos, ám a négy közül egyik sem az apa neve. A '30-as években is igen kifejezett ez a hagyománytisztelő tendencia, jöllehet a férfineveknél sokkal inkább jelen van: az Istvánok és Imrék fele, a Jánosok és Andrások harmada, valamint a Józsefek, Sándorok, Ferencek fele viszi tovább apja nevét. A női neveknél a generációs névöröklés csak az Erzsébeteknél és Máriáknál figyelhető meg (egyharmaduk anyja után kapja a nevét), míg kisebb arányban érvényes ez az Ilona, Teréz és Julianna nevekre. A '40-es években a generációs névöröklés még mindig nagy hagyománnyal bír; s noha a férfineveknél a László teremt divatot, mellette az Istvánok, Józsefek és Jánosok fele, a Ferencek harmada, az Imrék és Sándorok negyede örökli apja nevét. A női neveknél ez már ritkábban fordul elő, leginkább a Máriák és Erzsébetek kapják anyjuk után a nevüket.

A '70-es években szinte megszűnik a névörökítő hagyomány, hatalmas változás történik a névállományban: sok az új név, amely ezekben az években bukkan fel, s kiszorítja a hagyományos neveket a gyakorisági listáról. A hagyományozás a női neveknél annyira lecsökkent, hogy pl. az előző évtizedben listavezető Mária név egyetlen évtized alatt leszorult a tízes listáról. Ugyanez történik az Ilona, Erzsébet nevekkal. Megfigyelhető, hogy a Katalinon, Éván kívül nem találunk hagyományos nevet a tíz leggyakoribb között. A számos új név között ezután majd éppen a hagyományosak válnak feltűnővé, ritkává: Piroska, Gizella, Margit, Etelka.

Elenyészővé válik a kettős nevek adása is, a nyolcvanas években mindössze hat példa van erre, de egyik sem generációs névöröklés eredménye.

2000-re a névadásban – akárcsak Vajdaság más településein is – jól kirajzolódik két véglet: vannak, akik az idegen keresztneveket részesítik előnyben, míg mások a hagyományosakat. E jelenség hátterében állhat a család előző generációinak hagyománytisztelete, de ugyanakkor a közösségi identitástudat féltése is.

Az *adai* gyűjtés az 1900–1905 és 2000–2005 közötti névhasználatot hasonlítja össze.

Az első periódusban a férfineveknél kifejezett a generációs névöröklés, de a lányoknál sem ritka. Elsősorban a leggyakoribb, a legközkedveltebb

nevek ismétlődnek, mint az István, János, Ferenc, Sándor; a lányoknál a Katalin, Erzsébet, Julianna, Mária.

Itt is fellelhető az ikergyerekek névadási szokása: amennyiben különböző neműek, a fiút az apa, a lányt pedig az anya nevére keresztelik. A bibliai Ádám és Éva neveket itt is megkapja egy ikerpár. A másik nagyon jellemző dolog, hogy rengeteg kételemű nevet jegyeztek be ebben az időszakban. Átlagosan minden hatodik gyereknek kettős utóneve volt, az egyik név általában a szülőé, a másik pedig a megkülönböztető funkciót töltötte be. Az egyik név leginkább hagyományos volt, a másik pedig egyedi, amelyet a szülők saját ízlésük szerint választottak.

A 2000–2005 közötti időszakban vizsgált névanyag azt mutatja, hogy míg a XX. század elejére a hagyományörzés volt a jellemző, a XXI. századra ennek ellenkezője, az idegenszerű, idegen kultúrkörből származó nevek használata vált divattá. Megváltozott az az értékrendszer, amely alapján a neveket választják: ritka, kirívó és divatos legyen. A születési arány drasztikusan lecsökkent, a névállomány viszont nagymértékben megnőtt. A szülőknek nagyobb lehetősége nyílik a választásra, s kisebb a valószínűség arra, hogy két gyereknek azonos keresztnév lesz – ami úgyszintén lényeges szempont bizonyos körökben. Főleg falun lehet hallani, hogy olyan nevet szeretnének egyes szülők, amilyen még nincsen a faluban. Ezzel együtt minimálisra csökkent a névöröklés aránya, némileg még a férfinevekre jellemző.

A *gunarasi* római katolikus plébánián a Megkereszteltek Anyakönyvéből három időszakot vizsgáltunk meg a névöröklés szempontjából: az 1960. jan. 1-jétől 1964. dec. 31-éig; az 1980. jan. 1-jétől 1984. dec. 31-éig, valamint az 1999. jan. 1-jétől 2003. dec. 31-éig terjedő időszakot. A mindössze 1550 (2002-es adat) lakost számláló, meglehetősen elzártan élő falu 99%-a magyar anyanyelvű, ami vizsgálatunk szempontjából jó alapot nyújtott ahhoz, hogy egy település teljes névadásáról minél teljesebb képet kaphassunk, legalábbis egy szinkron metszet erejéig.

Az első vizsgált időszakban a férfiaknál 196 személy közül 38 örökölte az apja nevét, vagyis kb. 19%; a nőknél 171 személy közül 12-en kapták anyjuk nevét, ami kb. 7%-ot jelent. A második periódusban a csökkenő népszaporulat következtében a mindössze 63 fiúgyermek közül 10 örökölte apja nevét, ami kb. 16%-ot tesz ki, a női neveknél 47 személy közül 1 örökölte anyja nevét, vagyis hozzávetőleg 2%. A harmadik vizsgált időszakban is hasonló a helyzet: a férfineveknél 53 személyre 5 névöröklés jut, ami kb. 9%, a lányoknál 47 személy közül senki sem örökölte anyjától a nevét. Az adatok alapján tehát látható, hogy a férfineveknél az 1960-as évekbeli megközelítő 20%-ról 2003-ban immár 9%-ra csappant a névöröklés hagyománya, a lányneveknél a csökkenés még kifejezettebb: 7%-ról 0-ra, tehát a szokás teljes eltűnéséig terjed.

Szenttamáson úgyszintén a katolikus plébánia keresztelési anyakönyveihez tudunk hozzájutni, ahol az 1998 és 2002 közötti periódust vizsgáltuk meg.

1998-ban 14 fiúnév található, ebből mindössze 2 a névöröklés, a 17 leánynévből pedig egyetlen sem öröklődött.

1999-ben 18 fiúgyermeket kereszteltek, közülük 3-an örökölték apjuk nevét, a lányoknál 21 név közül egyetlen továbbhagyományozás sincsen.

2000-ben 19 fiúnév és 2 névöröklés jegyezhető, a 20 leánynév egyike sem öröklődött.

2001-ben 17 fiúnév és 3 névöröklés, 19 leánynév és 0 névöröklés adatolható.

2002-ben már csak 13 fiúnév és 1 névöröklés, a lányoknál 17 név és 0 öröklés adatolható.

A helybeliek szóbeli adatai alapján megjegyzendő, hogy a névöröklés inkább az idősebb szülők gyermekeire vonatkoztatható, itt a József, János, Sándor és István név száll manapság is leginkább apáról fiúra. Ezekben a családokban nem ritka a több generáción át ismétlődő névöröklés.

Temerinben a korai (az 1896 és 1944 közötti) névanyagban számottevő névöröklés található. 1920-ban a férfiak névöröklése 41% körül volt, a női neveké 23%, 1944-ben ez a szám még tovább növekszik, a férfiaknál 55%-ra, a nőknél 43%-ra. Megjegyzendő, hogy a férfi kettős keresztnévek esetében kifejezett valamelyik tag hagyományozódása, mégpedig az első keresztnév 11%-ban, a második pedig 22%-ban. Ez az arány 1944-re már 9%-ra csökken.

Óbecsén a két katolikus egyházközség keresztelési anyakönyveit összehasonlítva nyertünk betekintést a névöröklés hagyományának alakulásába.

A belvárosi Nagyboldogasszony plébánia keresztelési anyakönyveit áttekintve az tapasztalható, hogy az 1900-as évek elején 156 fiúgyermek közül 50 örökölte a nevét, mégpedig 24 az apjától, 8 a keresztapjától, 5 esetben az apa és a kereszta azonos keresztnévűek. Emellett 12 személynél kételemű, egynél pedig háromelemű a keresztnév, ahol 6 esetben a név egyik elemét az apától, a másikat pedig a keresztapától örökölte; 5 esetben a keresztnév egyik elemét az apától, 1 esetben a keresztapától vették át. A leggyakoribb öröklött nevek: István, János, Mihály, András, Károly, Pál, Ferenc.

A második vizsgált időszakban (1975–1980) 86-ból 17 férfinév öröklődött, ebből 16 fiú apjától kapta a nevét, egyetlen a keresztapjától.

A harmadik periódusban (1990–1995) 98-ból mindössze 8 fiú esetében tapasztalható névöröklés, 7-en az apjuktól, 1 pedig a keresztapjától.

A női neveknél az első időszakban még gyakori a hagyományozódás: 133-ból 25 név öröklődik, 11 leány az anyja nevét, 3 a keresztanyja nevét vette át, míg 6-an az anya és a keresztanya azonos nevét. 5 esetben fordult elő kételemű keresztnév, ebből 3 esetben az egyik név az anyától, 2 esetben

pedig a keresztyánától öröklődött. A leggyakoribb öröklött nevek: Erzsébet, Mária, Etel, Ilona, Katalin.

A második periódusban '70-ből csak egyetlen női név öröklődik, mégpedig a kételemű keresztnév egyik összetevője a keresztyánától. A harmadik periódusban (összesen 82 előfordulás) nem fordult elő női névöröklés.

Óbecsén a faluban levő Szent Margit plébánia kereszteleési anyakönyveiben a legfrissebb adatokat (2004–2007) kerestük.

2004-ben ezen a plébánián 24 fiút kereszteltek, meglehetősen nagy számban, 8 esetben lelhető fel névöröklés, mégpedig főként klasszikusnak számító neveket találtunk: Attila (2), Imre (2), Szabolcs és László, két esetben a kettős utónév egyik tagja a szülői névadás eredménye. Megjegyzendő, hogy egyetlen esetben sem származik a név a keresztszülőtől. A leánynevекnél nem mutatható ki a névörökítő hagyomány. 2005-ben a 11 fiúnév között mindössze két névöröklés (Árpád, Mátyás) található, a lányoknál egyetlen sem. 2006-ban 25 fiú közül 3 esetben találni névöröklést, úgyszintén kizárólag az apa nevének továbbviteleként: Szilveszter, Róbert, Ferenc. Ebben az évben 13 lányt kereszteltek, de névöröklést nem jegyeztek fel.

2007-ben eddig 7 fiú és 10 kislány közül mindössze egyetlen László név hagyományozódott a gyermek apjától.

III. Attitűdvizsgálatok

1. Az egyénnek a keresztnévhez való viszonyulását egyedül csak direkt módszerrel: kérdőíves vizsgálattal, illetve személyes kikérdezés, interjú útján vizsgálhatjuk. Ilyen kísérletet tettünk egy kis mintán, 27 (17 és 31 év közötti) adatközlő válaszai alapján. A gyűjtés kétségtől pozitívuma, hogy 16 bácskai, illetve bánáti helységről valók az adatközlők – még ha nem is nagy a számuk.

Az alábbiakban röviden vázoljuk a kérdőívnek azokat az eredményeit, amelyek a névadási attitűdökhöz, illetve a névöröklés hagyományához kapcsolódnak.

1. kérdés: *Elégedett vagy-e saját keresztnéveddel?*

Erre a kérdésre 22-en válaszoltak igennel és 5-en nemmel.

2. kérdés: *Amennyiben nem vagy elégedett a keresztnéveddel, mely nevet használnád helyette legszívesebben?*

Az 5 válaszadó között vannak hagyományos utónevűek is; pl. Péter, aki anélkül, hogy ezt kimondta volna, az általa megadott névlista alapján kikövetkeztethető, hogy ritkább, szokatlanabb nevet szeretett volna: Alfonz, Sebestyén, Teodor, Gedeon, Benedek stb. Egy Csilla keresztnévű egyén indoklásában az áll, hogy olyan magyar nevet szeretne, amely könnyen kiejthető szerb nyelven is. Itt tehát az attitűd háttérében meg tapasztalt és átélt negatív események állhatnak. Egy esetben (Szuzanna) az adatközlő nem tudja a

nemtetszését indokolni, nem is kínál fel alternatív megoldást, csak a becenévét tartja elfogadhatónak (Szuzi). Két esetben (magyarázat nélkül) csak a felkínált névcserét találjuk: Klementina → Anna, Szilvia → Éva, Anna.

A 3. és 4. kérdés a ragadványnévre vonatkozott, itt is felmerült az öröklés kérdése, de ez egy másik vizsgálódás tárgya lehet.

5. a) kérdés: *Örökölted-e keresztnéved szüleidtől, nagyszüleidtől, más rokonaidtól?*

Itt mindössze 3-an jelezték a névöröklést: egy fiú az apja nevét (Lajos), egy a nagyapját (Péter) és egy leány a nagynéni utónevét (Hilda).

b) kérdés: *Családodon belül jellemző-e a keresztnévöröklés?*

Ennél a kérdésnél már kevesebb a nemleges válasz: 15, míg a többiek a névöröklés valamely előfordulását említik a családon belül, vagy csak igen-nel felelnek (4). Válaszadáskor felsorolják a családban fellelhető öröklődő neveket: Péter, István, Aranka, Mihály, András, Verona, Pál, Károly, János, Sándor, Imre, Zoltán. Három esetben véleményüket is leírják: „Igen, főleg a férfiak körében: János, Zoltán”; „Csak férfíágon volt jellemző, már nem”; „Hát persze hogy. A férfiak hagyományosan átöröklik a keresztnévüket”.

Noha nem kizárólag a névöröklés témájával kapcsolatos a kérdőív másik két kérdése, az attitűdvizsgálat szempontjából tanulságosak az alábbi vélemények. A 8. kérdés első része így hangzott: *Előfordul-e környezetekben idegen hangzású keresztnév?* Az igen és nem válaszok kiválasztása után következett: *Melyek ezek?* Itt szép számú mai divatnevet sorolnak fel az adatközlők, amiből a divat mellett fontos következtetést vonhatunk le a nevek gyakorisági sorrendjéről is. A következő kérdés az idegen hangzású nevekre vonatkozott, de a névhangulat problematikáját is érintette: *Mi a véleményed az Alan, Robertó, Cyntia, Rodelinda típusú nevekről?* Ennél a résznél figyelemre méltó válaszok érkeztek: „nem kellene az efféle névdivatot terjeszteni”, „Szerintem a magyar nyelvben is van elég és szép név, tehát semmi szükség más nyelvekből venni (főleg nem szappanoperahősök neveit!)”, „ellenzem, mert a névadás is nemzeti sajátosság és nem lenne szabad elveszíteni, de sajnos napjainkban egyre több az idegen hangzású név, magyar neveink kiveszőben vannak”, „szerintem egy bizonyos határig elnézhető!”, „Nem nagyon tetszik, főleg ha a vezetéknevvel nem illik össze. Pl. Varga Cyntia”, „Sajnos ezek miatt kihálnak a régi szép magyar nevek”, „nem tetszik”, „Mindenki olyan nevet ad családjának, amilyen tetszik”, „néha eltűzöttnek tartom, néha felkapom a fejem egy-egy név hallatán, de végeredményben nem ellenzem”, „főlősleges dolog, nyugatmajmolás”, „TV által befolyásolt nevek, a magyar neveket rontó idegen nyelvekből származó, főként angol, spanyol nevek, negatívan hatnak anyanyelvünkre”, „Tetszik, érdekes, legalább nem megszokott”, „semmi bajom velük, nem én viselem őket (bár némelyik nagyon furcsán hangzik)”. A válaszok között a korosztálynak megfelelően ilyen válaszok is akadtak: „Penge”, vagy „Jobb, ha nem tudjátok”.

Az egyik kérdőívben az idegen nevek felsorolása a következő: Szamanta, Kasszandra, Eszmeralda, Szandokán, Dzsoki, Bobi. Ehhez hozzáteszi az adatközlő: „Cigánynevek, mert főleg ők használják, szerintem ez nevetséges.” Íme egy példa arra, miként válhat a névdivat, a névhasználat az etnikai megbélyegzés emblémájává.

A kérdőív utolsó (9.) kérdése megfelelő módon zárja a névadás körüli véleményalkotást: *Milyen nevet adtál, vagy adnál legszívesebben gyermekidnek?*

Az itt található névanyag igen változatos, egy dologban azonban következetes a nagyszámú felkínált név: nem találunk sem szélsőségesen régies, sem túlságosan divat jellegű neveket. A megkérdezett (zömmel 20 év körüli) fiatalok ízlése kitűnik a válaszokból: szívesen választanak klasszikus (közöttük is gyakran bibliai eredetű) férfinévet: pl. Márk, Gergő, Csongor, Ádám, Brúnó, Tamás, stb. A női nevek között gyakoriak a rövid (egytagú), magas és mély magánhangzókkal harmonikusan építkező nevek: Anna, Ina, Emma, Sára, Lilla, Linda, Réka, stb.

Ezt a kutatást mindenképpen folytatni kell, mert az így nyert adatok egyelőre főként a gyűjtés további stratégiáit segítik, jó kiindulási alapot nyújtanak a kérdőív korrigálásához, bővítéséhez.

2. Szabadkán a névörökítés arányának adatolása mellett sikerült egy 40 személyt felölelő attitűdkutatást is elvégezni, mégpedig rákérdezéssel módszerrel 20 lányt és 20 fiút kérdeztünk meg az egyik általános iskolában a névadás indítékairól. A válaszok alapján 5 kategóriát fogalmazhatunk meg:

1) A család eldöntötte, hogy az elsőszülött gyermeknek a szülő nevét adják. Esetenként ez családi hagyománynak tekinthető. Ilyen pl. egy családban a Simon név, amely gyér előfordulása ellenére generációról generációra hagyományozódik.

2) Egy közeli barát, ismerős keresztnévét adják a gyerekeknek.

3) Színész, híres személyiség vagy regényhős neve a példaadó.

4) Előfordul, hogy a szülők nem tudnak megegyezni a névadásban, ezért a gyermek születéséhez közel eső kalendáriumi névnap a döntő.

5) A szülők mindentől teljesen függetlenül választanak nevet. Itt számításba jövő tényező a jó hangzás, a vezeté- és az utónév egymáshoz való viszonya.

Ezek a névválasztási szempontok a 20-20 fiatalnál a következőképpen oszlottak meg:

Csoport	Női nevek	
	Előfordulás	%
1.	2	10
2.	1	5
3.	1	5
4.	0	0
5.	16	80

Csoport	Férfinevek	
	Előfordulás	%
1.	4	20
2.	2	10
3.	1	5
4.	1	5
5.	12	60

Ebből a véletlen (és inkább csak próba jellegű) mintavételen alapuló attitűdvizsgálatból is látszik, hogy a fiatalok véleménye, tapasztalata a hagyományok halványulását, a névdivat térhódítását mutatja mindkét nem esetében.

IV. Összegzés

J. SOLTÉSZ Katalin megállapítása, miszerint az utóbbi évtizedekben „A konzervatív falusi névzlés falát áttöri a névdivat” (J. SOLTÉSZ 1979; 137), igencsak érvényes Vajdaság településeinek magyar névadási szokásaira is. Ez azt eredményezte, hogy a keresztnévrendszer sokkal tarkább lett, több új nevet kezdtek el használni. Gyakoribbak a divatos, idegen eredetű nevek, ugyanakkor nagymértékben elhalványodott a névöröklés szokása. A névörökítés lényeges nempreferenciális kérdésként merült fel a vizsgálatokban: a férfinevek hagyományozódása sokkal jelentősebb, mint a női neveké. Ez a jelenség – még ha az arányszámok némi csökkenést mutatnak is – évtizedek óta kimutatható, összhangban van az egész nyelvterületen mért adatokkal.²

Hivatkozások

- HAJDÚ Mihály (2003): Általános és magyar névtan. Osiris, Budapest
 J. SOLTÉSZ Katalin (1979): A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai Kiadó, Budapest
 SANDOR Anna (1999): A koloni keresztnévek változó világa. Névtani Értesítő, Budapest, 21., 229–232. l.

² A felvidéki Kolon helységben Sándor Anna a teljes névanyagot vizsgálta, s ennek alapján megállapította, hogy a leánygyermeknek 5,82%-a, a fiúknak viszont 29,70%-a örökölte a szülő nevét.

RESEARCH INTO ATTITUDES TO CHOOSING CHRISTIAN NAMES IN VOJVODINA

It is not easy to research into the reasons for choosing Christian names or the extent and direction of motives behind the choice of the given names. One needs to combine several methods of data acquisition to get sufficient results. This data gathering also shows us to what extent is the tradition of perpetuating in the direct line the same Christian name in the family still in practice in Vojvodina, and how fashion influences the choice of given names as well as the development of attitudes to name giving.

Keywords: onomatology, Christian/first names, Vojvodina, attitudes, perpetuating the Christian name, double names

ANDRIĆ EDIT

A SZABADKAI DIÁKOK KÉTNyelvűsége és Magyar Nyelvhasználatuk Jellemzői

Bilingualism of Pupils in Subotica and Characteristics of their Hungarian Language Usage

A tanulmány a szabadkai magyar diákok kétnyelvűségének szintjét és anyanyelvi nyelvhasználatuk jellemzőit vizsgálja. A kutatást egyrészt kérdőíves felmérés formájában bonyolítottam le, a másik kérdésre viszont a tanulók írásbeli dolgozataiban kerestem választ. Végezetül megállapítom, hogy a szabadkai diákok kétnyelvűsége magasabb szinten van annál, mint amit a kutatás előtt feltételeztünk, de a szerb nyelv hatásának nyomai világosan kimutathatóak nyelvhasználatukban.

Kulcsszavak: kétnyelvűség, anyanyelv, környezeti nyelv, interferencia

Bevezetés

Jelen munkám részét képezi egy nagyobb méretű kutatásnak, melynek célja, hogy helyzetképet nyújtson a vajdasági diákok kétnyelvűségének állapotáról és a tanulók magyar nyelvhasználatáról. Több vajdasági helységben¹ folytattam kutatást, amely két részből állt. Az egyik kérdőíves felmérés volt (a diákoknak egy ötven kérdést tartalmazó kérdőívet kellett kitölteniük, amelyben többek között a család és mikroközösségük nemzetiségi és szociális státusát határozták meg, nekik maguknak kellett felmérniük és értékelniük a szerb, illetve magyar nyelvi kompetenciájukat, nyilatkozniuk kellett nyelvhasználati szokásaikról, véleményt mondani a kétnyelvűség hasznosságáról stb.), a másik pedig a tanulók egy közös témára írt fogalmazására alapozott.

Ezúttal a szabadkai kutatás eredményeit fogom bemutatni.

¹ Szabadka, Újvidék, Zenta, Kupuszina, Szenttamás, Ürményháza

A kérdőívek tanulsága

Szabadka, sajátos földrajzi fekvésének és demográfiai összetételének köszönve, egy multietnikus, igen változatos közösség, amelyben évszázadok óta élnek együtt a különböző nemzetiségek képviselői. Az alábbi táblázatban a magyar népesség csökkenése és az etnikai szerkezet megváltozása látható a népszámlálások adatai szerint százalékokban kifejezve:²

Évszám	a magyar lakosok száma	százalékban
1880	31 479	51,3 %
1910	55 587	58,7 %
1941	60 733	60,1 %
1953	33 442	50,6 %
1971	43 277	48,7 %
1981	44 016	43,8 %
1991	39 749	39,6 %
2002	34 983	35,0 %

A táblázat azt mutatja, hogy a magyarok száma Szabadkán a második világháborúig folyamatosan növekedett, de miután Vajdaság végérvényesen Jugoszlávia részévé vált, létszámuk fokozatosan csökkent, mígnem 2002-ig körülbelül elérte az 1880-as népszámlálás adatainak szintjét. A magyarok részarányának az összlakosságon belüli szemléltése azonban sokkal szomorúbb képet mutat. Amíg 1880-ban ez 51,3 %-ot tett ki, addig 2002-ben csak 35 %-ot. Ez azt jelenti, hogy létszámuk körülbelül ugyanaz maradt, még valamennyivel nagyobb is lett, de az ide települt más nemzetiségű lakosság megbontotta a nemzetiségi összetételt a magyarok rovására, s az 1941-es adatokhoz képest majdnem a felére csökkentette. A folyamat 2002 után tovább folytatódott, de ezt konkrét adatokkal nem tudjuk alátámasztani.

A lakosság részaránya alakulásának függvényében módosult a népesség kétnyelvűségének szintje, minősége. A másfél évszázaddal korábbi helyzethez képest a viszonyok teljesen megváltoztak, a magyar államnyelvből nemzeti kisebbségi nyelv lett, a hatás alanya a befolyás tárgyává vált. Bennünket ezúttal (amint a bevezetőben már említettem) az érdekelt, hogy milyen mértékben kétnyelvűek a szabadkai magyar diákok.

² Az adatok Mirnics Károly: Nemzeti kisebbségből szórványnépesség című tanulmányából valók = Kisebbségi létjelenségek. MTT Könyvtár 7., Szabadka, 2003, 25–84. l.

A felmérésben harminchárom általános iskolás és nyolc középiskolás tanuló vett részt. A gyerekek többségénél mindkét szülő magyar, csak 7 diák származik vegyes házasságból, ezekből 5 magyar/szerb (kettőnél az anya szerb, háromnál az apa), 2 pedig magyar/horvát család (mindkettőnél az apa horvát).

A lenti táblázat a szülők végzettségébe ad betekintést:

Végzettség / szülő	Anya	Apa
Általános iskola	12	13
Szaktanárképző	5	6
Szakközépiskola	13	17
Gimnázium	1	1
Főiskola/egyetem	10	4

A szülők foglalkozása tekintetében igen heterogén a helyzet. Az anyák között van 4 háziasszony, 2-2 (gyári) munkás, földműves, vállalkozó, takarítónő, jogász, fodrász, tanárnő, titkárnő, ápolónő, a többi foglalkozást pedig csak egy-egy személy képviseli: van közöttük munkanélküli, kertész, szakácsnő, építésztechnikus, cipőfelsőrész-készítő, könyvkötő, eladó, pincérnő, fényképész, vegyésztechnikus, óvónő, fogorvos, tanító, cukrász, ügyvéd. Egy diák nem tüntette fel édesanyja foglalkozását. Érdekes, hogy 30 anya csak magyarul beszél gyermekével, szerbül egy sem (még a szerb anyanyelvű sem) és csak hárman beszélnek mindkét nyelven (ezek közül egyik sem szerb).

Az apák foglalkozása szintén igen bonyolult, nehezen összegeezhető képet nyújt: 5 munkás van, 4 munkanélküli, 3 sofőr 3 építészmérnök (ebből egy egyetemi tanár), 2-2 elektrotechnikus, nyugdíjas, földműves, ács, illetve asztalos, villanyszerelő, gépjárművezető-mechanikus, lakatos, a többi foglalkozást 1-1 apa képviseli: autófestő, élelmiszertechnikus, kertész, vállalkozó, programozó, hentes, üzletvezető, újságíró, cukrász. Gyerekeivel 38 apa beszél magyarul, ketten mindkét nyelven (magyarul és szerbül), és csak egy apa beszél a gyerekével kizárólag szerbül, ami azt jelenti, hogy a horvát, illetve szerb apák is inkább magyarul beszélnek otthon. Ez lehet a magyarázata annak, hogy gyerekeiket nem írárták szerb iskolába.

38 diák magyarnak tartja magát, egy nem nyilatkozott, egy szerbnek, egy pedig horvátnak érzi magát. Meg kell azonban jegyezni, hogy a horvát kislány még otthon sem beszél senkivel a családban horvátul (édesapja horvát), és hogy előbb magyarul tanult meg. Szerbül csak az iskolában, 1. osztályban kezdett tanulni.

Arra a kérdésemre, hogy miért érzik magukat magyaroknak, így válaszoltak:³

- Mert magyar az anyanyelvem. (31)
- Mert szüleim magyarok. (27)
- Mert a közösséghez tartozónak érzem magam. (8)
- Mert beszélek magyarul. (7)
- Egyéb – 1 (mert magyar vagyok)

35 diák előbb magyarul tanult meg beszélni, 4 egyszerre magyarul is, szerbül is, ketten nem válaszoltak a kérdésre. Szerbül a családban 16 gyerek tanul meg, 10-en az iskolában, 7-en a szomszéd gyerekektől játék közben, három tanuló bevallotta, hogy nem tud szerbül, 5 pedig nem válaszolt arra a kérdésre, hogy hol tanult meg szerbül, s az utóbbiból arra lehet következtetni, hogy esetleg nem is beszéli a szerb nyelvet.

Nyelvtudásukat az alábbiak szerint értékelik:

Nyelvtudás	1-es	2-es	3-as	3-4 között	4-es	5-ös	csillagos 5-ös	9-es	nem válaszolt
Magyar	-	1	2	2	11	22	1	1	2
Szerb	3	9	14	-	8	5	-	-	2

Saját értékelésük szerint a magyar nyelvet 32 tanuló beszéli jobban, kettő a szerbet érzi erősebbnek, heten pedig egyformán beszélnek szerbül és magyarul.

Túlnyomó többségük csak magyarul ír és olvas, 1-2 diák kivételével csak házi feladatot ír (néha verset), újságot, regényt olvas (a középiskolások inkább olvasnak novellákat és regényeket), 8-an olvasnak és írnak magyarul is, szerbül is, 1 olvas magyarul és angolul, 2 pedig 4 nyelven olvas (magyar, szerb, angol, francia, illetve német).

Most pedig lássuk abbéli véleményüket, miben különbözik szerintük a vajdasági magyar a magyarországinál!⁴

- A hangsúlyban, kiejtésben, szó kincsben van különbség.
- Csak az anyanyelvünk egyforma minden másban eltérőek vagyunk – az itteni életkörülmények miatt.
- Fejlettebb, választékosabb.

³ Ennél a kérdésnél két választ is bekarikázhattak a diákok.

⁴ A válaszokat úgy írtam át, ahogyan a kérdőívben szerepelnek, nem javítottam ki sem a helyesírási hibákat, sem pedig a véletlen elírásokat.

- A vajdasági magyarok nagyon sok szerb szavat használnak a beszédükben a magyarországiak pedig szebben ejtik, hangsúlyozzák a szavakat.
- Szerintem abban különbözik, hogy mi vajdasági magyarok át vetünk különböző szavakat a szerbektől és így vannak különböző szavak amit nem értenek a magyarok.
- Szerintem semibe. Nem vagyok fajgyűlölő.
- Szerintem a vajdasági és a magyarországi magyar nem különbözik egymástól.
- A tájszollástól.
- Abban, hogy mink Vajdaságban élünk, ők meg Magyarországon. Egyébként semmiben sem.
- Tájszólásokban különböznek.
- A beszédben, modorban kedvesek.
- Itt kisebbségben él a magyarság.
- Szerintem a magyarországi magyarok szebben ki tudják fejezni magukat.
- Nem mondok semmit.
- A vajdasági magyarok barátságosak. A magyarországi magyarok maguknak valóak.
- Abban, hogy a vajdasági magyarok szerb tájszólással beszélnek.
- A határon túliak magyarságtudata egészséges, a magyarországiaké csak minden 5.-é.
- A magyarországi magyarok helyesen használják a magyar nyelvet, ellenben a vajdasági magyarok több nyelvet használnak beszédük során.
- Semmitől/ semmiben.
- Nem összetartóak.
- A vajdasági magyarok sok szerb szót használnak beszéd közben.
- Habár közös a nyelv, de az anyaországi magyarok gyakran szerbként kezelnek bennünket.
- Szerintem a magyarországi magyarok jobban kiejtik az E betűt és a vajdasági magyarok elég sok szerb szavakat használnak beszédükben.
- A magyarországi magyaroknak gazdagabb a szókincse.
- Sokban. A vajdasági magyaroknak a többsége mélyebbre érzéseket éreznek nemzetiségük iránt mint a magyarországi magyarok.

A középiskolások véleményét talán érdemes külön feltüntetni, mivel sokkal komolyabban, lényegre törőbben fogalmazták meg gondolataikat:

- Talán csak a kiejtésben és valamelyest beszédben, tehát más szavakat használnak egyes dolgokra, valamint mentalitásban. De én elfogadom mindkét embert.

- Szerintem jobban iparkodnak, nagyobb céljaik vannak, jobban törekednek a vajdasági magyarok. Valamint nyelvükben nem használnak kicsinyítő képzőket és becézetéseket (pl. naci, zacsi...).
- A magyarországi magyarok szebben beszélnek, nem használnak olyan sok szerbes kifejezést.
- Mentalitás, politikai nézetek.
- Szerintem alapvetően semmiben. Mégis elég hozzá egy országhatár, hogy két különböző helyen élő magyar nép gyűlölje a másikat.
- Semmiben, semmiben sem jobb, sem rosszabb.

Amint látjuk, helyenként világosan megnyilvánul a kérdés pontatlan értelmezése, tehát nem mindenki a nyelvi különbségekre vonatkoztatta a kérdést, ebből a félreértésből adódtak azután a más jellegű válaszok is.

Arra a kérdésre, hogy mi a véleményük arról a jelenségről, hogy sokan szerb szavakat kevernek a magyar beszédükbe, így válaszoltak:

- Vegyes közösségben ez szerintem elfogadható.
- Biztos szerbek között lakik.
- Tanulja meg mind két nyelvet helyesen.
- Szerintem mindenki beszéljen úgy, ahogy neki tetszik, de az hüjeség, hogy valaki divatból keveri a szerbet a magyarral.
- Hát ez nálunk már szokása vált, de engem nem zavar.
- Ismerek jó sokat. Nembaj.
- Van ilyen.
- Tanulja meg a magyar nyelvet. / Tanulják meg jobban.
- Szerintem ez nem baj, én is sokszor keverem.
- Azért keverik mert ojan közösségben élünk.
- Van. Természetes dolog.
- Ez a környezet hatása, ami nem helyes.
- Szerintem az nem helyes és nem szép.
- Engem nem zavar.
- Nagyon nem tetszik. Szerintem az ilyen személyek műveletlenek.
- Hazánkban ez már szinte természetes, ugyanis mindenki rákényszerül arra, hogy a másik nyelvet is használja anyanyelvén kívül.
- Műveletlen.
- A környezet hatása.
- Én is ezek közé tartozom (bár tudom hogy ez nem helyes).
- Nem helyeslem, elkülönítve, tisztán használjuk a nyelveket.
- Elkerülhetetlen, ha valaki itt él.
- Szerintem azért mert az ember ha kétfelnyelven tud beszélni. Sokszor kever sok szót.

- Szerintem annak szülei és környezete is sok szerb szavat kever a beszédébe, és ezért ő kiskorában azt a beszédet tanulta meg és később is úgy beszél.
- Biztos vannak olyan emberek de azok nincsenek az én baráti társaságomban.
- Az, hogy egyik nyelvet sem beszél tökéletesen.
- Mindenki máskéb csinálja vagyis az a legfontosab ha megértik egymást.

A gimnazisták válaszai:

- Mivel Szerbiában élünk teljesen normálisnak tartom, hogy átveszünk egymástól kifejezéseket.
- Ha valaki magyarul beszél, akkor beszéljen magyarul és ne keverje a nyelveket.
- Helytelen.
- Szerintem szebb, ha nem keverjük a szerb szavakat a magyar beszédbe.
- Elítélem. Néha sértő a fülnek és nem is helyes
- A közösség nagy hatással van az ember életére. Akik sokat forognak szerb közegben, társaságban, előfordulhat keveredés a nyelvben. Engem ez nem zavar.
- Ha nem tudom a megfelelő magyar szót arra a kifejezésre... ok, ok...

Amint látjuk, két szélsőséges véglet mutatkozik a vélemények között. A 41 válaszból csak 7 általános iskolás diák helyteleníti kimondottan és ítéli el az ilyen beszédet, 20-an természetesnek találják, valamilyen módon igazolni próbálják azokat, akik így beszélnek, mert ők maguk is már ilyen kevert nyelvet használnak. A középiskolásoknál ez az arány megváltozik, ott csak ketten közömbösek a kérdésben, a többiek helytelenítik a szerb szavak túlzott használatát.

Ehhez a kérdéshez kötődik szorosan a következő, amelyben arról szeretnénk volna tudomást szerezni, velük vajon megtörténik-e, hogy szerb szavakat is használnak, amikor magyarul beszélnek.

- Nem.
- Igen.
- Még soha. / Soha.
- Néha igen. / Néha.
- Nem mert nem beszélek jól szerbül. / Velem ilyen még nem történt mivel alig tudok szerbül (magyarul sem írni – a kutató megjegyzése).
- Előfordult, ha a helyzet úgy kívánta. (Úgy vélekedik, hogy műveletlen az, aki ilyen szavakat használ, de azért vele is megtörténik.)
- Nem, velem ez nem szokott előfordulni.

- Gyakran.
- Nem nagyon, mert akivel magyarul beszélek az magyar, akivel szerbül az szerb.
- Igen. Nincs ebben semmi rossz. Ahány ház anyi szokás.
- Igen, megtörténik és nagyon sokszor is.
- Igen, de csak ritkán, amikor anyukámal beszélek, mert nála ez gyakran megtörténik.
- Igen, sokszor, hisz előfordul hogy egyszerre beszélgetek magyar és szerb ismerőseimmel is.
- Igen, főleg ha ott szerbek is vannak, vagy ha olyan dolgot mesélek, amit szerbül hallottam.
- Igen, de csak viccelődési szinten.
- Igen, ha magyarok és szerbek is vannak a társaságban.

Igennel válaszolt (különböző formákban) 25 tanuló a 41-ből.

A kétnyelvűséget 37 tanuló egyértelműen előnyként értékeli, csak két diák válaszolt negatívan erre a kérdésre, az egyik meg is indokolta véleményét: „*Hátrány, mert egyiket sem tanuljuk meg tökéletesen.*” Egy válasz minősíthetetlen, egy gyerek pedig nem válaszolt.

Nézzük, miért tekintik pozitív dolognak a szabadkai diákok a kétnyelvűséget:

- Előny, mert több emberrel tudod magad megérte(t)ni.
- Én szeretek szerbül beszélni és nem tartom hátrálynak a kétnyelvűséget.
- Előny. Minnél több nyelvet tudunk, annál értékesebbek vagyunk.
- Mindenképpen előny, mert segít a mindennapi életben és az érvényesülésben.
- Előny mert mindkét nyelvet tudjuk beszélni.
- Előny több emberre tudok értekezni.
- Előny mert ahány nyelv annyi ember.
- Előny, mert jobban tud kommunikálni- Előny. Mert sokszor előfordul hogy a közelbe nincs tolmács és szerb és magyar nem érti meg egymást.
- Szerintem a kétnyelvűségnek nincs hátránya. Nemtudom megindokolni.
- Szerintem előny, mert ha megismerkedsz egy szerbvel, szót tudsz érteni vele.
- Szerintem a kétnyelvűség előny, mivelhogy így két általa jól beszélt nyelvet is magáénak tudhat.
- Előny, jobban megtalálja magát.
- Előny mert több emberrel tudok barátkozni.
- Igen, előny mert több nyelvet tudok és így nem maradok szegényben.
- Igen mert akkor elvárják, hogy ne csak az anyanyelveden beszélj.
- Előny. Az ember többet ér ha több nyelven beszél.

- Előny. Így mindkét nyelven ki tudjuk fejezni magunkat.
- A kétnyelvűség szerintem előny, abból a szempontból, hogy az illető, aki két nyelven beszél ebben az országban bárkivel kapcsolatot tud teremteni. Kevesebb megaláztatást és szégyent érez. Viszont azok az emberek sokszor nem tudják eldönteni melyik nemzetiséghez tartoznak. Úgy érzik nem tartoznak sehova.
- Csakis előny ha jól használjuk mindkettőt.
- Minnél több nyelvet tudsz, annál többet érsz.
- Előny. Ahány nyelvet beszélsz annyi ember vagy.
- Előny ... kellene az országunk nyelvét tudni ... meg az anyanyelvet is, persze...

30 diákra soha senki nem szólt rá, hogy ne beszéljen magyarul (egynél a kérdéssel kapcsolatos kommentár ez volt: „*csak azt próbálja meg...*”). 11 diák erre a kérdésre igennel válaszolt, mégpedig:

- Ha utcán megállít valaki mindig magyarul válaszolok neki. De ők elvárják, hogy szerbül beszéljek hozzájuk.
- Orvosnál, piacon stb.
- Az orvosnál és a postán.
- Közértben.
- Elpirosodtam.
- Már nem emlékszem pontosan.
- Séta közben a városban.
- Amikor volt pár szerb nemzetiségű velünk és nem értették, hogy mit beszélünk.
- Társaságban.
- A szerb órán.

Az esetek egy részében nem a nemzetiségi gyűlölet szítása rejlik, hisz van közöttük jóindulatú figyelmeztetés is, sőt a legutolsó válasz kimondottan megmosolyogtató.

A dolgozatok elemzése

Kutatásom második részét a diákok írott nyelvhasználata jellemzőinek felkutatása képezte. A helyzetkép nyilván akkor lenne teljes, ha beszélt nyelvi felméréseket is végeztem volna, de sajnos erre nem volt módom.

Az általános iskolások magyar nyelvhasználata

Harminchárom ötödikes és hetedikes diák egy meghatározott témára írt dolgozatát vizsgáltam meg, majd a jelenségeket csoportosítottam.

Helyesírás

Magánhangzó-hosszúság jelölése

Leginkább rövid magánhangzó szerepel a hosszú helyett, és pedig vagy egyszerűen elmarad az ékezet (ami lehet csak elírás is), vagy pedig szándékosan van vessző helyett pont:

- gazdag történelmi multú
- hívják
- készíteni
- öszerámolunk a hugomal
- van egy növérem
- anyukám ovónő

De ritkán előfordul a fordítottja is:

- mintha azt sútogná

Mássalhangzó-hosszúság jelölése

Itt néhány jelenséget különíthetünk el, mégpedig:

▪ Regionális, nyelvjárási sajátosságból ered némely szavakban a hosszú mássalhangzó ejtése, s így ez írásban is megnyilvánul:

- mintha valamennyiszer először látnám őket.
- akik számomra nagyon fontossak
- Felleted a vadlibák serege röpköd dél felé
- különösen tetszik
- kisebb nagyobb munkákat segítünk elvégezni
- sosem voltak unalmassak a hétvégék

▪ Gyakrabban azonban rövid mássalhangzó szerepel hosszú helyett, mégpedig sokszor a szótő és a rag határán, a hangváltozások eredményeképpen létrejövő hosszú hangokat írják röviden:

- öszerámolunk a hugomal
- Édesapámat Zoltának hívják.
- a kutyát viszük sétálni
- nálunk is az egész szoba tele van virágal
- a hugaimal

▪ Olykor pedig egyszerűen nem tudják, hogy az adott szavakban hosszú mássalhangzó szerepel:

- varonő iskolát végzet
- ő is elhagy benünket
- de előb vagy utób
- a jóból is van elég othon
- rossz állapotban van
- it is születem

▪ Elvértve hiperkorrekciós jelenségek is előfordulnak, amikor a múlt idő analógiájára a tárgyragot is hosszú mássalhangzóval írják:

- kevés szeretetett kapott

Egybeírás/különírás

Az egybe- és különírással kapcsolatos hibák gyakran elírás, figyelmetlenség eredményei. Van azonban néhány tipikusnak látszó jelenség:

▪ Az igekötős főnévi igenév közé ékelt modális igéhez csatolják az igekötőt:

- felszeretnének fedezni
- megszoktam látogatni az onokatestvéreimet
- ár napra eltudom feledni

▪ Néha az igekötőt önálló egységnek tekintik, és ezért különírják:

- nagy ritkán tud csak haza jönni

▪ Vagy pedig a határozót vélik igekötőnek, és egybeírják az igével:

- ahogy kilépünk az utcára elénktáru a valóság
- tele van szeretettel

▪ Megtörténik, hogy a tagadószt csatolják az igéhez:

- megcsinál mindent amit én nembírtam délelőtt megcsinálni.
- ami nembaj hogy kicsi

▪ Ami a névszókat illeti, inkább a szóösszetételek különírása a gyakori:

- a zene-iskola
- ő Buda Pesten jár egyetemre
- nemrég költözött haza Német országból

- néhány öreg templom torony harangjának hangja bejárja az egész várost
- a közgazdasági egyetem harmad éves tanulója

▪ De előfordul, hogy a melléknevet egybeírják a főnévvel, vagy pedig egész részmondatot csapnak egybe:

- mikor eljöttek a szépidők
- Különben zöldségpiacon árul mindenféle zöldárut

Az -ly írása

Az -ly írása még sokkal idősebb diákoknál is gondot okoz, ezért nem csodálkoztunk, amikor az általános iskolában ilyen hibákkal találkoztunk:

- elvégzett egy tamfajamot és szakácsnő lett
- tavaj
- mijen jó lett volna
- ijenkor azzalvigasztalom magam

Néhol a központosítás hiánya kifejezett. Különösen a tagmondatok közötti vessző marad el gyakran.

Hangtan

Nákolás

A nákolás nyelvjárási jelenség, Szabadkán nem kifejezett, de azért néha még írott szövegekben is előfordul:

- akkor inkább a nevelőapámról írnák

Suk/sükölés

Ez a jelenség is inkább csak a beszélt nyelvi megnyilatkozásokban tapasztalható, a dolgozatokban nagyon ritkán fordul elő:

- szeressük egymást

Mássalhangzó-változás

A mássalhangzóknak csak a beszédben megnyilvánuló egymásra hatásából eredő hibák vannak túlsúlyban, így a zöngésség vagy a képzés helye szerinti részleges hasonulás a leggyakoribb:

- biztos

- nagyon kedveli a különböző társasjátékokat
- elvégzett egy tanfajamot és szakácsnő lett
- korát meghazudtolóan

Hiátustöltés

A beszédben jelentkező hiátustöltés néha írásban is felbukkan:

- elköltözött a fíjújához
- olykor hiperkorrekcióval társulva:
- Mint minden családban a milyénkben is....

Szótan, alaktan

Raghasználat

Az alaktani kérdések közül a ragok helytelen használata a szembetűnő, leginkább az inessivusi viszonyrag helyett illativust használnak, de olykor az '-ért' rag végéről elhagyják a '-t'-t, néha pedig a tárgyrag marad el:

- nem szereti azt ha a szobába nincs rend
- a családba nagy a megértés és a szeretet.
- sokat kell segítenem a háztartásba
- de azér a jóból is van
- Ami a várost illet, az is nagyon szeretem. A városháza, a szökökut.
- gyárját megvásárolták

A főnévi igenevet ritkán ragozzák, ezért gyakran félreérthető a mondani-való, az agensből könnyen kaphatunk páciens-t:

- a szüleimnek jól be kell osztani a pénzt

Igekötő-használat

Gyakran az igemódnak, igenemnek nem megfelelő igekötőt használnak:

- nem cserélném le semmiért (az *elcserél* helyett)
- még apukám élt sokszor eljátszott velünk (*játszott*, vagy *eljátszadozott*)
- ebéd utáni elmosogatás (*mosogatás*)

Helytelen szóalak

Határozószót kapunk, amely nem felel meg a kontextusnak:

- nyüzsgézs

Néha csak elírásról lehet szó, de olykor tévesen leírva, kötőszó helyett:

– ha a nappalok rövidebbek mind az éjjelek

Hasonlításkor középfokú melléknév után '-tól/-től' ragot használnak

– Nővérem hét évvel idősebb tőlem

– a hugomtól nagyobb fiu

Ikes igék

Talán a közeljövőben nem is minősül majd hibának, hisz az ikes igék ragozása mindinkább kiegyenlítődik a többi igékével:

– Én egy szép rövid kisutcában lakok

A névelő hiánya

A szerb nyelv hatása a névelő elhagyásában is megnyilvánul, hisz abban hiányzik ez a kategória:

– Különben zöldségpiacon árul mindenféle zöldséget

– hiányzik minden fűszála, virága, poros utcái, fergeteges forgaloma és emberek

Igemód / igeragozás

Az igemóddal vagy az igeragozással kapcsolatban annyira különmemű hibák fordulnak elő, hogy szinte nem is lehet őket csoportokba sorolni, hiszen mindegyik hiba sajátos:

– Csodálatos, és aki itt él eszébe sem jutna, hogy elköltözzön. (*eszébe se jut*)

– együtt szoktunk elvégezni az ottholi teendőket (*szoktuk elvégezni*)

– a költő Radnóti is így érezte, ha otthon volt (*így érzett*)

– anyukám tortái minden az ünnepet feldobják (*minden jeles napot ünnepelesebbé tesznek*)

Alaki tükrözés

Szókölcsönzéskor legtöbb a közvetett alaki tükrözés, a szerb nyelv hatására használt nemzetközi idegen szó, amikor a közvetítő nyelv rajta hagyja a nyomát. Azonban főleg a beszélt nyelvre jellemző a közvetlen tükrözés, azaz a szerb szavak magyar nyelvhez adaptált használata:

- most egy gyermekotthonban dolgozik, a „kolefkába” (kolevka - bölcsőde)
- Ő a vodovodban dolgozik. (vízművek)
- Ő sem mind élelmiszer technikusként dolgozik ...

Mondattan

Szóismétlések

Majdhogynem általános érvénnyel elmondhatjuk, hogy minden második mondat 'de'-vel vagy más kötőszóval kezdődik, vagy pedig minden mondat, tagmondat élén megismétlődik a kontextusból már ismert alany:

- Legtöbb munkát anyukám munkája igényel, a házi munka végtelen.

Számbeli egyeztetés

A számbeli egyeztetés később, középiskolás korban is igen gyakran okoz gondot:

- Első emlékeim szülővárosomról nem túl boldogító
- Ez az én családom, nagyon szeretem őket
- Legidősebb bátyjám és nővérem külföldön élnek
- A mi családunk vasárnap délután összeülnek és beszélgetnek
- a város szélén vannak a gyárak, amely sok embernek nyújt kenyérkereseti lehetőséget

Tükörfordítás

- Észak Bácskában található, a határtól nem messze (a 'nalazi se' fordítása)

Szószaforítás

Az azonos jelentésű, felesleges szavak halmozása, a pleonazmus is előfordul:

- megbeszéljük a hétköznapi problémákat és gondokat

Határozói igenév

- a színes hétfégi házak mosolyogva vannak a csodálatos látvány felé fordulva...

Tartalmi tükrözés

- Estefelé észrevehetőek a munkálkodó emberek és az alkonyat homályában játszadozó gyerekek kacagása ('mogu se primetiti' vagy 'videti')

Pontatlan fogalmazás

– ő tényleg olyan mint az édesapám

A tanuló, amint a szövegelőzményből kiderül, nem ismeri az édesapját, tehát nem hasonlíthatja hozzá rokonát. Inkább: - mintha az apám lenne...

– a családközi viszony nagyon jó

A viszony nem a családok között, hanem a családban jó.

– A telefonkábelba ássa az utat és abba rakják bele a kábelokat.

Az utat aligha lehet kábelokba ásní.

– szüleim lassan mindenhova elvezettek

Nem lassan, hanem idővel vezették el szülei mindenhova, tehát nem módhatározóról van szó, ahogyan a szövegben áll, hanem időhatározóról.

– Nagyon szép kis ház. Szép kékre van befestve, fából készült az ajtó.

Két emeletes.

Mi a kétemeletes, az ajtó?

Íme még néhány példa a magyartalan fogalmazásmódra:

– Ez a táj legemlékezetesebb időszaka az ősz.

– ... kis családban nőtt fel és kevés szeretetett kapott és így próbálja a gyerekkori hiányait bepótolni.

– Nagy családot alapított és az ő őskori anyanyelvére tanított meg minket.

– Apukám már hosszabb ideje nincs velünk, mivel anyukámmal elváltak.

– miben rossz, hogy nekem nics ott apukám, de ijenkor azzal vigasztalom magam, hogy ott van nekem anyukám,

– anyukám ovónő, de csak itthonmirajtunk gyakorolja a pedagógiai módszereit

– Ott a szökőkút, mely felfrissíti a mindennapok megfáradt emberek szívét

– A lakhelyem Szabadka és szabadkai vagyok, it is születem. Nagyon szeretem a lakhelyemet. Legjobban a kiserőt. Szép teli fákat, a szép zöld levelek és a nyugalom.

– A földszinten van a szobám. Ot szoktam tanulni és egyebet. Mindent én takarítok. Ami a várost illet, az is nagyon szeretem. A városháza, a szökökut.

– Nagyon szeretem a lakhelyemet. Nem tudna senki elválasztani.

– a gyümölcsfák nyaranta kedvesen kínálják felém illatos termésüket

– A földet százezer színbe burkolja, és amikor átballagsz az utcán, olyan érzést vált ki belőled ez a hely, mintha te volnál a király és tarka szőnyeg terülne ki előted, nehogy belelépj a sárba.

Szórend

A szórendi hibákat is nagyrészt a szerb nyelv negatív hatásának tulajdoníthatjuk:

- az is sokszor jut eszembe („*često mi pada na pamet*“)
- szoktam is úgy szolítani Beti néni (- Szoktam is Beti néninek szólítani)

Áthajlik a mondat

Egyrészt a téves központozással kapcsolatos a mondatok áthajlása is, a téves vesszőhasználat, illetve a mondat belsejében kitett pont:

Most végre már 2 éve van. Egy „Vadóc” nevezetű tarka cicánk.

Elmarad az állítmány

Gyakran előfordul, hogy egyszerűen kimarad a mondat állítmánya:

- Most már ötödik osztályba (jár)
- Sok ember és mindenki a nyelvek sok színűségében köszön egymásnak
- az én családom négytagú. Szüleim, nővérem és én. (alkotjuk)

Meg kell említeni néhány pozitív példát is. Két tanuló irodalmi, költői ihletésű dolgozatot írt, az egyik bevezetőjében Petőfi Sándor versét, a másik pedig Kosztolányi szavait idézi. Ez a két dolgozat kerek egésznek képez, tagolt fogalmazást, kevés helyesírási és nyelvhelyességi hibával. A mondatok rövidebbek, de érthetőek és teljesek.

A középiskolások magyar nyelvhasználata

A középiskolai dolgozatok témája eltérő volt, a cím „Valóban nevetlenek-e a mai fiatalok?”. Kevés diák dolgozata érkezett be, amiből arra lehet következtetni, hogy csak a jobb tanulók voltak hajlandóak eleget tenni a felhívásnak. Az is igaz, hogy a gimnáziumba csak kitűnő, esetleg jeles tanulók iratkoznak. Ebből az következik, hogy fogalmazásmódjukra is jobban odafigyelnek, gazdagabb a szókincsük, és kevesebb hibát ejtenek. Néhány dolog azonban itt is felmerült, az alábbiakban csak felsoroljuk a tapasztalt hibákat.

Helyesírás

A helyesírási hibák közül az egybe- és különírás, valamint a téves hanghosszúság fordul elő.

Egybeírás/különírás

- azzal persze egyet értek
- úgyhiszem

- kivannak téve
- ami talán mégrosszabb

Mássalhangzó-hosszúság

- hol az önkontrol
- füvezünk, drogozunk

Szótan

A szótani kérdések közül a tükrözés formái vannak jelen.

Alaki tükrözés

- frizernő
- privát kamionsofőr

Tartalmi tükrözés

- egészségügyi nővér
- nem hallgatunk szüleinkre (nem fogadunk szót szüleinknek)
- nem tud megoldásra jutni
- a szülők nem nevelték meg gyereküket a társadalom alapvető normáinak megfelelően
- gyermekkoruk alatt is hatással van rájuk az erőszak
- alkoholt iszik (sokszor előfordul)

Mondattan

A mondattanba sorolható jelenségeknél a téves számbeli egyeztetés, a mondatrészek elhagyása, a helytelen szórend és a magyartalan fogalmazásmód emelhető ki:

- Sokszor azért viselkednek (szándékosan) neveletlenül, mert azzal kiűnhetnek a többi közül, vagánynak és menőnek tűnhet.
- Valószínű, hogy aki ezt csinálja annak valami oka is lehet, talán a családi viszony, az iskolai eredmények, kudarcba esett tervek, a szerettük elvesztése
- nekik sem esne jól, ha mindenki levegőnek venné. (őket)
- Fárasztó hét után a diszkóban engedjük ki a fáradtgőzt.
- Talán valóban manapság többször fordul elő ilyesmi

Összegzés

Végül, összegzésként elmondhatjuk, hogy az anyaország közelsége ellenére a szabadkai magyar diákok kétnyelvűsége magasabb szinten van, mint ahogyan azt a kutatás elvégzése előtt feltételeztük. A tanulók nagy része fo-

lyékonyan beszéli az államnyelvet, és pozitívan viszonyul a kétnyelvűség kérdéséhez (vannak persze kivételek is, ami természetes jelenségnek számít). Ezt sajnos a szerb diákokról aligha mondhatnánk el, s bár felmérést nem végeztünk, anélkül is megállapíthatjuk, hogy a magyar mint környezeti nyelv oktatása lehetőségének eltörlése után a 70-es évekhez viszonyítva sokkal kevesebb szerb diák beszél magyarul. Mivel a népességi arányszám a szerb nép javára billent, nem is érzik szükségét annak, hogy megtanulják a környezet nyelvét.

A magyar tanulók írásbeli magyar nyelvhasználatából leszűrhetjük, hogy a szerb nyelv hatása közvetlenül és közvetett módon is megnyilvánul. Éspedig a szóhasználat, a magyartalan fogalmazásmód, valamint a szerb és magyar nyelvtan elégtelen kontrasztálásából adódó anyanyelvi érzék elbizonytalanodásában érhető tetten ez a hatás. Kiküszöbölésére a gyerekekkel sokkal több beszéd- és írásgyakorlatot kell végeztetni, ahol a két nyelv közötti különbségekre kellene felhívni a figyelmet, s akkor a tanulók mindkét nyelven helyesebben tudnának fogalmazni.

BILINGUALISM OF PUPILS IN SUBOTICA AND CHARACTERISTICS OF THEIR HUNGARIAN LANGUAGE USAGE

The study examines the level of bilingualism and the characteristic features of the use of the mother tongue among Hungarian pupils in Szabadka (Subotica). I conducted my research partly by distributing questionnaires and partly by looking through the written papers of the students. As a conclusion I can state that the level of bilingualism is of a higher degree than we had supposed it to be prior to the study; nevertheless, traces of the influence of the Serbian language can be clearly detected in the use of their mother tongue.

Keywords: bilingualism, mother tongue, language of the environment, interference

PÁSZTOR KICSI MÁRIA

VAJDASÁGI MAGYAR MÉDIASZÖVEGEK MONDATSZERKESZTÉSÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÓ KVANTITATÍV ELEMZÉSE¹

Comparative Quantitative Analysis of Sentence Structuring in
Hungarian Media Texts from Vojvodina

A cikk azzal foglalkozik, hogy lehetséges-e kvantitatív úton olyan mutatókat találni, melyek a médiaszövegek esetében részint egy adott nyelv specifikumaira, részint a műfaji jegyekre, illetve az élő- vagy írott nyelvi sajátosságokra utalhatnak, s melyek segítségével érthetőbbé válnának e specifikumok kvalitatív jellemzői is.

Kulcsszavak: médiaszövegek, mondat szerkesztés, aktuális tagolás, mondat egész, mondat-egység, kommunikatív egység, téma, réma, komplex téma, komplex réma, tartalmas szavak, telítettség

1. Előzetes megjegyzések

A vajdasági magyar publicisztikai szövegek vizsgálatának utóbbi szakaszában az aktuális tagolási sajátosságok kvantitatív elemzésének problémáival foglalkoztam. Eközben az a kérdés foglalkoztatott, hogy vajon léteznek-e olyan kvantitatív mutatók a publicisztikai szövegek mondat szerkesztésében és aktuális tagolásában, melyek alapján felismerhetően elkülöníthetők lehetnének egymástól a nyomtatott sajtó szerb nyelvű (forrásnyelvi) hírügynökségi jelentései és azok magyar nyelvre fordított (célnyelvi) hírszövegei, valamint az eredeti magyar nyelvű publicisztikai írások s a rádió és televízió közönsége számára írt magyar nyelvű hírszövegek.

Hipotézis: léteznek olyan mutatók, melyek részint egy adott nyelv mondat szerkesztési specifikumaira, részint a műfaji jegyekre, illetve az élő- vagy írott nyelvi sajátosságokra utalhatnak, ezek azonban csak a kvalitatív jegyek elemzésével együtt adhatnak hiteles eredményt.

¹ Ez a szöveg a Tanulmányok 2005-ös számában (133–143. o.) megjelent, *A médiaszövegek aktuális tagolásának kvantitatív vizsgálata* c. rész tanulmány folytatása és összegzése.

Módszer: analitikus, kvantitatív, összehasonlító.

Eljárás: a vajdasági magyar sajtóban megjelent, valamint a VRT magyar nyelvű híradóiban elhangzott hír- és egyéb írott publicisztikai szövegekből válogatott négy szövegcsoporthoz vettem szemügyre, 193–206 (átlagban 199) mondategésznyi terjedelemben.²

Így az első szövegcsoporthoz szerb nyelvű, nyers hírügynökségi (Beta) jelentésekből épült fel (29 forrásnyelvi szöveg). A második szövegcsoporthoz (29 célnyelvi szöveg) az előbbi hírszövegek fordításai találhatók, melyek nyomtatásban is megjelentek a sajtóban (Magyar Szó). A harmadik szövegcsoporthoz (6 eredeti³ írás) ugyancsak megjelent magyar nyelvű publicisztikai írásokból (riport, kommentár, tárcsa, karcolat stb.) állt össze, a negyedik csoport (29 átirat hangzó szöveg) viszont a rádió és televízió híradóiban felolvasott híryanagból jött létre.

Ezután az így kapott szövegcsoporthoz mindegyikében mondatonként megállapítottam a mondategységek (me)⁴ és a kommunikatív egységek (ke) – ezen belül pedig az aktuális tagolási (AT) típusok (TR, RT, KT, KR)⁵ – számát típusonként, végül pedig megszámláltam a mondategységek tartalmas szavait (tsz) és a tematikus pozícióban található tartalmas szavak (tszT) számát, s a következő összesített adatokat kaptam:

² A korpusz létrehozásakor az volt a szándékom, hogy 200–200 mondategésznyi terjedelemben szerepeljenek az egyes szövegcsoporthoz, mivel azonban nem akartam a szövegeket vágni, a 200-hoz legközelebb álló mondategész-szám mellett voltam kénytelen dönteni. A forrásnyelvi szövegcsoporthoz 193 mondategésznyi terjedelme viszont a célnyelvi csoport szövegeinek számával (29) van determinálva, mivel itt az eredeti és a fordított szövegek szerkezeti összevetése a cél.

³ Eredetiségen itt azt értem, hogy a szerzők saját gondolataikat jegyezték le egy adott publicisztikai műfajon belül, tehát az írás nem olyan tudósítás vagy összefoglalás, mely valamilyen eseményen vagy sajtótájékoztatóon elhangzott – esetleg újságból ollózott – szerb vagy más nyelvű szöveg fordításaként jött létre.

⁴ A *mondategész*, *mondategység*, *tartalmas szó* kifejezéseket Deme László nyomán alkalmazom (l.: Deme L.: *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1971). Eszerint mondategésznek számít az egyszerű vagy összetett mondat a maga egészében; mondategység az egyszerű mondat, illetve az összetett mondat egy-egy tagmondata; tartalmas szónak számít minden olyan lexikai egység, „amelyik alakilag önálló, funkciójában pedig glosszéma vagy glosszéma értékű” (Deme L.: I. m., 244. l.).

⁵ Klaudy Kinga szerint, mivel egy mondat több mondategységből állhat, melyek mindegyike saját aktuális tagolással és kommunikatív értékkel (funkcionális perspektívával) rendelkezhet, célszerűbb nem mondatokról (és mondategységekről), hanem *kommunikatív egységekről* beszélni, melyeknek határai azért nagyjából megegyeznek a mondategységek határai-val. Ezeken belül négy aktuális tagolási (AT) típus határozható meg:

(1): téma → réma tagolású, azaz objektív szörendű kommunikatív egységek, melyekben az ismerttől haladunk az ismeretlen felé (TR); (2): réma → téma tagolású, azaz szubjektív szörendű kommunikatív egységek, melyekben az ismeretlentől haladunk az ismert felé (RT); (3) tagolatlan kommunikatív egységek, melyekben csak új információ van – komplex rémák (KR); (4) tagolatlan kommunikatív egységek, melyek nem tartalmaznak új információt, csak a szövegkoherenciát biztosítják – komplex témák (KT) (Klaudy Kinga: *Fordítás és aktuális tagolás*. Nyelvtudományi Értekezések, 1987. 123., 43. l.).

	Forrásnyelvi	Célnyelvi	Eredeti	Hangzó	Korpusz
Szöv. sz.	29	29	6	29	93
ME	193	199	198	206	796
me	575	553	504	433	2065
ke	575	553	504	433	2065
TR	244	387	297	301	1229
RT	0	0	12	1	13
KT	2	6	21	16	45
KR	329	160	174	115	778
tsz	4067	3337	2349	2699	12452
tszT	703	1247	793	919	3662

1. ábra

Ezek után számítógépes eljárásokkal (Microsoft Excel) összesített grafikonokat készítettem, melyek alapján az abszolút értékben bevitt adatok statisztikailag összehasonlíthatóvá váltak.

Mint láthatjuk, a forrásnyelvi, a célnyelvi és a hangzó szövegek csoportjában 29-29 szöveg szerepel, míg az eredeti szövegek csoportjában csupán 6. Ez pedig azért van így, mert pl. a riport, a tárcsa és a kommentár terjedelmét tekintve lényegesen hosszabb, mint a hír, s mert – mint már említettem – nem állt szándékomban vágni a szövegeket, s a korpusz kialakításában a mondat-egységek 200-hoz közelítő száma volt a döntő.⁶

A mondat-egységek csoportonkénti számát illetően ezenkívül meg kell állapítanunk, hogy a nyomtatott szövegek esetében a mondat-egységek az írásjelek által eleve adottak, míg a hangzó szövegeknél a mondat-egységek megállapítása – az élőnyelvi szövegekhez hasonlóan – az átírás alkalmával történik, mégpedig különféle grammatikai és intonációs kritériumok alapján. Mert mint Wacha Imre írja *Élő nyelvi (spontán) szövegek megnyilatkozásainak (szintaktikai) vizsgálati szempontjaihoz*⁷ c. tanulmányában, „bizonyos szövegrészek esetében a megnyilatkozáshatárt⁸ többféleképpen is meg lehet állapítani”, azaz „egy-egy hosszabb megnyilatkozást más-más szempontok (pl. grammatikai szerkezet) alapján akár két vagy három megnyilatkozásnak is lehet tekinteni, attól függően, hol húzzuk vagy állapítjuk meg a megnyi-

⁶ Vö.: Jegyzetek 2.

⁷ Wacha Imre: *Élő nyelvi (spontán) szövegek megnyilatkozásainak (szintaktikai) vizsgálati szempontjaihoz* (A gazdagréti kábeltelevízió élő nyelvi felvételei alapján) = *Beszélt nyelvi tanulmányok*. Szerk. Kontra Miklós, A MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp., 1988.

⁸ A *megnyilatkozás* terminust Wacha Imre a beszélt nyelvi mondatok értelmében alkalmazza.

latkozáshatárt. Nemegyszer ugyanis a megnyilatkozás akusztikailag lezárult vagy abbamaradt ugyan, de a „mondat” még nem fejeződött be, grammatikailag befejezetlen vagy folytatódik még. Máskor pedig grammatikailag lezárult ugyan a megnyilatkozás, de akusztikailag nem. Végül olyan eset is volt, hogy az akusztikailag is, grammatikailag is lezártnak tekinthető megnyilatkozás folytatódott.”⁹

A mondategészek határait a felolvasott hírszövegek esetében is a beszélt nyelvi megnyilatkozásokhoz hasonló kritériumok alapján állapíthatjuk meg, melyeket Wacha Imre a következő tényezőkben foglalt össze:¹⁰

- akusztikus zár (megléte/hiánya);
- grammatikai zár (megléte/hiánya);
- új mondatot indító intonáció (megléte/hiánya);
- szünet (megléte/hiánya);
- kiegészítő hozzátoldás (megléte/hiánya).

Ezek után pedig a szerző megállapította, hogy e kritériumok alapján ott tekintette befejezettnek a megnyilatkozást, ahol az ötből két tényező megjelent, azonban szerinte mégis „a megnyilatkozáshatár legbiztosabban (...) az új megnyilatkozás kezdetét jelző intonáció megjelenése segítségével állapítható meg.”¹¹

Bár a felolvasott hírszövegek esetében nem észlelhető ilyen nagyfokú bizonytalanság – hiszen az írásjelek rendszerint többé-kevésbé beidegződött intonációs interpretációt váltanak ki a gyakorlottabb olvasókból –, így sem ritka eset, hogy grammatikai zár hiányában is eső, illetve a zár megléte ellenére is emelkedő karakterdallamot hallhatunk a híradókban. Ezért szükséges minden egyes mondategész elhatárolása előtt mérlegelnünk, hogy a hangzó anyagból átírt mondat megfelel-e a fent említett kritériumoknak vagy sem.

2. A szövegek és mondategészek számáról csoportonként

A szövegcsoportok összeállítása, illetve a hangzó anyag mondathatárainak megállapítása után a következő adatokat olvashatjuk ki a táblázatból: a forrásnyelvi csoport 29 szövegére 193 mondategész jut (átlagban 6,65 ME/szöv.); a célnyelvi csoport 29 szövegére 199 (átlagban 6,86 ME/szöv.); az eredeti szövegek csoportjában 6 szövegre 198 (átlagban 33 ME/szöv.); a hangzó szövegek csoportjában pedig 29 szövegre 206 mondategész (átlagban 7,1 ME/szöv.).

Ha tehát a forrás- és célnyelvi csoport adatait figyeljük, arra következtethetünk, hogy a fordítók a szerb nyelvű szövegek némely mondatát felbontották. S ha a szövegcsoportok mondategészeinek számát szövegenként is

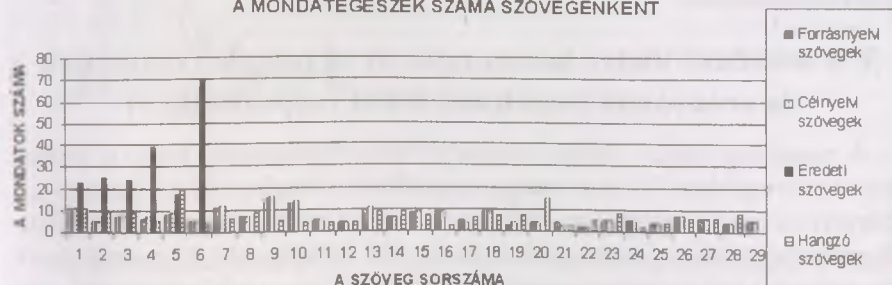
⁹ Wacha 1988; 106–107.

¹⁰ Wacha 1988; 107.

¹¹ Uo.

összehasonlítjuk, láthatjuk, hogy ez az átváltási művelet¹² több esetben is működött (összesen nyolcszor), ám két mondat esetében az ellenkezőjét, az összevonást is alkalmazták (1. a 2. ábrán).

A MONDATEGÉSZEK SZÁMA SZÖVEGENKÉNT

2. ábra

A felbontás műveletét olyankor szokták alkalmazni a fordítók, ha valamilyen okból (nemritkán épp az olvasó szempontját szem előtt tartva) túl hosszúnak tartják a forrásnyelvi mondatot, vagy a célnyelvi mondatban alanyváltásra van szükség. Ez a művelet nem kötelező, s bármelyik irányban történő fordítás (IE¹³ → magyar / magyar → IE) esetében alkalmazható. De ugyanez mondható el az összevonás műveletének esetében is, amikor az átváltási művelet alkalmazása ugyancsak az alanyváltásokkal van összefüggésben, s nem kötelező transzformációval állunk szemben.¹⁴

Míg a forrásnyelvi és célnyelvi szövegcsoporthoz szoros kapcsolatban áll egymással, és a nyelvi kontrasztokra enged következtetni, az eredeti szövegek – lévén, hogy műfaji szempontból is igen különbözőek, s a hírrel ellentétben szerzőjük személyes stílusjegyeit is többnyire magukon viselik – terjedelmüket és mondat szerkesztésüket tekintve is sokkal szélesebb skálán mozognak, így tipológiai áttekintésük külön kutatás tárgyát képezhetné. Innen ered a mondat egységek számának ekkora méretű megoszlása is ebben a szövegcsoporthoz (17 és 70 ME/szöveg között, átlagban 33 ME/szöveg, az átlagtól való eltérés tehát -16 és +37 közötti egységnyi skálán mozog, ami erős statisztikai összeegyeztethetlenségre utal).

Az átlagtól való legalacsonyabb eltérés a forrásnyelvi szövegeknél észlelhető (-4,66 és +8,34 között), ezt követi a célnyelvi szövegek csoportja (-4,86 és +9,14 között). A hangzó szövegek csoportja viszont, mint láthatjuk, a szövegenkénti mondat egységek számának tekintetében közelebb áll a nyomtatott sajtóhírek adataihoz (-5,10 és +11,90 között), ami részben műfaji rokonságra utalhat (hír), de arra is, hogy ezek a szövegek is fordítás eredményei.

¹² L.: Klaudy Kinga: *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Scholastica, Bp., 2002; 189.

¹³ indoeurópai nyelvek

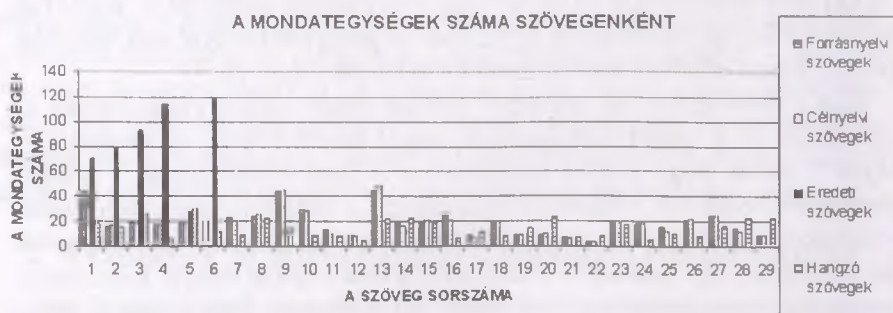
¹⁴ L.: Klaudy Kinga: *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Bp. Scholastica, 2002; 190., 205.

A mondategészek abszolút értékű adatai azonban önmagukban véve csak részleges információt nyújthatnak, s ez különösen érvényes a különmemű szövegcsoportok esetében. Ezért a további adatok összehasonlítását is cél-szerű elvégeznünk.

3. A mondat-, illetve kommunikatív egységek¹⁵ számának és arányának összehasonlítása csoportonként

A mondategységek számát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a forrásnyelvi szövegekben 575 mondategység található (átlagban 19,83 me/szöv), a célnyelviekben 553 (átlagban 19,07 me/szöv), az eredetiekben 504 (átlagban 84 me/szöv), a hangzó szövegekben pedig 433 (átlagban 14,93 me/szöv). Az egy szövegre eső mondategységek legmagasabb átlaga tehát az eredeti szövegek csoportjában észlelhető, s – akárcsak a mondategészek esetében – itt is a legnagyobb eltéréseket lehet kimutatni szövegenként (-56 és +35 közötti intervallumban), ami az egyes műfajok mondat szerkesztési különbségeire enged következtetni.

Az alábbi grafikonon a mondategységek abszolút mennyiségi értékeinek szövegenkénti megoszlása látható:

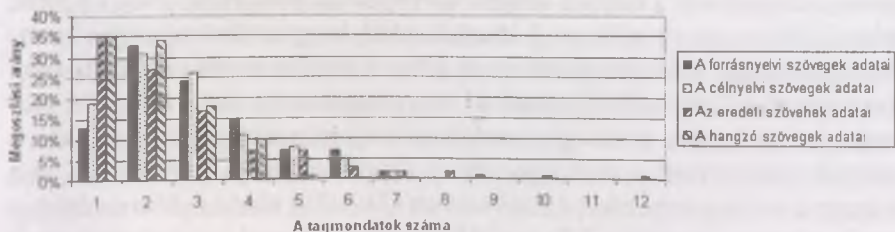

3. ábra.

Lényeges ezenkívül megvizsgálni a mondategészek megoszlási arányát is tagmondataik száma szerint, melynek adatait a következő grafikonról olvashatjuk le:

¹⁵ Klaudy Kinga *Fordítás és aktuális tagolás* c. értekezésében a kommunikatív egységeket a mondategységekkel többé-kevésbé ekvivalens fogalomként kezelte. (l. 43. o.) S ilyen szempontból az általam vizsgált korpuszban is a kommunikatív egységek és mondategységek száma megegyezik.

A mondategészek megoszlási aránya a négy szövegcsoporthoz

4. ábra

Ha a mondategészek tagmondatonkénti megoszlását vizsgáljuk a négy szövegcsoporthoz, azt tapasztalhatjuk, hogy a forrás- és célnyelvi szövegek mondatai legnagyobb arányban (fny.: 33%; cny.: 31%) a két mondategységnyi csoportban gyülemlelnek, az eredeti és a hangzó szövegek mondatai viszont 35–35%-nyi arányban az egy mondategységnyi csoportban. Ezen túl folyamatos lesodródás észlelhető a mondategészek tagmondatszám szerinti megoszlásában: az öt mondategységből álló mondatok csoportjáig még mind a négy szövegcsoporthoz találunk mondatokat, ezen túl azonban – mint azt a 4. ábrán is láthatjuk – egyre kevesebb mondat található. A forrásnyelvi szövegek csoportjában az egy mondategészre jutó mondategységek legmagasabb értéke 9 me/ME, a célnyelvi csoportban 7 me/ME, az eredeti szövegek csoportjában 12 me/ME, a hangzó szövegek csoportjában pedig 6 me/ME. Ezeknek a mondatoknak a százalékaránya azonban a korpuszon belül elenyésző. Mindebből arra következtethetünk, hogy a publicisztikai műfajokban – csekély kivétellel – inkább a kevesebb mondategységből álló mondatokat részesítik előnyben, ami meg is felelne a Deme László által kiszámított 1,90–2,00 me/ME szerkesztettségi mutatónak, mely a közlő prózában jellemző¹⁶, s mely az újságcikkek érthetősége szempontjából előnyös is volna.

Ha azonban megvizsgáljuk a szövegcsoporthoz átlagos szerkesztettségi mutatóját, láthatjuk, hogy mindegyik meghaladja a 2,00 me/ME értéket (fny.: 2,98 me/ME; cny.: 2,77 me/ME; e.: 2,54 me/ME; h.: 2,10 me/ME), s csupán a hangzó csoport átlagos szerkesztettségi mutatója közelíti meg a közlő próza átlagos mutatóját, a többi csoport pedig még a fejtegető próza¹⁷ 2,32 me/ME átlagos mutatóját is meghaladja. Eközben a közlő próza mutatójához viszonyított differencia intervalluma a célnyelvi csoportban a legmagasabb (–0,33 és +2,45 között, tehát összesen 2,78 me-nyi eltérésben), ezt követi a forrásnyelvi csoport (0 és 2,5 között, tehát 2,5 me-nyi eltérés-

¹⁶ L. Deme L.: *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1971.

¹⁷ Deme L. uo.

ben), majd az eredeti szövegek csoportja (-0,35 és 1,87 között, tehát 2,22 me-nyi eltérésben), s végül a hangzó szövegek csoportja (-0,75 és 1 között, tehát 1,75 me-nyi eltérésben). Láthatjuk tehát, hogy a forrásnyelvi csoportban a szövegek száz százalékában az átlagos szerkesztettségi mutató vagy megegyezik a 2,00 me/ME mutatóval, vagy meghaladja azt, a célnyelvi szövegek közül egyben az átlagos szerkesztettségi mutató csak 1,67 me/Me, a célnyelvi csoportban is csak egy szöveg átlagos mutatója 1,64 me/Me, míg a hangzó szövegcsoporthoz 10 szövegben (34,45%) alacsonyabb az átlagos szerkesztettségi mutató a 2,00 me/ME-nyi átlagnál, ami összhangban van a 4. ábrán olvasható értékkel, miszerint a mondategységek 35%-a egy tagmondatú, nyilván azzal a céllal, hogy a hallgatóságot ne terheljék „túl hosszú” mondatokkal.

Ebből azonban még nem következtethetünk arra, hogy az ilyen „rövid” mondat szerkesztés mindenkor egyszerűen áttekinthető, mert ezek a számadatok nem utalnak a mondategységek telítettségére, bonyolultsági fokára is. Egy túl sok mondatrészt és bonyolult szintagmákat tartalmazó mondat egység ugyanis az információ befogadása szempontjából olykor elérhetetlenebb lehet, mint egy többszörösen összetett mondat, melynek mondategységei áttekinthetőek. Ez a gond pedig különösen a szerbről magyarra fordított szövegek esetében érhető tetten.

Az indoeurópai nyelvek, s így a szerb nyelv esetében is, a kommunikatív egységek sokkal nagyobb belső telítettséget bírnak el, mint magyar megfelelőik. Ez viszont abból következik, hogy a szerb nyelvben a mondatok bővítési módja kétféle lehet: Leginkább *progresszív*, amikor elől áll az alapszó, utána a bővítmények (*regens ante regnum*), de lehet *regresszív* is, amikor a bővítmények állnak elől, s az alapszó követi őket (*regens post rektum*).

A magyar nyelvre ezzel szemben szinte kizárólag (kevés kivétellel) a regresszív bővítési mód jellemző, ennek következtében pedig a bővítményeknek a száma, melyek egy szerkezetben az alaptag elé behozhatók, igencsak korlátozott. Korlátozott pedig a koncentrációs képesség hanyatlása miatt, mely akkor lép fel, amikor a befogadónak az alaptag felbukkanása előtt túl sok bővítményt kell észben tartania.

A szerb mondatok fordítása éppen ezért gyakran csak szintváltással¹⁸ lehetséges, amikor a fordító a szerb mondatok (leginkább igeneves szerkezeiteinek) implicit állításait önálló mondat egységekké emeli fel, kihasználva ezzel az alárendelt mondat szerkesztés lehetőségét, mely a bővítés percepciók szempontból kevésbé megterhelő módját képezi nyelvünkben.

Mint ahogyan azonban a szöveg elején említett résztanulmányban¹⁹ kiderült, a vizsgált korpusz forrás- és célnyelvi csoportjában (mely csoportok

¹⁸ L. Klaudy Kinga: *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Scholastica, Bp., 2002; 192.

¹⁹ L.: Jegyzetek 1.

megegyeznek az itt tárgyalt azonos jelölésű szövegcsoporthoz) ez az elv nem igazán működött. A szövegek 48%-ában ugyanis a forrásnyelvi szöveg mondategységeinek száma a célnyelvi szöveg mondategységeinek számánál nagyobb, 24%-ban a célnyelvi szöveg mondategységeinek száma nagyobb, míg 28%-ban a két szám megegyezik. A szövegek egy részében tehát a fordítók – úgy tűnik, komolyabb fordításstratégiai érvek nélkül – a felemelés műveletének éppen ellenkezőjét, az összevonást alkalmazták, tehát e szövegek részletes kvalitatív elemzése során többek között ezen a ponton célszerű konkrét okfejtést végezni.

Hasonlóképpen meg kell vizsgálni a hangzó szövegek csoportjában a mondat szerkesztés kvalitatív jegyeit is, mivel ebben a csoportban is nyilván túlnyomórészt fordított szövegekről van szó, melyeket a rádiós-tévé újságírók kevesebb mondat-, illetve kommunikatív egységből álló mondatokká írtak át, minden bizonnyal a könnyebb felolvashatóság érdekében. E tekintetben azonban a szerkesztettségi mutatók adatai nem nyújtanak megfelelő támpontot a további következtetések levonására.

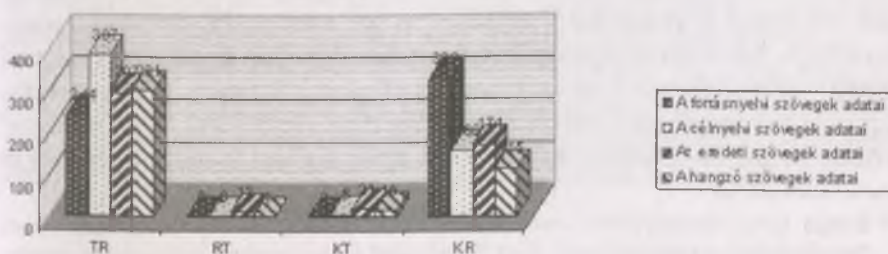
Az eredeti szövegek esetében pedig – mint az a grafikonokból is kiderült – túl nagyok a szövegenkénti eltérések ahhoz, hogy egységes konklúziót vonhassunk le. Ez az a szövegcsoporthoz, mely jellegét tekintve közel áll a szépirodalomhoz, ahol az író (ez esetben újságíró) alkata annyira rányomja személyes bélyegét az írásra, hogy az statisztikailag már-már megfoghatatlanná válik.

Ezért a továbbiakban még célszerű megvizsgálni a kommunikatív egységek aktuális tagolási típusainak és telítettségének kvantitatív mutatóit is.

4. A kommunikatív egységek AT típusainak²⁰ adatai

Ha szemügyre vesszük a kommunikatív egységek aktuális tagolásának négyféle típusát a szövegcsoporthoz, a következő grafikonok alakíthatók fel:

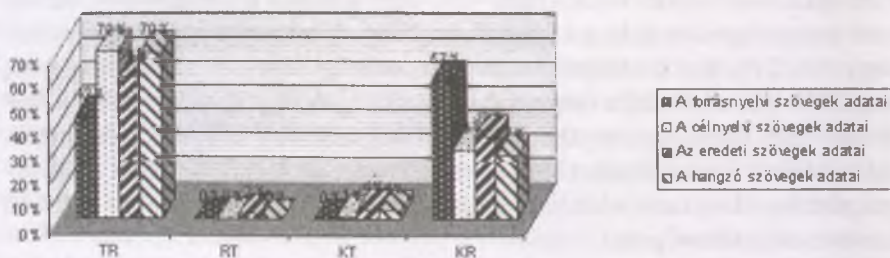
A kommunikatív egységek számának megoszlása

5. ábra

²⁰ L.: Jegyzetek 5.

A kommunikatív egységek típusainak megoszlási arányai

6. ábra

Az 5. ábra az egyes típusok gyakoriságát mutatja szövegcsopontonként, abszolút mennyiségben kifejezve, a 6. ábra pedig az adott típusok relatív gyakoriságát, azaz megoszlási arányát a korpusz egy-egy csoportján belül.

Mint láthatjuk, a korpuszegészen belül mind a négy AT típus megtalálható, azzal, hogy gyakoriságuk között típusonként is, szövegcsopontonként is jelentős különbségek észlelhetők.

A téma → réma (TR) típusú kommunikatív egységek részesedési aránya a magyar nyelvű szövegekben magasabb, míg a komplex rémák (KR) a forrásnyelvi szövegekben tengenek túl. És ez nem véletlen, mert – mint már említettük – a magyar mondat természetes rendje az ismerttől halad az ismeretlen felé, a kommunikatív egység közepe táján (a téma–réma határán), az ige előtti pozícióban (*regens post rectum*) helyezve el rematikus csúcsát (fókuszát)²¹, a szerb mondat lehangsúlyosabb összetevője pedig ezzel szemben – a *regens ante rectum* szórend miatt – a kommunikatív egység legvégén helyezkedik el, tehát a forrásnyelvi szövegekben az igével (új információval) kezdődő komplex rémák túltengése teljesen összhangban van ezzel.

A TR típusú kommunikatív egységek ezenkívül abszolút értékben legnagyobb számban a célnyelvi szövegek csoportjában fordulnak elő (összesen 387 ke), ami arra enged következtetni, hogy a fordítók a forrásnyelvi szövegek KR típusú kommunikatív egységeit is sok esetben TR típusúvá transzformálták. Ezt a következtetést látszik alátámasztani az az adat is, miszerint mind a célnyelvi, mind pedig a hangzó csoport TR típusú kommunikatív egységeinek megoszlási aránya a többi típushoz viszonyítva 70%-os relatív értéket mutat, de mindkét esetben a KR típus arányai is hasonló értékeket

²¹ Klaudy Kinga értekezésében a *rematikus csúcs* (RCS) kifejezés értelmezési tartománya sok tekintetben megegyezik az É. Kiss Katalin által *fókusz* terminus technicussal megjelölt szintaktikai fogalommal – Vö.: É. Kiss Katalin: *Mondattan* = É. Kiss-Kiefer-Siptár (szerk.): *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Bp., 1998. 43. és 53. l., valamint Klaudy K. 1987; 28. –, mivel azonban a modell, melyet Klaudy Kinga értekezésében alkalmaz, nem az összetevős szerkezeten, hanem a mondat téma–réma-tagolásán alapszik, a szerzőnek ennek megfelelően dönt a *rematikus csúcs* kifejezés mellett.

mutatnak (célnyelvi csoport: 29%; hangzó csoport: 27%). Ez a hasonlóság viszont azért fontos, mert a hangzó csoport szövegei is – híranyag lévén – nyilván túlnyomórészt fordított szövegek, tehát az arányok hasonlósága utalhat a szerbről magyarra fordított szövegek aktuális tagolási típusainak hasonló kvantitatív tulajdonságaira is. Ezt a feltételezést támasztja alá az is, hogy az eredeti szövegek kommunikatív egységeinek aktuális tagolási típusai megoszlási arányukat tekintve – mint a 6. ábrán is látható – a szerb nyelvű szövegcsoporthoz és a magyarra fordított két szövegcsoporthoz adatai között helyezkednek el, ami arra enged következtetni, hogy az AT típusok részesedési aránya egy szövegben nyelvspecifikus lehet. Ez a feltevés azonban további adatok általi megerősítésre vár. De ugyancsak nyelvspecifikus karakterre utal a komplex témák (KT) AT típusának részesedési aránya a szövegcsoporthozon belül. Ezek ugyanis a három magyar nyelvű szövegcsoporthoz magasabb arányban szerepelnek, mint a szerb nyelvű csoportban, ahol mindössze kétszeri előfordulással 0%-os relatív részesedési arányt érnek el. Ezzel szemben a célnyelvi csoportban hatszori előfordulással 1%-osat, az eredeti szövegek csoportjában huszonegyszeri előfordulással 4%-osat, a hangzó csoportban pedig tizenhatszori előfordulással ugyancsak 4%-os arányt érnek el. Azoknak a tagolatlan kommunikatív egységeknek tehát, melyek új információt nem tartalmaznak, csupán a szövegkoherencia biztosítását szolgálják a szövegben belül (KT), a magyar nyelvben – úgy tűnik – nagyobb szerep jut.

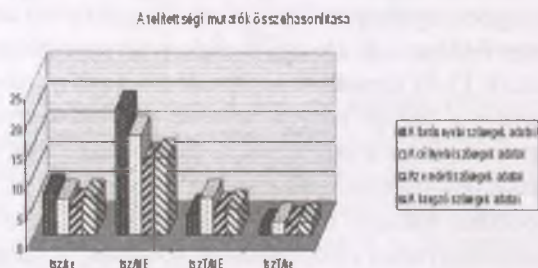
Nem tűnik azonban nyelvspecifikusnak az AT típusok megoszlásának az a jellemzője, hogy a vizsgált szövegcsoporthozon belül a réma → téma (RT) típus lényegében csak az eredeti szövegek csoportjában található meg, de itt sem túl magas részesedési arányban (12 alkalommal, 2%-os előfordulással). S bár a hangzó csoportban is akad rá egy példa, ez a szövegcsoporthoz összes kommunikációs egységeinek viszonylatában 0%-os részesedést tesz ki, így ez a mennyiség alapjában véve mellőzhető. Az RT típus ilyen megoszlása azonban nem véletlen, mivel ez szubjektív szórendű típus, melyben az ismeretlentől haladunk az ismert felé, s a kérdőmondat, illetve az emocionális töltettel rendelkező mondatok szórendje. Ez viszont inkább a kreatívabb publicisztikai műfajoknál található meg, a hír műfajától általában idegen.

A kommunikatív egységek AT típusainak kvantitatív vizsgálata tehát azt jelzi, hogy létezhet egyrészt egy nyelv-, másrészt egy műfajspecifikus tendencia, mely számszerűen is megragadható, természetesen azonban ez esetben is a kvalitatív ismérvek analitikus eredményeinek megvilágításában.

5. A tartalmas szavak²² adatai és a telítettség

A rendelkezésünkre álló adatokat körüljárva végül még össze kell hasonlítanunk a négy szövegcsoport mondatainak telítettségét is.

Ilyen szempontból megvizsgáltam a tartalmas szavak számát mondat-egészenként (tsz/ME) és kommunikatív egységenként (tsz/ke), valamint a tematikus pozícióban levő tartalmas szavak számát, ugyancsak mondat-egészenként (tszT/ME) és kommunikatív egységenként (tszT/ke), s így a négy szövegcsoportra a 7. ábrán látható adatokat kaptam:²³

7. ábra

Mint láthatjuk, a tartalmas szavak száma mondat-egészenként is és kommunikatív egységenként is a forrásnyelvi szövegekben magasabb, mint a három magyar nyelvű szövegcsoportban (forrásnyelvi csoport: 7,07 tsz/ke, 21,07 tsz/ME; célnyelvi csoport: 6,03tsz/ke, 16,77 tsz/ME; eredeti csoport: 4,66 tsz/ke, 11,86 tsz/ME; hangzó csoport: 6,23 tsz/ke, 13,10 tsz/ME). Ez várható is volt, mivel a szerb nyelv nominális szerkezetei sokkal nagyobb telítettséget bírnak el, mint a magyar nyelv mondat szint alatt korlátozottabb mértékben bővíthető egységei. Itt is észlelhető azonban, hogy az egy kommunikatív egységre jutó tartalmas szavak száma a célnyelvi és a hangzó csoportban úgyszólván megegyezik, tehát valószínűleg ugyancsak a szerbről magyarra fordított szöveg tulajdonságaként értelmezhető. Nem mondható el azonban ez a hasonlóság, amikor az egy mondat-egészre jutó tartalmas szavak számát vizsgáljuk. Itt ugyanis a nyomtatott sajtóban megjelent (célnyelvi) szövegeknél átlagban 3,66 tartalmas szóval több található mondat-egészenként, mint a hangzó médiában (rádióban, televízióban) közreadott szövegek esetében. Ez viszont nyilván összefügg a 3. pontban említett törekvéssel, miszerint a hangzó szövegek mondatai nem lehetnek „túl hosszúak”, mert a túlzott hosszúság gátolja a percepciót.

Ugyanakkor azonban a tematikus pozícióban elhelyezkedő tartalmas szavak száma a magyar nyelvű szövegekben nagyobb (forrásnyelvi szövegek:

²² L.: Jegyzetek 4.

²³ Vö.: 1. ábra

1,22 tszT/ke, 3,64 tszT/ME; célnyelvi szövegek: 2,25 tszT/ke, 6,27 tszT/ME; eredeti szövegek: 1,57 tszT/ke, 4,01 tszT/ME; hangzó szövegek: 2,12 tszT/ke, 4,46 tszT/ME). Ez viszont a kommunikatív egységek TR típusának ugyancsak magasabb fokú részesedési arányával állítható párhuzamba.

6. Konklúzió

A kezdeti hipotézis, miszerint léteznek olyan mutatók, melyek részint egy adott nyelv mondatszerkesztési specifikumaira, részint a műfaji jegyekre, illetve az élő- vagy írott nyelvi sajátosságokra utalhatnak, a kommunikatív egységek AT típusai tekintetében a vizsgálat eredményeinek tükrében bebizonyosodni látszik. Ezek esetében ugyanis a TR és a KT típusú kommunikatív egységek inkább a magyar, míg a KR típusúak a szerb nyelvre jellemzőek. Az RT típus ellenben nem nyelv-, hanem műfajspecifikus típus: a publicisztikai szövegek között inkább a kreatívabb, személyesebb hangú műfajokra, mintsem a hírszövegekre jellemző. De a mondategészek és a kommunikatív egységekben található tartalmas szavak száma is nyelvspecifikus tulajdonságokat mutat: a szerb nyelvű mondatok ugyanis nagyobb telítettséget bírnak el. Mindezek ellenére azonban a kezdeti megkötés továbbra is érvényes marad: ezek az eredmények majd csak a kvalitatív jegyek elemzésével együtt adhatnak alapot egy hiteles következtetés levonására.

Irodalom

- Dr. Babić, Stjepan: Jezik, Privreda, Zagreb, 1963.
- de Beaugrande, Robert–Dressler, Wolfgang: Bevezetés a szövegnyelvészetbe. Corvina Kiadó, Bp., 2000.
- Benczédi József (szerk.): A hatékony rádiózásért. A rádió nyelvi bizottságának elemzéseiből (1976–1991). A Magyar Rádió nyelvi bizottsága, Bp., 1993.
- Deme László: Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Bp., 1971.
- Dezső László–Szépe György: Adalékok a topic-comment problémához. Nyelvtudományi Közlemények, 1967. 2., 365–388. l.
- Dezső László: Szórend és mondathangsúly. Általános Nyelvészeti Tanulmányok V., 1967., 79–121. l.
- Dezső László: Tipológiai vizsgálatok. Szerbhorvát–magyar kontrasztív nyelvtan/I. Hungarológiai Intézet, Újvidék, 1972.
- Dezső László: A mondatok aktuális tagolásának és szórendjének kérdésköre = Telegdi Zsigmond (szerk.): Hagyományos nyelvtan – modern nyelvészet. Tankönyvkiadó, Bp., 1972, 85–104. l.
- Dezső László: A mondatn tipológiai megközelítése. Általános Nyelvészeti Tanulmányok IX., 1973., 85–104. l.
- É. Kiss Katalin: A magyar mondatszerkezet generatív leírása. Nyelvtudományi Értekezések 116. sz., Akadémiai Kiadó, Bp., 1983.
- É. Kiss Katalin: Mondattan = É. Kiss–Kiefer–Siptár (szerk.): Új magyar nyelvtan. Osiris Kiadó, Bp., 1998.

- Elekfi László: Az aktuális mondattagolás egyik alapformája a magyarban. *Nyelvtudományi Közlemények*, 1964. 2., 331–370. l.
- Elekfi László: Közlésemélet, grammatika, aktuális mondattagolás. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok IX.*, 1973., 65–68. l.
- Elekfi László: Petőfi verseinek mondatnani és formai felépítése (különös tekintettel az aktuális mondattagolásra). Akadémiai Kiadó, Bp., 1986.
- Gergely György: Az aktuális mondattagolás szerepe a mondatmegértésben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVIII.*, 1995., 43–61. l.
- Huszár Ágnes: A predikatív viszony szintaktikai kategóriái. *Nyelvtudományi Értekezések 101.*, Akadémiai Kiadó, 1979.
- Huszár Ágnes: A mondat aktuális tagolása és annak tanítása. *Magyar Nyelvőr*, 1983. 1., 87–100. l.
- Kiefer Ferenc (szerk.): Strukturális magyar nyelvtan. Mondattan. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992.
- Klaudy Kinga: Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi Értekezések 123.*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1987.
- Klaudy Kinga: Bevezetés a fordítás elméletébe. Bevezetés a fordítás gyakorlatába. *Scholastica*, Bp., 2002.
- Klaudy Kinga: *Languages in Translation*. Scholastica, Bp., 2003.
- Láncz Irén: A nyelvhasználat kutatásának új szempontjai = L.I.: A nyelvi rendszerteremtés útjain. *Rubicon*, Becse, 1997, 91–114. l.
- Pásztor Kicsi Mária: A beszélt nyelv mondatainak (megnyilatkozásainak) néhány szintaktikai sajátossága. *Tanulmányok*, 1995., 147–156. l.
- Pásztor Kicsi Mária: Téma – réma. Vajdasági magyar publicisztikai szövegek aktuális tagolási problémái. *Hungarológiai Közlemények*, 2002. 3., 109–121. l.
- Pásztor Kicsi Mária: Aktuális tagolás – intonáció (A bemondói szövegolvasás informatív jellemzői). *Hungarológiai Közlemények*, 2003. 2., 121–129. l.
- Pásztor Kicsi Mária: A médiaszövegek aktuális tagolásának kvantitatív vizsgálata. *Tanulmányok*, 2005., 133–143. l.
- Tošović, Branko: *Komunikativna perspektiva rečenice* = Ivić, Milka (szerk.): *Sintaksa savremenog srpskog jezika*. Prosta rečenica. Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, Bg., 2005, 1061–1110. l.
- Varga László: *A hanglejtés* = Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan*. Fonológia. Akadémiai Kiadó, Bp., 1994.
- Wacha Imre: Élő nyelvi (spontán) szövegek megnyilatkozásainak (szintaktikai) vizsgálati szempontjaihoz (A gazdagréti kábeltelevízió élő nyelvi felvételei alapján) = Kontra Miklós (szerk.): *Beszélt nyelvi tanulmányok*. A MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp., 1988.
- Wacha Imre: *Gondolatok a rádióhírek nyelvéről és kommunikativitásáról* = W. I.: *A szöveg és hangzása*. Cikkek, tanulmányok a beszédről. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 1999.

COMPARATIVE QUANTITATIVE ANALYSIS OF SENTENCE STRUCTURING IN HUNGARIAN MEDIA TEXTS FROM VOJVODINA

This article concerns the question whether it is possible to find by means of quantitative analysis such indicators which, in the case of media texts, point on the one hand to the specific features of a particular language, on the other to the characteristics of a genre and of spoken or written language respectively; these indicators would also facilitate the comprehension of the qualitative characteristics of these specific features.

Keywords: media texts, sentence structuring, topic and comment, complete sentence, clause, unit of communication, theme, rheme, complex theme, complex rheme, content words, saturation

CSEH MÁRTA

FÁK, BOKROK – MAGYARUL ÉS SZERBÜL

Trees and Bushes – in Hungarian and Serbian

1. **akác** *Robinia pseudoacacia* bagrem
2. ► **japánakác**
3. **akácia**
→ **hamvas akácia**
4. **álciprus**
→ **oregoni álciprus**
5. **alma**
→ **házi alma**
→ **vadalma**
6. **alpesi aranyeső** *Laburnum alpinum* planinski negnjil
7. **amerikai fekete nyár** *Populus deltoides* američka crna topola
8. **andalúzai jegenyefenyő** *Abies pinsapo* španska jela
9. **aranyeső** *Laburnum anagyroides* obični negnjil
10. ► **alpesi aranyeső**
11. **arizona ciprus** *Cupressus arizonica* arizonski čempres
12. **atlasz cédrus** *Cedrus atlantica* atlaski kedar
13. **babérmeggy**
→ **balkáni babérmeggy**

14. **balkáni babérmeggy** *Prunus laurocerasus* lovor višnja, lovorvišnja, zeleniče
15. **balkáni selyemfenyő** *Pinus peuce* molika
16. **balkáni vadgesztenye, bokrétafa** *Aesculus hippocastanum* obični divlji kesten
17. **bálványfa** *Ailanthus altissima* kiselo drvo
18. **barack**
→ kajsziarack
→ őszibarack
19. **barkócafa** *Sorbus torminalis* brekinja
20. **berkenye**
→ házi berkenye
→ lisztes berkenye
→ madárberkenye
21. **bibircses nyír**
→ közönséges (bibircses) nyír
22. **bodza**
→ fekete bodza
→ fürtös bodza
23. **bokrétafa**
→ balkáni vadgesztenye
24. **boróka**
→ föníciai boróka
→ közönséges boróka
→ nehézszagú boróka
→ virginiai boróka
→ vörös boróka
25. **bükk**
→ közönséges bükk

26. **cédrus**
 → atlasz cédrus
 → himalájai cédrus
 → libanoni cédrus
27. **ciprus**
 → arizona ciprus
 → európai ciprus
 → mocsárciprus
 → nutka hamisciprus
28. **citrancs, grépfrút** *Citrus paradisi* grejpfrut
29. **citrom** *Citrus limon* limun
30. **császárfa** *Paulownia tomentosa* paulovnja
31. **csavarttűjű erdeifenyő** *Pinus contorta* usukani bor
32. **cser**
 → paracser
33. **cseresznye**
 → vadcsereznye
34. **cseresznyeszilva** *Prunus cerasifera* mirobalana
35. **cser(fa), csertölgy** *Quercus cerris* hrast cer
36. **csikos kecskerágó, közönséges kecskerágó** *Euonymus europaeus*
 obična kurika
37. **csőregefűz** *Salix fragilis* krta vrba, krhka vrba
38. **datolyapálma**
 → kanári datolyapálma
 → közönséges datolyapálma
39. **dió**
 → fekete dió
 → közönséges dió

40. **duglászfenyő** *Pseudotsuga menziesii* duglazija
41. **édes narancs** *Citrus sinensis* slatka narandža
42. **éger**
 - **hamvas éger**
 - **havasi éger**
 - **mézgás éger**
43. **életfa**
 - **nyugati életfa**
 - **óriás életfa**
44. **erdeifenyő** *Pinus sylvestris* beli bor
45. ► **csavarttűjű erdeifenyő**
46. ► **skót erdeifenyő**
47. **ernyőfenyő**
 - **mandulafenyő**
48. **egybibés galagonya** *Crataegus monogyna* jednoplodnički glog
49. **eper**
 - **fehér eper**
 - **fekete eper**
50. **ernyőfenyő**
 - **mandulafenyő**
51. **eukaliptusz**
 - **kék eukaliptusz**
 - **tasmániai eukaliptusz**
52. **európai ciprus** *Cupressus sempervirens* čempres
53. **európai vörösfenyő** *Larix decidua* evropski aris
54. **ezüsthárs** *Tilia argentea* srebrna lipa
55. **fanyarka**
 - **közönséges fanyarka**

56. **fehér eper** *Morus alba* beli dud

57. **fehér fűz** *Salix alba* bela vrba

58. **fehér nyár** *Populus alba* bela topola

59. **fekete bodza** *Sambucus nigra* zova

60. **fekete dió** *Juglans nigra* crni orah

61. **fekete eper** *Morus nigra* crni dud

62. **feketefenyő**

→ közönséges feketefenyő

63. **fekete nyár** *Populus nigra* crna topola

64. ► **amerikai fekete nyár**

65. **fenyő**

→ csavarttűjű erdeifenyő

→ duglászfenyő

→ európai vörösfenyő

→ hegyi mamutfenyő

→ japán vörösfenyő

→ kanadai selyemfenyő

→ keleti hemlokfenyő

→ kínai mamutfenyő

→ közönséges feketefenyő

→ mandulafenyő

→ Monterey fenyő

→ nyugati hemlokfenyő

→ óriás jegenyefenyő

→ páfrányfenyő

→ sárga fenyő

→ tengerparti fenyő

→ törpefenyő

66. **föníciai boróka** *Juniperus phoenicea* primorska somina

67. **francia juhar** *Acer monspessulanum* javor maklen

68. **füge** *Ficus carica* smokva

69. **fürtös bodza** *Sambucus racemosa* crvena zova
70. **fűz**
- csöregefűz
 - fehér fűz
 - hamvas fűz
 - kecskefűz
 - kosárkötő fűz
 - mandulalevelű fűz
 - parti fűz
71. **galagonya**
- egybibés galagonya
 - kétbibés galagonya
72. **gesztenye**
- balkáni vadgesztenye
 - pirosló bokrétafa
 - szelidgesztenye
73. **grépfrút**
- citrancs
74. **gyertyán** *Carpinus betulus* običan grab
75. ► **keleti gyertyán**
76. ► **komlógyertyán**
77. **hamvas akácia, téli mimóza** *Acacia dealbata* mimoza
78. **hamvas éger** *Alnus incana* bela jova
79. **hamvas fűz, rekettyefűz** *Salix cinerea* siva vrba
80. **hárs**
- ezüsthárs
 - kislevelű hárs
 - nagylevelű hárs
81. **havasi éger** *Alnus viridis* zelena jova
82. **házi alma** *Malus domestica* domaća jabuka

83. **házi berkenye** *Sorbus domestica* oskoruša
84. **házi szilva** *Prunus domestica* šljiva
85. **hegyi juhar** *Acer pseudoplatanus* beli javor, gorski javor
86. **hegyi mamutfenyő** *Sequoiadendron giganteum* džinovska sekvoja
87. **hegyi szil** *Ulmus glabra* brest
88. **hemlokfenyő**
 - keleti hemlokfenyő
 - nyugati hemlokfenyő
89. **himalájai cédrus** *Cedrus deodara* himalajski kedar
90. **holland szil** *Ulmus hollandica* poljski brest
91. **húsos som** *Cornus mas* dren
92. **japán vörösfenyő** *Larix kaempferi* japanski ariš
93. **japánakác, pagodafa** *Sophora japonica* japanska sofora
94. **jegenyefenyő**
 - andalúzai jegenyefenyő
 - közönséges jegenyefenyő
 - óriás jegenyefenyő
95. **júdásfa** *Cercis siliquastrum* judino drvo
96. **juhar**
 - francia juhar
 - hegyi juhar
 - korai juhar
 - mezei juhar
97. **juharlevelű platán, közönséges platán** *Platanus hispanica* platana
98. **kajszibarack, sárgabarack** *Prunus armeniaca* kajsija
99. **kanadai selyemfenyő, kanadai simafenyő** *Pinus strobus* vajmutov bor, američki beli bor

100. **kanári datolyapálma** *Phoenix canariensis* kanarska urma
101. **karmazsintölgy** *Quercus coccifera* mediteranski hrast
102. **kecskefűz** *Salix caprea* vrba iva
103. **kecskerágó**
 - csikos kecskerágó
 - közönséges kecskerágó
 - széleslevelű kecskerágó
104. **kék eukaliptusz** *Eucalyptus gunnii* jabučasti eukaliptusz
105. **keleti gyertyán** *Carpinus orientalis* belograbić
106. **keleti hemlokfenyő** *Tsuga canadensis* kanadska tsuga, istočna tsuga
107. **keleti platán** *Platanus orientalis* istočni platan
108. **kései madárcseresznye** *Prunus serotina* kasna sremza
109. **kétbibés galagonya** *Crataegus laevigata* crveni glog, obični glog
110. **kínai mamutfenyő, óriásfenyő** *Metasequoia glyptostroboides* kineska metasekvoja
111. **kislevelű hárs** *Tilia cordata* sitnolisna lipa
112. **kocsányos tölgy** *Quercus robur* hrast lužnjak
113. **kocsánytalan tölgy** *Quercus petraea* hrast kitnjak
114. **komlógyertyán** *Ostrya carpinifolia* crni grab, hmeljasti grab
115. **korai juhar** *Acer platanoides* mleč
116. **kosárkötő fűz** *Salix viminalis* košaračka vrba
117. **kökény** *Prunus spinosa* trnjina, crni trn
118. **kőris**
 - magas kőris
 - virágos (manna) kőris

119. **körte**
→ **vadkörte**
120. **közönséges aranyeső**
→ **aranyeső**
121. **közönséges (bibircses) nyír** *Betula pendula* obična breza
122. **közönséges boróka** *Juniperus communis* kleka, smreka, borovica
123. **közönséges bükk** *Fagus sylvatica* bukva
124. **közönséges datolyapálma** *Phoenix dactylifera* urmina palma
125. **közönséges dió** *Juglans regia* orah
126. **közönséges fanyarka** *Amelanchier ovalis* obična rušvica, krušvica
127. **közönséges feketefenyő** *Pinus nigra ssp. nigra* crni bor
128. **közönséges gyertyán**
→ **gyertyán**
129. **közönséges jegenyefenyő** *Abies alba* jela
130. **közönséges kecskerágó**
→ **csíkos kecskerágó**
131. **közönséges luc(fenyő)** *Picea abies* smrča, smreka
132. **közönséges meggy** *Prunus cerasus* višnja
133. **közönséges mogyoró** *Corylus avellana* leska
134. **közönséges nyír**
→ **közönséges (bibircses) nyír**
135. **közönséges platán**
→ **juharlevelű platán**
136. **krisztusfa**
→ **lepényfa**

137. **kutyabenge** *Frangula alnus* krušina, pasjakovina, krkavina
138. **lepényfa, krisztusfa** *Gleditsia triacanthos* trobodni trnovac
139. **libanoni cédrus** *Cedrus libani* libanski kedar
140. **liliomfa**
→ **csillag magnólia**
141. **lisztes berkenye** *Sorbus aria* mükinja
142. **luc**
→ **szerbluc**
→ **szitka luc**
143. **luc(fenyő)**
→ **közönséges luc(fenyő)**
144. **madárberkenye** *Sorbus aucuparia* jarebikina mükinja, jarebika
145. **madárcseresznye**
→ **kései madárcseresznye**
146. **magas kőris** *Fraxinus excelsior* obični jasen, beli jasen
147. **magyal**
→ **téli magyal**
148. **magyaltölgy** *Quercus ilex* česvina, crnika
149. **magyartölgy** *Quercus frainetto* hrast sladun
150. **májusfa, zelnice** *Prunus padus* sremza
151. **mamutfenyő**
→ **hegyi mamutfenyő**
→ **kínai mamutfenyő**
→ **tengerparti mamutfenyő**
152. **mandarin** *Citrus deliciosa* mandarina
153. **mandula** *Prunus dulcis* (slatki) badem

154. **mandulafenyő, ernyőfenyő** *Pinus pinea* pinjol, bor pinjol
155. **mandulalevelű fűz** *Salix triandra* bademasta vrba
156. **manna kőris**
→ **virágos (manna) kőris**
157. **meggy**
→ **közönséges meggy**
→ **sajmeggy**
158. **mezei juhar** *Acer campestre* javor klen
159. **mezei szil** *Ulmus minor* poljski brest
160. **mézgás éger** *Alnus glutinosa* crna jova
161. **mimóza**
→ **hamvas akácia**
162. **mirabolánszilva**
→ **cseresznyeszilva**
163. **mocsárciprus** *Taxodium distichum* taksodijum
164. **mocsári tölgy** *Quercus palustris* čamoliki hrast
165. **mogyoró**
→ **közönséges mogyoró**
166. **molyhos tölgy** *Quercus pubescens* hrast medunac
167. **Monterey fenyő** *Pinus radiata* monterejski bor
168. **nagylevelű hárs** *Tilia platyphyllos* krupnolisna lipa, rana lipa
169. **narancs**
→ **édes narancs**
→ **óriás narancs**
170. **naspolya** *Mespilus germanica* (obična) mušmula

171. **nehézszagú boróka** *Juniperus sabina* somina
172. **nyár**
 → **amerikai fekete nyár**
 → **fehér nyár**
 → **fekete nyár**
 → **rezgő nyár**
 → **szürke nyár**
173. **nyír**
 → **közönséges (bibircses) nyír**
 → **pelyhes nyír**
174. **nyugati életfa** *Thuja occidentalis* zapadna tuja
175. **nyugati hemlokfenyő** *Tsuga heterophylla* zapadna tsuga
176. **nyugati ostorfa** *Celtis occidentalis* američki koprivic
177. **nyugati platán** *Platanus occidentalis* platan javorolisni, američki platan, zapadni platan
178. **nyugati számócafa** *Arbutus unedo* jagoda drvo
179. **olajfa** *Olea europaea* maslina
180. **oregoni álciprus** *Chamaecyparis lawsoniana* Lavsonov pačempres
181. **óriás életfa** *Thuja plicata* džinovska tuja
182. **óriásfenyő**
 → **kínai mamutfenyő**
183. **óriás jegenyefenyő** *Abies grandis* kalifornijska jela
184. **óriás narancs** *Citrus grandis* džinovska narandža
185. **ostorfa**
 → **nyugati ostorfa**
186. **őszibarack** *Prunus/Amygdalus persica* breskva

187. **páfrányfenyő** *Ginkgo biloba* ginkgo
188. **pagodafa**
→ **japánakác**
189. **paracser** *Quercus hispanica* medunac
190. **paratölgy** *Quercus suber* hrast plutnjak
191. **parti fűz** *Salix eleagnos* siva vrba
192. **pelyhes nyír** *Betula pubescens* maljava breza
193. **pireneusi tölgy** *Quercus pyrenaica* španski hrast
194. **platán**
→ **juharlevelű platán**
→ **keleti platán**
→ **nyugati platán**
195. **puszpáng** *Buxus sempervirens* šimšir
196. **rekettyefűz**
→ **hamvas fűz**
197. **rezgő nyár** *Populus tremula* jasika, trepetljika
198. **sajmeggy** *Prunus mahaleb* rašeljkina prunika, rašeljka
199. **sárgabarack**
→ **kajszibarack**
200. **sárga fenyő** *Pinus ponderosa* žuti bor, zlatni bor
201. **selyemfenyő**
→ **balkáni selyemfenyő**
→ **kanadai selyemfenyő**
202. **simafenyő**
→ **kanadai selyemfenyő**

203. **som**
→ **húsos som**
204. **szamócafa**
→ **nyugati szamócafa**
205. **széleslevelű kecskerágó** *Euonymus latifolius* širokolisna kurika
206. **szelídgesztenye** *Castanea sativa* pitomi kesten
207. **szerbluc** *Picea omorika* Pančičeva omorika
208. **szil**
→ **hegyi szil**
→ **holland szil**
→ **mezei szil**
→ **vénic szil**
209. **szilva**
→ **házi szilva**
→ **cseresznyeszilva**
210. **szitka luc** *Picea sitchensis* jela Sitka
211. **szivarfa** *Catalpa bignonioides* katalpa
212. **szürke nyár** *Populus canescens* siva topola
213. **taszmániai eukaliptusz** *Eucalyptus globulus* eukaliptus
214. **téli magyal** *Ilex aquifolium* božikovina
215. **téli mimóza**
→ **hamvas akácia**
216. **tengerparti fenyő** *Pinus pinaster* primorski bor
217. **tengerparti mamutfenyő** *Sequoia sempervirens* (obalna) sekvoja
218. **tiszafa** *Taxus baccata* tisa
219. **törpefenyő** *Pinus mugo* bor krivulj

220. **tölgy**
 → karmazsintölgy
 → kocsányos tölgy
 → kocsánytalan tölgy
 → magyaltölgy
 → magyartölgy
 → mocsári tölgy
 → molyhos tölgy
 → paratölgy
 → pireneusi tölgy
 → vöröstölgy
221. **tulipánfa** *Liriodendron tulipifera* tulipanovac
222. **vadalma** *Malus sylvestris* divlja jabuka
223. **vadcseresznye** *Prunus avium* trešnja
224. **vadgesztenye**
 → balkáni vadgesztenye
225. **vadkörte, vackor** *Pyrus communis* divlja kruška
226. **varjútövis** *Rhamnus catharticus* pasdren
227. **vénic szil** *Ulmus laevis* vez
228. **virágos (manna) kőris** *Fraxinus ornus* crni jasen
229. **virginiai boróka** *Juniperus virginiana* virdžinijska borovica
230. **vörös boróka** *Juniperus oxycedrus* crvena kleka, borovica
231. **vörösfenyő**
 → európai vörösfenyő
 → japán vörösfenyő
232. **vöröstölgy** *Quercus rubra* crveni hrast
233. **zelnice**
 → májusfa

A latin nevek mutatója

- Abies alba* 129
Abies grandis 183
Abies pinsapo 8
Acacia dealbata 77
Acer campestre 158
Acer monspessulanum 67
Acer platanoides 115
Acer pseudoplatanus 85
Aesculus hippocastanum 16
Ailanthus altissima 17
Alnus glutinosa 160
Alnus incana 78
Alnus viridis 81
Amelanchier ovalis 126
Amygdalus persica 186
Arbutus unedo 178
Betula pendula 121
Betula pubescens 192
Buxus sempervirens 195
Carpinus betulus 74
Carpinus orientalis 105
Castanea sativa 206
Catalpa bignonioides 211
Cedrus atlantica 12
Cedrus deodara 89
Cedrus libani 139
Celtis occidentalis 176
Cercis siliquastrum 95
Chamaecyparis lawsoniana 180
Citrus deliciosa 152
Citrus grandis 184
Citrus limon 29
Citrus paradisi 28
Citrus sinensis 41
Cornus mas 91
Corylus avellana 133
Crataegus laevigata 109
Crataegus monogyna 48
Cupressus arizonica 11
Cupressus sempervirens 52
Eucalyptus globulus 213
Eucalyptus gunnii 104
Euonymus europaeus 36
Euonymus latifolius 205
Fagus sylvatica 123
Ficus carica 68
Frangula alnus 137
Fraxinus excelsior 146
Fraxinus ornus 228
Ginkgo biloba 187
Gleditsia triacanthos 138
Ilex aquifolium 214
Juglans nigra 60
Juglans regia 125
Juniperus communis 122
Juniperus oxycedrus 230
Juniperus phoenicea 66
Juniperus sabina 171
Juniperus virginiana 229
Laburnum alpinum 6
Laburnum anagyroides 9
Larix decidua 53
Larix kaempferi 92
Liriodendron tulipifera 221
Malus domestica 82
Malus sylvestris 222
Mespilus germanica 170
Metasequoia glyptostroboides 110
Morus alba 56
Morus nigra 61
Olea europaea 179
Ostrya carpinifolia 114
Paulownia tomentosa 30
Phoenix canariensis 100
Phoenix dactylifera 124
Picea abies 131
Picea omorika 207
Picea sitchensis 210

- Pinus contorta* 31
Pinus mugo 219
Pinus nigra ssp. nigra 127
Pinus peuce 15
Pinus pinaster 216
Pinus pinea 154
Pinus ponderosa 200
Pinus radiata 167
Pinus strobus 99
Pinus sylvestris 44
Platanus hispanica 97
Platanus occidentalis 177
Platanus orientalis 107
Populus alba 58
Populus canescens 212
Populus deltoides 7
Populus nigra 63
Populus tremula 197
Prunus armeniaca 98
Prunus avium 223
Prunus cerasifera 34
Prunus cerasus 132
Prunus domestica 84
Prunus dulcis 153
Prunus laurocerasus 14
Prunus mahaleb 198
Prunus padus 150
Prunus persica 186
Prunus serotina 108
Prunus spinosa 117
Pseudotsuga menziesii 40
Pyrus communis 225
Quercus cerris 35
Quercus coccifera 101
Quercus frainetto 149
Quercus hispanica 189
Quercus ilex 148
Quercus palustris 164
Quercus petraea 113
Quercus pubescens 166
Quercus pyrenaica 193
Quercus robur 112
Quercus rubra 232
Quercus suber 190
Rhamnus catharticus 226
Robinia pseudoacacia 1
Salix alba 57
Salix caprea 102
Salix cinerea 79
Salix eleagnos 191
Salix fragilis 37
Salix triandra 155
Salix viminalis 116
Sambucus nigra 59
Sambucus racemosa 69
Sequoiadendron giganteum 86
Sequoia sempervirens 217
Sophora japonica 93
Sorbus aria 141
Sorbus aucuparia 144
Sorbus domestica 83
Sorbus torminalis 19
Taxodium distichum 163
Taxus baccata 218
Thuja occidentalis 174
Thuja plicata 181
Tilia argentea 54
Tilia cordata 111
Tilia platyphyllos 168
Tsuga canadensis 106
Tsuga heterophylla 175
Ulmus glabra 87
Ulmus hollandica 90
Ulmus laevis 227
Ulmus minor 159

A szerb nevek mutatója

- američka crna topola 7
- američki beli bor 99
- američki koprivic 176
- američki platan 177
- ariš 53, 92
- arizonski čempres 11
- atlaski kedar 12
- badem 153
- bademasta vrba 155
- bagrem 1
- bela jova 78
- bela topola 58
- bela vrba 57
- beli bor 44, 99
- beli dud 56
- beli jasen 146
- beli javor 85
- belograbić 105
- bor 31, 44, 99, 127, 167, 200, 216
- bor krivulj 219
- borovica 122, 229, 230
- bor pinjol 154
- božikovina 214
- brekinja 19
- breskva 186
- brest 87, 90, 159
- breza 192
- breza 121
- bukva 123
- cer 35
- crna jova 160
- crna topola 7, 63
- crni bor 127
- crni dud 61
- crni grab 114
- crni jasen 228
- crnika 148
- crni orah 60
- crni trn 117
- crvena kleka 230
- crvena zova 69
- crveni glog 109
- crveni hrast 232
- čamoliki hrast 164
- čempres 11, 52
- česvina 148
- divlja jabuka 222
- divlja kruška 225
- divlji kesten 16
- domaća jabuka 82
- dren 91
- dud 56, 61
- duglazija 40
- džinovska narandža 184
- džinovska sekvoja 86
- džinovska tuja 181
- eukaliptus 104, 213
- evropski ariš 53
- gingko 187
- glog 48, 109
- gorski javor 85
- grab 74, 114
- grejpfrut 28
- himalajski kedar 89
- hmeljasti grab 114
- hrast 101, 164, 193, 232
- hrast cer 35
- hrast kitnjak 113
- hrast lužnjak 112
- hrast medunac 166
- hrast plutnjak 190
- hrast sladun 149
- istočna tsuga 106
- istočni platan 107
- iva 102
- jabučasti eukaliptus 104

jabuka 82, 222
jagoda drvo 178
japanska sofora 93
japanski ariš 92
jarebika 144
jarebikina mukinja 144
jasen 146, 228
jasika 197
javor 85
javor klen 158
javor maklen 67
jednoplodnički glog 48
jela 8, 129, 183
jela Sitka 210
jova 78, 81, 160
judino drvo 95
kajsija 98
kalifornijska jela 183
kanadska tsuga 106
kanarska urma 100
kasna sremza 108
katalpa 211
kedar 12, 89, 139
kesten 16, 206
kineska metasekvoja 110
kiselo drvo 17
kleka 122, 230
klen 158
koprivic 176
košaračka vrba 116
krhka vrba 37
krivulj 219
krkavina 137
krta vrba 37
krupnolisna lipa 168
krušina 137
kruška 225
krušvica 126
kurika 36, 205
Lavsonov pačempres 180
leska 133
libanski kedar 139

limun 29
lipa 54, 111, 168
lovorvišnja, lovor višnja 14
lužnjak 112
maklen 67
maljava breza 192
mandarina 152
maslina 179
mediteranski hrast 101
medunac 166, 189
metasekvoja 110
mimoza 77
mirobalana 34
mleč 115
molika 15
monterejski bor 167
mušmula 170
mukinja 141, 144
narandža 41, 184
negnjil 6, 9
obalna sekvoja 217
običan grab 74
obična breza 121
obična kurika 36
obična mušmula 170
obična rušvica 126
obični divlji kesten 16
obični glog 109
obični jasen 146
obični negnjil 9
omorika 207
orah 60, 125
oskoruša 83
pačempres 180
palma 124
Pancičeva omorika 207
pasdren 226
pasjakovina 137
paulovnja 30
pinjol 154
pitomi kesten 206
planinski negnjil 6

platan 107
platana 97
platan javorolisni 177
plutnjak 190
poljski brest 90, 159
primorska somina 66
primorski bor 216
prunika 198
rana lipa 168
rašeljka 198
rašeljčina prunika 198
rušvica 126
sekvoja 86, 217
sitnolisna lipa 111
siva topola 212
siva vrba 79, 191
slatka narandža 41
slatki badem 153
smokva 68
smrča 131
smreka 122, 131
sofora 93
somina 66, 171
srebrna lipa 54
sremza 108, 150
šimšir 195
širokolisna kurika 205
šljiva 84
španska jela 8

španski hrast 193
taksodijum 163
tisa 218
topola 7, 58, 63, 212
trepetljika 197
trešnja 223
trnovac 138
trnjina 117
trobodni trnovac 138
tsuga 106, 175
tuja 174, 181
tulipanovac 221
urma 100
urmina palma 124
usukani bor 31
vajmutov bor 99
vez 227
virdžinijska borovica 229
višnja 132
vrba 37, 57, 79, 116, 155, 191
vrba iva 102
zapadna tsuga 175
zapadna tuja 174
zapadni platan 177
zelena jova 81
zeleniče 14
zlatni bor 200
zova 59, 69
žuti bor 200

GEROLD LÁSZLÓ

MAGYAR DRÁMÁK SZERB, SZERB DRÁMÁK MAGYAR SZÍNPADON

Hungarian Dramas on Serbian Stage, Serbian Dramas
on Hungarian Stage

A közös kulturális és életér természetesen velejárója az együtt élők irodalmi alkotásainak fordítások által történő kölcsönös megismerése. A dolgozat a magyar drámák szerb és a szerb drámák magyar színházakban történt előadásait tekinti át 1945-től napjainkig. A források nyújtotta adatokból kiderül, hogy sem a magyar, sem a szerb színházak nem tanúsítottak kellő figyelmet, várható érdeklődést a másik nyelvterület drámai alkotásai iránt.

Kulcsszavak: dráma, fordítás, magyar/szerb nyelv, színház

Hogy a fordítás olyan tükör, amelyben a fordításra választott művek által két irodalom, két kultúra mutatkozik meg, az a közös élet- és kulturális térben élők esetében hatványozottan érvényes, kétszeresen is igaz. Joggal beszélhetünk tehát a fordítások esetében kettős tükrőről, melyben egyfelől az az irodalom vagy író látható, amelyből/akitől egy művet fordítanak, másfelől pedig a fordítás által az az irodalom körvonalazza önnön portréját, amely egy más nyelven készült művet saját nyelvi, olvasói közössége elé visz, hiszen abból, hogy mit választanak fordításra, valójában saját érdeklődésükből adódó értékrendjüket, irodalommal szembeni elvárásaikat is megmutatják a fordítók, illetve a fordítást megjelentető kiadók, s nem utolsósorban az olvasók, akik „fogyasztói” a fordított műveknek, színpadra került drámáknak. Következésképpen egy-egy fordítás sokkal több egy más nyelven íródott műnek nyelvünkre való átültetésénél. Magunkról kiállított bizonyítvány is.

Hogy a magyar és a szerb irodalom közötti kölcsönös érdeklődésnek múltja, hagyománya van, oda-vissza irányban, az már irodalmi, pontosabban kapcsolattörténeti evidencia, melyből, igaz, szerényebben, kisebb mértékben a vajdasági magyar irodalom szerb, illetve a szerb irodalom vajdasági ma-

gyar prezentációja sem hiányzik¹. Elsősorban líra- és a próza fordítások készültek, készülnek. Természetesen ezekből is kevesebb van annál, amennyire szükség lenne, amennyit mindkét irodalomban érdekeltek, elsősorban alkotók elvárnának, szeretnének, nem utolsósorban azért, mert legtöbb esetben a személyes kapcsolat játszik közre, de gyakorta éppen a véletlenül múlik a művek fordításának sorsa, miközben arról sem kell/lehet megfeledkezni, hogy kevés a fordító, bár az utóbbi időben ez az „objektív” körülmény némileg változik, kedvezőbben alakul.

Hiányérzetünk még fokozottabb a drámai irodalom, mint a líra vagy a próza esetében, amit részben, némileg magyarázhat, de nem igazolhat az a tény, hogy drámát elsősorban színházak felkérésére, rendelésére szoktak fordítani, mivel könyvben vagy folyóiratban való publikálásuk szinte kiment a divatból. Ki olvas manapság drámát, hangzik egyre gyakrabban a kérdés, míg a színház alapanyaga a dráma, s ilyenén, számára nélkülözhetetlen is. Következésképpen, ha keveselljük a vajdasági magyar drámák szerb, illetve a szerb drámák vajdasági magyar színházakban történt/történő előfordulását, színrevitelét², s a későbbiek alapján látjuk, ezt joggal tesszük, akkor azért elsősorban mindkét oldalon a színházakat terhelheti felelősség. Ezt a mulasztást súlyosbítja az a tény, hogy 1945 óta Vajdaságban (mert elsősorban ebben a multietnikus közegben, nyelv és kultúra tekintetében leginkább kapcsolatban levő, összetartozó közösségben lenne természetes a magyar, illetve szerb nyelven készült színházi művek iránti kölcsönösség igénye) több szerb és mindig legalább egy (de több ízben kettő vagy három) hivatásos magyar színház volt/van³. Az egymás irodalma iránti érdeklődés mégis elenyésző

¹ Készültek, többek között Božidar Kovačec, Sava Babić, Magdalena Šulc-Veselinović és Marija Cindori közreműködésével, elsősorban életműveket érintő átfogó fordítás-repertóriumok. Témánk vonatkozásában külön említendő Juhász Géza két könyve (Kövek országútján. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1973, illetve Párhuzamok és kapcsolatok. Életjel, Szabadka, 1998), melyekben a szerző közli a jugoszláv népek irodalmának magyar, a magyar irodalom jugoszláv bibliográfiáját, valamint a jugoszláviai magyar írók szerbhorvát (!), szlovén és macedón nyelven megjelent könyveinek jegyzékét, illetve a magyar és szerb drámai irodalom és színjátszás közötti kapcsolatokra is utaló tanulmányait.

² A tanulmányhoz a következő forrásokat használtam:

Dr Petar Volk: Pozorišni život u Srbiji 1944/1986. Institut za pozorište, film, radio i televiziju Fakulteta dramskih umetnosti, Beograd, 1990.

Almanah vojvodanskih pozorišta. Pozorišni muzej Vojvodine, Novi Sad, 1967–2003.

Godišnjak jugoslovenskih pozorišta / A jugoszláv színházak évkönyve. Sterijino pozorje, Novi Sad, 1983–2005. (2002-től Godišnjak pozorišta Srbije i Crne gore / A szerbiai és montenegrói színházak évkönyve.)

150 éves a színház épülete. Népszínház, Szabadka, 2004.

Az Újvidéki Színház harminc éve. Forum Könyvkiadó–Újvidéki Színház, Újvidék, 2004.

³ A magyar színházak közül a szabadkai Népszínház (1945-től működik); a Topolyai Járási Magyar Népszínház (1949–1959) és az Újvidéki Színház (1974-től működik) repertoárját tekintettem át. Mellőztem a szabadkai és a nagybecskereki gyermekszínház előadásait, valamint az Újvidéki Rádió hangjátékait.

volt, és manapság is, sajnálatosan, az. S hogy ebben melyik színházi műsorpolitika, a szerb vagy a magyar lenne inkább elmarasztható, az bizonyossággal megállapíthatatlan. Annyi viszont bizonyos, hogy egyik sem törekedett a másik nemzet, nyelv drámai irodalmának alaposabb prezentálására, irodalmilag értékes drámáinak kölcsönös színrevitelére. Mi több, mindkét színházi kultúrára az értékek mellőzése volt jellemző egészen a hatvanas évek elejéig, közepéig, mivel addig a kifejezetten szórakoztató, irodalmi értéküket tekintve jelentéktelen művek kerültek színre.

A szerb színpadokon a két háború közötti sikerdarabok, szinte kizárólag Fodor László elévülhetetlenné vált Érettségi című darabja (Vajdaságban Újvidéken, Zomborban, Versecen, Pancsován és Mitrovicán, illetve ennek megfelelően a szerbiai színpadokon, Nišben, Šabacon, Leskovacon, Čačakon, Kruševacon, Zajecarban, sőt Prištinában albánul) és a darabgyáros Zomborban színre vitt műve, a Csók a tükör előtt volt látható. Ezenkívül színre került Zilahy Lajostól a commedia dell'arte stílusában írt, jó szerepeket kínáló Zenebohócok Újvidéken (1953) és ugyanott A Pál utcai fiúk színpadi változata (1952), amit Kragujevacon is játszottak (1955)⁴.

Az 1945-től működő szabadkai és a tíz évig (1949–1959) létező Topolyai Járasi Magyar Népszínházban a színésznő-író Ljubinka Bobić 1940-ben írt, a képmutatást, a felfuvalkodottságot – ahogy a talán legjelentősebb szerb kritikus, Eli Finci⁵ írta –, „a párizsi előkelőségre vágyó, de hagyma- és pálinkaszagra büzlő társadalmi réteget” kigúnyoló, ám csupán kellemesen szórakoztató vígjátékát, a Blo családot tüzték műsorra, illetve a színész Dragutin Dobričanin és a Novak Novak–Bora Savić szerzőpáros napi aktualitásra épülő két sikerkomédiáját (Közös lakás, illetve Amerikai nagynéni, az előbbi mindkét színházban), valamint Žak Konfinótól az Esküszünk című darabot mutatták be. Zárójelben kellene említeni, mert csak közvetetten tartozik témánkhoz: a kortárs horvát drámai irodalomból – miután lejárt a szocreál néhány évnyi kötelező ideje, amely során olyan nevelő szándékú műveket

⁴ Két háború közötti adatokkal nem rendelkezünk, tudjuk azonban, hogy a Duna bánság 1936 és 1941 között működő színházában magyar művek alapján készült előadásokat is láthatott a közönség. Műsoron volt Molnár Ferencről a Delila, a Játék a kastélyban, Bús-Fekete Lászlótól a Méltóságos asszony trafikja, a Szerелеmből elégtelen, Fodor Lászlótól az Érettségi, a Csók a tükör előtt, a Művészpár, az Egy asszony hazudik, Boross Elemértől a Vakablak, Bókay Jánostól a Feleség, a Rossz asszony, Herczeg Ferencről Az utolsó tánc, a Békeffy–Stella szerzőpártól a Méltóságos asszony, Indig Ottótól az Ember a hid alatt, Tóth Edétől A falu rossza, Kosztolányi Édes Anna című regényének Lakatos László általi adaptációja. A színháznak volt magyar rendezője, Sebestyén Pál, aki a magyar darabok színre állításával volt megbízva, s akinek darabjai (Örök ifjúság, Évike a városban) a színház műsorán voltak; az Örök ifjúságot Nišben és Belgrádban is játszották. Ismerve a háború utáni helyzetet, tanulságos lehet a Duna bánság színházának magyar vonatkozású repertoárja (Forrás: Zoran T. Jovanović: Narodno pozorište Dunavske banovine 1936–1941. Muzej pozorišne umetnosti Srbije, Beograd–Matica srpska, Novi Sad, 1997).

⁵ Eli Finci: Više i manje od života II. Prosveta, Beograd, 1961, 97–99. l.

vittek közönség elé, mint Jože Horvattól a Csak a vak nem látja, vagy Drago Gervais-tól a Javíthatatlanok –, illetve a vajdasági bunyevácok irodalmából is a hasonló kommersz darabokat tűzték műsorra, Drago Gervais-tól (Sok hühó egy szobáért), illetve Matija Poljakovičtól (Napraforgók, Házi tücsök).

A fentiek alapján állíthatjuk, hogy a világháború utáni két-két és fél évtizedben az egymás drámairodalma iránti érdeklődés szinte kizárólag kommersz művek színrevitelében mutatkozott meg, kivételt Sinkó Ervin politikai felhangú műve jelentett. Változás 1960-tól figyelhető meg. Részben abban, hogy a színházak láthatóan igyekeznek mellőzni az addig kultivált kis komédiákat (ezekből csak szinte véletlenül kap helyet Versecen Bencsik Imre bulvárja, a Sve zbog seksa – valószínűleg Az első férfi, avagy nejcsérés támadás című darabról van szó –, és Leskovacon 1993-ban a Kölcsönlakás), részben pedig abban, hogy mindkét nyelvből immár az irodalmilag értékesebb s inkább többé-kevésbé modernebb hangvételű szövegeket tűzik műsorra. Örkeny Istvántól Újvidéken a máig elévülhetetlen remekművet, a Tótékat (1969) – 1994-ben Kikindán (Vajdaságon kívül Kragujevacon 1974-ben, illetve 1986-ban Belgrádban is) viszik színre – és Szabadkán az éppen világsikerét élő Macskajátékot (1974). Hubay Miklóstól Belgrádban játsszák a császár (Ferenc József), a színésznő (Schratt Katalin) és a lélekelemző (Freud) köré szervezett vígjátékot, az Analízist (1975). Eörsi Istvántól két politikai dráma kap színpadot, Versecen a Fogadás (1986) és Belgrádban a személyi kultusz idején játszódó koncepciós pert idéző börtöndráma, A kihallgatás (1987). Itt kerül közönség elé Schwajda Györgytől a proli-groteszk Himnusz (1988) és Göncz Árpádtól a mát a múlttal szembesítő tragédia, a Magyar Médeia (1991-ben Médeia címen!). Ugyancsak Belgrádban (és Zajecarban) játszották Gyárfás Miklóstól Egerút című, a hétköznapiságot és az abszurdot keresztező komédiáját 1966-ban, illetve 1967-ben. Zomborban Kertész Ákostól naturalista életképét, a Névnapot (1975) és Gyurkó Lászlótól A búsképű lovag Don Quijote de la Mancha szörnyűséges kalandjai és gyönyörű szép halála (1985) című színpadi példázatot adják, illetve Újvidéken Tabi László Most majd elválík (Válás magyar módra átkeresztelt) bulvárkomédiáját (1968), majd három évtizeddel később Szilágyi Andortól a Pepe, avagy az angyalok lázadását (1998), az '56-os kaposvári pályázat második díjas művét, amelyet – összhangban az író szadomazochisztikus nemzeti nagyoperettként való jellemzésével – a kilencvenes évek honi vágóhidat (ezen a címen ment!) idéző valóság metaforájaként értelmezett s mutatott be az előadás rendezője. Külön említendő a magyar drámairodalomban nem különösen jól jegyzett Szabó Magda-dráma, a Leleplezés (a kritikus Tarján Tamás⁶ szerint az író nő „legsablonosabb és legkevésbé időálló színpadi műve”) feltűnése ugyanabban az évben (1964) három vajdasági szerb színházban, Nagybecskerekben, Versecen és Zomborban. S nagyjából ennyi, amit a magyar dramaturgiából a vajdasági szerb színházak műsorra tűztek.

⁶ Tarján Tamás: Kortársi dráma. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983, 109–134. l.

Vajdaságban, Szabadkán és Topolyán néhány évvel előbb fedezik fel a modern szerb drámát, mint a szerb színházakban a modernebb magyar drámát. Annak ellenére, hogy Topolyán már az ötvenes évek végén adják a Đorđe Lebović–Aleksandar Obrenović szerzőpáros haláltábor-történetét, a Mennyei osztagot (ezt megelőzően a zombori színész, Velimir Subotić *Emberek* című vajdasági életkép-tablója jelentett némi elmozdulást a szerb dráma magyar prezentációjában), az új szerb drámának magyar színházi műsorba vételét a Szabadkán 1960-ban színre került, Aleksandar Obrenović *Variációk* című, négy lírai etüdből álló művétől kell számítani, nem feledkezve meg arról, hogy a megelőző és a következő évadokban színre kerülő színpadi művekkel (Sartre: *Tisztességtudó utcalány*; Osborne: *Dühöngő ifjúság*; Nash: *Az esőcsináló*; Osborne: *A komédiás*; Frisch: *Biedermann és a gyújtogatók*; Kohout: *Ilyen nagy szerelem*; Fo: *Kutyavásár* stb.) együtt kapott helyett a színház műsorában a *Variációk*, s ezekkel együtt a repertoár korszerűbb irányvételét jelzi, annak a nagy áttörésnek a kezdetét, amely folytatásaként a hatvanas évek közepétől mintegy évtizeden át a szabadkai színház műsorának és játéktípusának modern korszakaként kér helyet a vajdasági magyar színjátszás történetében. De amíg a műsor világirodalmi vonatkozásban továbbra is modern (Brecht, Svarc, Behan, Örkény, Schisgal, Camus, Dürrenmatt neve olvasható a plakátokon!), addig a szerb dráma szinte teljes mértékben hiányzik az évadok műsorából, hiszen Oskar Davičo regényből adaptált *Költeménye* (1964) éppen oly kevésbé illik ebbe a sorba, mint Rade Pavelkić zenésített ifjúságszociológiai színpadi tanulmánya, a *Napfoltok* (1970). A szabadkai színház műsorában a modern szerb drámairodalmat csak Dušan Kovačevićnek a mindenben, mindenkiben ellenséget sejtő, társadalmilag deformált, botcsinálta nyomozóról szóló vígjátéka, *A balkáni kém* (1983), illetve Dragoslav Mihajlović regényből adaptált monodramája, a *Petrija koszorúja* (1983) képviseli. „A többi, néma csend”, ahogy (Arany János fordításában) Hamlet mondja, illetve „... és innentől a csend” ahogy Nádasdy Ádám mai iragazított fordításában olvasható, ami az adott helyzetre tökéletesen illik. Persze az sem hallgatható el, hogy bár a mai szerb dráma hiányzik a színház műsorából, az újabb délszláv drámairodalom néhány szöveggel mégis jelen van. Elsősorban horvát írók képviselésében, a hat művel is szereplő Miroslav Krleža (*Léda*, 1963; *Golgota*, 1973; *Galícia*, 1977; *Út a Paradicsomba*, 1978; *Szentistvánnapi búcsú*, 1981; *Temetés Terézvárott*, 1989) mellett Duško Roksandić (*Andrea*, 1964), Ranko Marinković (*Glória*, 1965, 1984), Slavko Kolar (*Magam ura vagyok*, 1966) és Mirko Božić (*Az igazságtevő*, 1975), illetve a szlovén irodalomból Rudi Šeligo (*Menyegző*, 1986), a macedónból pedig Dejan Dukovszki (*Puskaporos hordó*, 1998) jóvoltából.

Ennél is furcsább a helyzet az 1973-ban alakult Újvidéki Színház műsorát illetően, ahol mind a mai napig egyetlen mai szerb drámát sem tűztek műsorra. Ezt a képet csak némileg korrigálhatja a Krleža (*Agónia*, 1978) mellett

három horvát (Ivo Brešan: Anera, 1985; Ivan Kušan: Galócza, 1989; Miro Gavran: George Washington szerelmei, 1998), illetve egy-egy macedón (Jordan Plevnes: „R”) és szlovén író (Drago Jančar: Godot-ra lesve, 1989) szövegének színrevitele.

A felhasznált források alapján készült áttekintésből látszik, az érdektelenség mindkét oldalon azonos, szinte nem létezik, sőt, joggal mondhatnánk – elsősorban a magyar társulatok vonatkozásában – kétségbeejtő. Mintha nem ugyanabban az élettérben létezne a két (színházi) kultúra, annyira nem vettek, sőt, nem vesznek egymásról tudomást. A magyar színházak nem vesznek tudomást az immár európai híró Biljana Srbljanovićról (Magyarországon⁷ játsszák!), hogy a kevésbé sikeres szerzőkről ne is beszéljünk. Ugyanígy hiányzik a szerb színházak műsoráról Spiró György, Tasnádi István, Kárpáti Péter, Egressy Zoltán, Hamvai Kornél vagy Háy János legalább egy drámája, hogy csak a pillanatnyilag legismertebb magyar szerzőket említsük.

Ha a magyar drámairodalom csak ritka vendég a szerb színházakban, akkor mi lehet a helyzet a vajdasági magyar szerzőkkel és műveikkel?

Semmivel sem különb. Színházakként egy-egy darab került közönség elé 1945-től napjainkig. Újvidéken (1978) a Szerb Nemzeti Színházban és Nagybecskerekben (1974) Deák Ferenc családramáját, a Tört játszották. Szabadkán Majtényi Mihály pályadíjnyertes művét, az Ovidiusról írt Száműzöttet (1975), mégpedig a magyar színházakat megelőzve, melyekben, a profi színházként nem jegyzett újvidéki Rádiószínház nem számítva, soha színre sem került ez szép, veretes és ügyes drámaisággal írt mű, illetve Gobby Fehér Gyula forradalmi oratóriumát az Akasztottak balladáját (1981), alkalmasint ünnepi műsorként. Zomborban Sinkó Ervinnek még az ötvenes években írt aktuális politikai drámáját, az Elítélteket (1953) vitték színre, amely akkor tájékoztató irodás tartalma miatt nagyon népszerű volt, s több jugoszláv színház is bemutatta⁸. Versecen és Kikindán viszont semmit sem játszottak a vajdasági magyar drámairodalomból, éppen úgy, mint az időszakosan működő pancsovai vagy mitrovicai színházban. Részben ide sorolható, bár az összképet aligha módosítja, a szabadkai színház előadása (Sáfány Imre: Magellán) 1988-ban, a Ristić-korszakban⁹, amikor minden előadásban több, de legalább két nyelven beszéltek.

A tartományon kívül, szerb nyelvterületen is színre kerültek vajdasági magyar drámák: Belgrádban 1953-ban Debreczeni Józseftől a magyarul soha

⁷ Srbljanović drámáit több német színház mellett játszották Bécsben, Milanóban, Moszkvában, Zürichben, Uppsalában, Bostonban, Ljubljánában.

⁸ Az Elítéltek színre került Zágrábban, Splitben, Eszéken, Pljevlján.

⁹ Ljubiša Ristić belgrádi rendező 1985-től tíz éven át vezette a szabadkai színházat, előadásainak egyik sajátága az volt, hogy az előadásokban keveredtek a nyelvek, rendre szerbül és magyarul is beszéltek a színészek. Következésképpen lehetetlen meghatározni, melyik előadás tekinthető magyar s melyik szerb nyelvűnek, áttekintésből ezért mellőztem a ristići korszak előadásait.

nem játszott (a szabadkai magyar társulat műsortervében olykor fel-feltűnt) és soha meg nem jelent, hol Helycsereként, hol Forgószélként említett (a szerb előadás *Smena* címmel ment a Belgrádi Drámai Színházban), a világ, a rendszer változásával összefüggő lelkiismeretet vizsgáló bírótörténet, majd szinte két évtizeddel később, 1974-ben a Nemzeti Színház stúdiószínpadán Deák Ferenctől a *Tor*¹⁰. Még két előadást jegyeznek a források: Titovo Užicén, az akkori repetoártrend szerint, 1953-ban mutatták be Sinkó Ervintől az *Elítélteket*, Kruševacon pedig 1993-ban Faragó Attilának a két mozgássérült fiatal szerelméről szóló darabját, *A Lappangót* (az előadás felvételét sugározta a belgrádi televízió). A Szerbián kívüli bemutatók közül Végel László *Sofőrök* című vitadrámájának zenicai¹¹ színreviteléről (1987) van adatunk.

Az összkép, akár magyar drámák szerb, akár szerb drámák magyar, illetve vajdasági magyar drámák szerb színpadokon történt bemutatóiról készült is, semmiképpen sem tekinthető elfogadhatónak. Hogy miért alakult ennyire szerényen, de inkább szegényesen az egymás drámairodalma iránti kölcsönös érdeklődés, figyelem, nehéz lenne általános érvényességgel megállapítani. Az viszont megfigyelhető, hogy a magyar drámák színrevitele olykor kötődött magyar vendégrendezők meghívásához, illetve valamelyik magyarországi színházzal való közelebbi, kölcsönös kapcsolathoz. Virág Mihály rendezte Újvidéken a *Tabi-komédiát* és Szabadkán a *Macskajátékot*, ugyanitt ifj. Szabó István a *Száműzöttet* és Vicsek Károly (Boško Pištaloval) az *Akasztottak balladáját*, Újvidéken Babarczy László (Kaposvár) Szilágyi Andor színművét, a kecskeméti színházzal együttműködő Zomborban Misklay István a *Névnapot* és Malgot László Gyurkó *Don Quijote*-darabját.

HUNGARIAN DRAMAS ON SERBIAN STAGE, SERBIAN DRAMAS ON HUNGARIAN STAGE

It is inherently characteristic of people sharing a common environment and living space that they mutually get to know each other's literature through translations. This paper gives a survey of Hungarian plays performed in Serbian theatres and of Serbian plays performed in Hungarian theatres from 1945 to the present day. Data from the source material show that neither the Hungarian nor the Serbian theatres have shown adequate interest in staging dramas written in the other language.

Keywords: drama, translation, Hungarian/Serbian language, theatre

¹⁰ Mindkét előadásnak gazdag sajtóvisszhangja volt. A téma folytatásaként külön dolgozatban dolgozom fel a két előadás kritikai fogadtatását.

¹¹ Elképzelhető, hogy az ún. nagy Jugoszlávia más városaiban is színre került vajdasági magyar író drámája. Erről azonban adatokkal nem rendelkezünk.

HARKAI VASS ÉVA

A MÓDOSULT TÁJVERS VÁLTOZATAI*Böndör Pál Tegnap egyszerűbb volt című verseskötetében*

Variants of Modified Landscape Poems

In Pál Böndör's poetry volume, Tegnap egyszerűbb volt

A dolgozat Böndör Pál Tegnap egyszerűbb volt (1993) című verseskötetének azon költeményeit vizsgálja, amelyekben kitüntetett szerepet tölt be a táj (ezen belül pedig a kert). Sajátos, módosult tájversről van szó Böndör Pál e kötetének kiemelt költeményeiben, amelyekben a tájelemek (a kert elemei) a közérzet és az egzisztenciális tartalmak, vonatkozások metaforikus leképezői. A Böndör-féle tájvers elégikusságával kapcsolódik a lírai költészet e hagyományból ismeretes műfajához, de oly módon, hogy hol visszavonja, hol újraalkotja az elégikusságot és a szintén a hagyományból átöröklődött szépségelvet. Ez és a hol megzavart, hol újraalkotott harmónia alkotja Böndör tájverseinek késő modern diskurzusát.

Kulcsszavak: módosult tájvers, elégikusság, késő modern lírai diskurzus, harmónia, diszharmónia

Utasi Csaba Böndör Pál 1974-ben megjelent, *Karszt* című verseskötetének címadó versére vonatkozóan „ambivalens táj”-ról beszél, mondván, hogy a szokványos, feszültség nélküli versindító (tag)mondatot követően a második (tag)mondat „kizökkenti a strófát a tájfestő líra ismerős medréből”, s „az ambivalens táj, anélkül, hogy a lírai én grammatikailag leleplezné magát, a költő lelkiállapotáról is vallani kezd.”¹ Az ilyesfajta „ambivalens táj”-nak a későbbiekben is lesz folytatása Böndör Pál költészetében. Különösen a *Tegnap egyszerűbb volt* című, 1993-as verseskötet versvilágán belül kap majd kitüntetett szerepet a táj (ezen belül pedig különösen a kert).² Akár a korai példa jelzésszerű versnyelve, szikársággal jellemezhető poétikája, akár a *Tegnap egyszerűbb volt* verseinek ezzel szemben másképpen alakuló poétikája, módosult versbeszéde arra utal, hogy a Böndör-vers esetében semmi-

¹ Utasi Csaba: Böndör Pál költészete = U. Cs.: Vonulni ha illón. Kritikák, tanulmányok. Forum, Újvidék, 1982, 140. l.

² L.: Harkai Vass Éva: Evergreen kutyaszorítóban (Böndör Pál: Tegnap egyszerűbb volt) = H. V. É.: Ezredvégi megálló. Forum, Újvidék, 1998, 106. l.

képpen sem hagyományos tájfestő líráról, tájleíró költeményről (volt és) van szó, legfeljebb módosult tájversről, amelyen belül a táj (a kert) a Böndör-féle közérzetlíra domináns terepévé lesz.

Nem véletlenül lett a *Karszt* Böndör második kötetének címadó versévé – költészetének antológiadarabjává –, hiszen híven demonstrálja a táj jelzésszerű jelenlétét, miközben metaforikus-szimbolikus módon utal a korai Böndör-líra versbeszédének jellegére. Arra, hogy, miként a karszt kopár természeti-földrajzi térséget, terepet jelent, a korai Böndör-líra is többnyire a (nyelvi) kopárság poétikájával jellemezhető.

Ez a versnyelv a későbbiekben bőbeszédűbb lesz: a versbeszédbe ugyanis beáramlanak a mindennapi élet apró zörejei, semmisnek tűnő gesztusai, állandó (köznyelvi) fordulatai, szókapcsolatai. Ezeket a versebe áramló antipóetikus elemeket azután a költő poétikai szabályosságok szigorúbb érvényesítésével rendezi el, rakja rendbe. Amíg tehát a beáramló szövegegységek lazítanak, a poétikai eljárások „szigorítanak” a vers rendjén. Az utóbbiaknak számos eszköze, egész eszköztára alakul ki a kilencvenes évek Böndör-lírájában: az ironiát rejtő, ravasz rímtechnika, a váratlan és szokatlan, nemcsak szintagmákat, hanem szavak testét is megfelelő áthajlások, kötött strófaszerkezetek stb.

A *Tegnap egyszerűbb volt* című, Böndör lírájában korszakhatárt jelző kötetből kezdődően kitüntetett szerepet kap a lírai én, aki tesz-vesz, sodródik az őt determináló eseményekkel, téblábol a megváltozott mindennapokban, s többnyire ezekről morfondírozik. Ezek és az előbb említett poétikai jelenségek, mozzanatok épülnek be a kilencvenes évektől kezdődően a tájjelemekkel operáló versekbe is.

Szinte jelképes értelműnek fogható fel, hogy Böndör a *Tegnap egyszerűbb volt* című kötetét olyan verssel indítja, amelynek címe Vajda János-idézet („*A csalános iharosban*”). A költemény apoetikus anyagát a mindennapi beszédből beáramló szólamok képezik (az anyját!, így-úgy, ki lát az orránál tovább?), ám ugyanakkor az ellentétes oldalon ott vannak a szigorú versformálás kéznymai: elsősorban a mives forma, hiszen a költemény szonett, az ottava szabályos 11 szótagos s a sestina 10 szótagos sorai, valamint a rímtechnika.

Böndör nemcsak a verscímben idézi meg *A vaáli erdőben* című verset író Vajdát. A vers főszövegében is utal a megidézett költeményre – és még valamire: *A tölgyek alatt* című költeményt író Aranyra:

*Hogy változott is közben a világ?
A vaáli erdőn? A tölgyek alatt?
Idő megállt? Vagy éppen megszaladt?
(Kiemelések: H. V. É.)*

A versszak második sora tehát annak a két költőnek a vershelyszínét idézi meg, akik a táj egy-egy rejtekhelyét jelölték ki megnyugvásuk helyéül. Különösen beszédes annak az *Őszikét* író, kései Arany Jánosnak a megidézése, aki a város zajai elől a Margit-sziget tölgyei alatt leli meg lelki megnyugvásának helyét. És ne feledjük: mindkét költő lírai énjének hangja, hangulata szomorkás, elégikus – pesszimiztikus. Rokon hangulatokra lel tehát verseikben Böndör, olyan hangulatokra, amelyek saját fanyar közérzet-lírájával harmonizálnak. Talán az sem mellékes körülmény, hogy Vajdát és Aranyt a századforduló megváltozott körülményei üzik a vaáli erdő csalános iharosába és a tölgyek alá, Böndör pedig egy évszázaddal későbbi költőutódként egy másik, újabb századforduló megváltozott körülményei között keresi a helyét, hasonló szorongások közepette:

*Új év – új élet? Az lenne... Az anyját!
és a szorongás ami összefogja
így-úgy... a lényemet?*

Csakhogy a száz év a poétika terén is meghozta a maga változásait. Míg Vajda és Arany megidézett költeményeiből a (korai) modernség szorongása és spleenje üzen, Böndör versének regisztereit a késő modern poétikája alakítja. Például oly módon (az idézett, nem teljes három sorból is látható), hogy gondolatjeles, három pontos közbeékelésekkel dülja fel az esztéta modernségből áthagyományozódott szépségelvet.

Az első fagyok előtt fel kell ásnunk a kertet című, Sziveri János emlékének ajánlott költeményben a kert a lelki átminősülő táj toposza. A kert felásásának terve ugyanis a vers végén a „ha csak magamba árok” gondolatával kerül logikai párhuzamba. Ugyanakkor újabb metaforikus jelentést is kap: a „gazos kert” az „évezredes csalfainta rendszert” jelképezi.

A sörivők a kertben című költeményben a kert az egyszerű egyértelműség helyszínéeként fogalmazódik meg, ahol „uborka sárgarépa dinnye tök / magjának készítjük elő helyét”. Ám a folytonosságot biztosító, egyszerű és egyértelmű kertészkedést a munkafolyamatot végző versszubjektumok jóval bonyolultabb közérzete és bonyolultsága folytán megválaszolhatatlan egzisztenciális kérdése fogja közre – előbb a vers elején:

*Miként a palackból szabadult szellem-
eskedés úgy szóródom egyre szét.*

– majd a végén:

*S lám a szomszéd a viccekből ki nem fogy
bár őt sem tették bölcsebbé az évek*

*s így nem tud válaszolni arra sem hogy
– de tényleg? –
hol élte (már?) le ezt a negyven évet.*

A szétszóródás és a hely megelégségének (megnevezhetőségének) egzisztenciális kételye azután a kertben meggyújtott szemét csípős füstjének érzetével kerül párhuzamba:

*Ma kedd van? A kedd azt hiszem örök
e kertben hol a felgyújtott szemét-
domb füstje csípi az ember szemét.*

A látványos analógiákat követően a *Mindig is így képzeltem el* című költemény zárlatában hasonló és hasonlított között, a kettő egybeolvadásával hirtelen megszűnik a távolság:

Én leszek a táj.

*Eltakarja sebhelyemet
a pityang és a mályva.*

A *Tegnap egyszerűbb volt* című verseskötet még két olyan költeményt tartalmaz, amelyek szintén hangsúlyos példái a Böndör-líra módosult tájverseinek. Az egyik, az *Ugljani hexameterek* a tájélmény (mégpedig egy mediterrán tájélmény) destruálásának a példája. A tájélmény előbb mediálisan, egy képeslapra való rávetítés formájában jelenik meg, s az élmény destruálása a „médiium” anyagának foszlásában rögződik:

*Viszket a képeslap: cafatokban hámlik a tájról...
(...)
Vedlik a képeslap: cafatokban foszlik a fátyol.*

A képeslap toposzának harmadszori felmerülésekor e destruálódás egzisztenciális jelentéssel bővül:

Viszket a képeslap-lét. Vedlik a hályog a szemről?

A nap motívumának versszövegbe kerülése ugyanakkor a (hagyományon alapuló) olvasói elvárásokkal szemben (akár a viszkető-vedlő képeslap) a tájvers hagyományból ismeretes és belénk rögzült szépségeszményét és elégikusságát vonja vissza:

míg véresre kaparja finom bőrünk a nap újra

és:

Egy véresre kapart kiütés a nap estefelé már (...)

A költeménynek egyéb metaforikus szöveghelyei is vannak: a versszubjektumok például „vendégek kiket egy hullám kivetett e szigetre”. És egzisztenciális vonatkozásai is: „s mintha magával a léttel lenne vitánk: vakaródzunk.” A verszárlatban pedig, a *Sörivők a kertben* című, előbb említett költemény kertjének örök keddjéhez hasonlóan, a lét szünetel:

*– Meztelenül sem eléggé meztelenek lebegünk a
forró szikla felett – és mintha a lét szünetelne –
csak megtáltosodott nemiségünk vágdat előre
egy hosszú s csúf s esztelen éjszaka legközepébe.*

A másik példát a *Mákszem tökfey* című költemény reprezentálja.

A helyszín az őszi kert, túlélrettség-, elmúlás- és életösztön-metaforáival. A költemény első felütésében az *Ugljani hexameterek* fent idézett részletéhez hasonlóan az erotika dominál, oly módon, hogy a képi kifejezésmód a természet analógiájára alapozódik:

*Amikor a gyönyör már szinte fáj
ha az az édes perc sehogy se múlna! –
darázs mutatta be a szilvafán
– a kihasadt szem volt a puha vulva –
gyenge testünk hogyan agonizál-
na a túlrejt szerelembe fúlva.
S hogy megfúlt in Baccho et Venere
itt megtekinthető a teteme.*

A strófa dinamikáját növeli a képanalógia grammatikai közbeékelése, mely közbeékelés megbontja a kép harmóniáját, ám a háromszorosan visszatérő félrímek (múlna – vulva – fúlva) és a strófa végére rácsukódó párrímek mintegy visszaállítják a megbolygatott harmóniát.

A második versszakban hangsúlyosan a lírai énre vetül a figyelem:

*Fáradt fázós beteg fásult s levert
a léckerítésnek támaszkodom (...)*

A tagmondat szubjektumnélküliségében jeleníti meg a lírai ént: szinte csak jelzői vannak, és egy inkább passzivitásra mint aktivitásra utaló mozdulat állítja elénk. A jelzők pedig egészen tömény kontextust hoznak létre, hiszen az első sor másból sem áll, mint jelzőkből – összesen ötből! –, amelyeket külön nyomatékosít a háromszoros alliteráció (fáradt, fázós, fásult). A jelzőkkel harmonizál a léckerítéshez támaszkodás mozdulata is, amely részben a fáradt, beteg, levertt bejelentett minőségeinek logikai folyománya, részben pedig a szemlélődés pozíciója, ahonnan

*az életerős gaz nyakatekert
s pimasz stratégiáját bámulom.*

Az „életerős gaz nyakatekert s pimasz stratégiája” épp a lírai én közérzetének és lanyhuló vitalitásának ellenképe. A versszak további szövegében az őszi kert képe az elmúlás metaforáját veti fel – és vonja vissza:

*Lehangoló látvány az őszi kert –:
ha így a visszajáról olvasom
mintha azt mondaná hogy menni kell
s hogy mégsem... éppen ez tehát a jel.*

A két további versszak a „rohadékban” mozgolódni kezdő „sok kis élet” és a túléltség révén teljesíti ki a „hogy mégsem...” révolte-ját – mégpedig ritka szép elégikus természetképekkel és tónusokban:

*Mikor így délben áthevül a lég
a nyárias napoknak az utolja
ez már és egyre közelebb a vég
de tiszteletköreit még lerója
a kert fölött a kerge őszi légy
már zajlik újra egy marcia su Roma
s a rohadékban szerteszét feléled
majd mozgolódni kezd a sok kis élet*

*hogy aztán – ha áldozatot keresve
ha vicsorogva csak mint egy idétlen
ha mint a fák kérgén a szürke lepke
tulajdonképpen végig észrevétlen
ha újra hibernációba esve
sekély álomban forgolódva tétlen –
végig ne értse a tragédiát
azt hogy már régen túlélte önmagát.*

Az utolsó strófa azután a költemény kezdő strófájához hasonlóan az analógia útján egybeolvasztja a kertben szemlélődő lírai ént a kert természet törvényeit demonstráló növényvilágával – tenyészetével:

*A szabad akarat csak ingatag
lábakon álló munkahipotézis –
a génkészlet rendezte kirakat-
perek egy áldozata vagyok én is
akiben mint a tök még megmaradt
indáiban kereng a csak azért is
és hajnalonta habár ködben ázik
– hiába már – de még mindig virágzik!*

Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a költemény két utolsó strófájában újra visszatér a harmóniát felborzoló, beékeléssel költői eljárás, amelyet – továbbra is – a rímek keltette harmónia ellensúlyoz. A verset egyébként is harmónia és diszharmónia bonyolult összjátéka alakítja. A „zavaró” effektusok diszharmóniát keltenek (pl. a szó testét kettétörő áthajlás, az idegen – latin – nyelvű és köznyelvi-frázisos beékelések), a verstani szabályosságok (az említett rímtechnikán kívül például a 10-esek és 11-esek szabályos váltakozásán alapuló jambikus ritmus) pedig visszaveszik a harmóniát.

Bár a *Mákszem tökfey* mottója Arany János *Bolond Istók*jából vett idézet, a vers olvastán mégis inkább a megidézett költő *Kertben* című költeményének szövegemléke merül fel. A kert ott is és Böndör versében is a kontempláció színhelye, ahol életről és elmúlásról lehet tünődni.

Böndör költeménye mindvégig megmarad a telt elégikusság szintjén, sőt (túlérettségig) telt képekhez a vers hangzósságának szintjén is valamiféle teltség járul. Az első strófában még félrímnek tűnő sorvégek a következő versszaktól kezdődően egészen a vers végéig teljes egybecsengésbe válnak át, s a keresztrímek effektusa még inkább kiugratja, fokozza a strófákat záró párrímeket.

Telt elégikus hangzás és telt elégikus képek alakítják Böndör e költeményét, amelyben a táj (a kert) elemei egy közérzetlira hangsúlyos toposzaivá, létmetaforáivá válnak. E teltség és érettség ugyanakkor ars poetica aspektusból is értelmezhető: a *Tegnap egyszerűbb volt* módosult, egzisztenciális tájversei Böndör Pál több évtizedes költői tapasztalattal telített, érett lírájának mintadarabjai.

VARIANTS OF MODIFIED LANDSCAPE POEMS

In Pál Böndör's poetry volume, Tegnap egyszerűbb volt

The paper studies those poems in Pál Böndör's poetry volume – *Tegnap egyszerűbb volt* (1993) (It Was Simpler Yesterday) – in which landscape (and within landscape, gardens) play an outstanding role. In the cases of the selected poems we are dealing with specific, modified landscape poems where landscape elements (elements of the garden) are metaphorical images of existential contents or references or the way the poet feels. Landscape poems the way Böndör wrote them are related by their elegiac tone to this genre of lyric poetry that we know from tradition but they are related in such a way that the poet keeps withdrawing and then recreating an elegiac tone as well as the precept of beauty that we also know from tradition. This and the harmony that is now unsettled now recreated are the features that make up the late-modern discourse of Böndör's landscape poems.

Keywords: modified landscape poems, elegiac tone, late-modern lyric discourse, harmony, disharmony

BENCE ERIKA*

A TÖRTÉNELMI REGÉNY MŰFAJI VÁLTOZATAI A VAJDASÁGI MAGYAR IRODALOMBAN A XX. SZÁZAD UTOLSÓ ÉVTIZEDÉBEN

Tipológiai vázlat

Variants of Historical Fiction Genre in Hungarian Literature in
Vojvodina in the last decades of the twentieth century

A draft typology

A XX. század kilencvenes éveiben keletkezett magyar történelmi regény az elbeszéléshagyományok vállalásának demonstratív jeleit (műfaj- és szövegdiskurzusok sorozatát) érvényesíti. A vajdasági magyar irodalom alakulástörténetének szinkron szakasza nem mutat fel ilyen típusú jelöltséget. Elképzelhetetlen ugyanakkor, hogy itt ne jöttek volna létre a történelmi emlékezet irodalmi alakzatai. A múltról szóló beszéd – e kutatás előfeltevése szerint – különböző regénytípusok keretei között valósul meg; jellemzői a műfajértelmezés különböző stratégiái mentén tárhatók fel. A huszadik század kilencvenes éveiben keletkezett vajdasági magyar regényirodalom e szempontok szerinti vizsgálata a térségi történelmi regény lehetséges tipológiai vázlata létrehozásának módszerét jelenti.

Kulcsszavak: történelmi emlékezet, vajdasági irodalmi kontextus, műfajdiskurzusok és -átfedések, kisműfajok és -alakzatok

(A múlt és távlata) Mind a hagyományos, mind az újabb kori értelmezések a *múlt attribútumait*: az elbeszélés és az elbeszélt történet ideje közötti különbség távlatát, illetve a múlt másságára irányuló jelen érdekű kérdezés (a válságmodellálás) lehetőségét tekintik a történelmi elbeszélés legfontosabb műfajkonstruáló elvének. „Minél nagyobbra növekszik egy regény váza, annál nyilvánvalóbban kitetszik történeti jellege” – írja Northrop Frye *A kritika anatómiája* (FRYE 1998; 265) című művében. „A történelmi regény legfontosabb jellemzője, hogy a történelmi múlt egy megfelelő szerzői stratégia által kiválasztott történéseit vagy egy korszak átfogó, általános jellegzetességeit különböző szövegszervező eljárásokkal, nyelvi-poétikai

* A szerző a tanulmány írásakor Domus-ösztöndíjban és a MTA HTMT Ösztöndíj Program kutatói támogatásában részesült.

eszközökkel »újraírja«, »utánképzí«: egy esztétikailag megalapozott és csak belső szükségyszerűségeinek engedelmeskedő kompozíció részévé teszi azokat. Ez döntően meghatározza az utánképzett történelmi tények, események irodalmi folyamatban betöltött szerepét, hiszen nem azok visszaadása vagy értelmezése, hanem esztétikai funkcióba helyezése, valamilyen jelentésadás szolgálatába állítása a történelmi regény célja.” (BÉNYEI 1999; 441;–442)

A múlt képzetének és a jelentésképzés/jelentésadás irodalmi eljárásának összekapcsolása a történelmi regény műfajkonstruáló elveiről alkotott elképzelésekben annak domináns interpretációs jellegére irányítja figyelmünket. Azt a hagyományos értelemben vett meghatározást eliminálja, miszerint a történelmi regény létrejöttének feltétele a múlt közmegegyezésszerű képének, illetve az események természetes időrendjének való megfeleltetés eljárása, valamint a különböző háttérnarratívák általi verifikálhatóság ténye. *A történelmi regény újabb értelmezéseink szerint a múlt lehetséges interpretációit, meghatározott horizontból történő láttatását jelentheti csak, amely legitimál olyan eljárásokat is, mint a természetes időrend kiiktatása, valamint a valószínű tér imagináriussal való felcserélése.*

A többféleképpen megnyilatkozó történelemről¹ alkotott képzet, ami a XX. század végi történelmi tapasztalat lényegjegye, a múltról szóló sokféle beszéd lehetőségét hívja életre. Ez egyrészt tarthatatlannak minősít minden, a történelmi regényről alkotott kategorikus kijelentést, illetve meghatározást (a fentiekben idézeteket is), másrészt a történelmi regény sokarcúságát, sokféle műfajtypussal való együtthatását jelenti. A „lehetséges” történelmi regények műfajstratégiai olvasása ezért a mindig több műfajtypusra való odafigyelés, illetve a más műfajok helyett álló, más műfajokra mutató alakzatok felismerését követeli meg. Legtipikusabb példája ennek a XIX. századi eposzregény, amely a század ötvenes éveire elavulttá vált műfaj funkcióit vállalja át, illetve viszi részben tovább. De a XX. század utolsó évtizedében keletkezett posztmodern történelmi regények is különböző műfajok (kalandregény, bestiárium, levelezés etc.) szervező eljárásaira cserélték fel a „tisztá” vagy egykarakterű történelmi regény létrehozására irányuló törekvéseket. A XX. század végére a történelmi regény fikciója műfajdiskurzusok szövevényében valósult meg.

Előzetes vizsgálódásaink² során, amelyek a vajdasági magyar irodalomban megformált történelmi tapasztalat karakterisztikáira irányultak, a térségi történelmi elbeszélésnek még a vázoltnál is bonyolultabb létezési formáit

¹ „Múlt csak egy van, de számos egymástól eltérő narratíva szól róla.” (Sándor Iván: Úton Bilbaóba. Alföld, 2005. 3., 54. l.); „Nincs többé semmilyen szöveg, semmilyen múlt, csak interpretáció.” (Frank R. Ankersmit: A történelmi tapasztalat. Bp., 2004. Idézi Sándor I.: i. m., i. h.)

² L. Bence Erika: Az áttételesség és a helyettesítés alakzatai. A történelmi emlékezet a vajdasági magyar irodalomban a XX. század utolsó évtizedében. Hungarológiai Közlemények. 2006. 1., 68–77. l.

ismertük fel. A kilencvenes évek vajdasági magyar irodalmának recepciója ugyanis – Gion Nándor *Ez a nap a miénk* (1997) című regényén kívül – nem regisztrálja a történelmi regény hatásrendszerét, s a közmegegyezés sem helyez el műveket (miként pl. a magyarországi regények egy bizonyos vonulatával ezt megteszi) a jelölt műfaji sorban. Lehetetlen ugyanakkor, hogy az itt élők sorsát megváltoztató eseményeknek – különösen a rálátás távlatának növekedésével, a múlttá transzformálódás folyamataival összhangban – ne lenne irodalmi lecsapódása.

A XX. század utolsó évtizedének vajdasági magyar irodalmában a történelemről szóló beszéd különböző regénytípusok szervező elveként, más karakterisztikákkal együtt érvényesülő momentumként, párhuzamos lefutású vagy háttértörténetként, illetve epizódként funkcionál. Aszerint, hogy a megszólított/interpretált múlt milyen elbeszélésformák, -típusok révén nyer kifejezést, felállítható a vajdasági magyar történelmi regény tipológiai vázlata/fikciója. A jelölt irodalmi reprezentációnak hét egymástól elkülöníthető (de szükségszerűen össze is mosódó) történelmi elbeszélésváltozatát azonosítottuk. Ezek: (1) a múlt szociológiai aspektusait megragadó történelmi elbeszélés, (2) a művelődéstörténeti regény, (3) a város-, (4) a család-, illetve (5) a nemzedéktörténet, (6) a parabola, valamint (7) a határregény.

(A Gion-regény különbözősége: a múlt szociológiai aspektusait megragadó történelmi elbeszélés) Gion Nándor *Ez a nap a miénk* című regénye Magyarországon jelent meg (először) 1997-ben, de térélménye révén a vajdasági magyar irodalom alakulástörténetébe illeszkedő alkotás éppúgy, mint az ugyanott korábban (évjegyzet nélkül) napvilágot látott – de feltehetően még Újvidéken írt – *Izsakhár*. Az *Ez a nap a miénket* a recepció egyértelműen történelmi regényként értelmezte, amit a hetvenes években Újvidéken megjelent regényekkel (*Virágos katona*, 1973; *Rózsaméz*, 1976) való szerkezeti, tematikai, időrendi és poétikai összefüggés határozott meg. Ezt az értést legitimálta az a tény is, miszerint a dilógiaként, *Latroknak is játszott* cím alatt két kiadást megért regényeket az *Ez a nap a miénk* bővítette trilógiává (Budapest, 1999). A történelmiként identifikálódott „regényfolyam”³-ba (mint valamiféle önreprezentációs hagyományba) való illeszkedés ténye mellett a Gion-próza történelmi fikcióként való értelmezését más műfajkonstituáló elvek jelenvalósága is megerősítette. Az 1898-ban induló, a harmadik könyvben 1941-gyel folytatódó (család)történet időkezelése megfelel a hagyományos értelemben vett történelmi fikciós próza lineáris időrendjének; pontos dátumokkal jelölt fordulópontjai a történelmi események természetes kronológiáját követik. A történelmi események és szereplői megfelelnek egyfajta (természetesen, nem hivatalos, nem hatalmi szempontból alkotott)

³ Többek között Mikola Gyöngyi használja ezt a meghatározást 2007-ben, a kecskeméti Forrás című folyóiratban megjelent tanulmánya alcímében (MIKOLA 2007; 64).

közmegegyezéssel képnek, s olyan tapasztalatoknak, amelyek a szociológia és a folklórtudomány vizsgálati területeihez tartoznak.

A 2002-ben megjelent *Aranyat találtál* tetralógiává bővült regényfolyam első (ritkán kívülálló harmadik) személyű elbeszélőjének – a vajdasági magyar történelmi emlékezet megtestesítőjévé és mesélőjévé vált Rojtos Gallai Istvánnak – tapasztalatai és ismeretei szociális alapúak: *a világ jelenségeit társadalmi tagolódások (szociális, illetve etnikai csoportok) összefüggésében/viszonyrendszerében, szokások hálózatában ismeri fel és értelmezi.* A valószínű tapasztalatoknak ugyanakkor létrehozza a képzelet effektusai révén teremthető háttérvilágát, azt a horizontot, amely a történelemre vetülő másféle tekintet, egy „más” interpretáció lehetőségeit is felveti: a többféle-képpen értelmezhető történelem XX. század végi gondolatát. Ilyen mozzanat a virágos katona tekintete, amely bibliai háttérnarratívákat mozgósít, Gilike története, amely balladai perspektívát nyit, valamint Rojtos Gallai István metaforikus történetei, amelyek a művészi képzelet eszköztárából építkeznek.

Az *Izsakhárban* egységes – a XX. század utolsó évtizedét, tehát az aktuális jelent érintő – narrációs és történelmi idő mögött (a főszereplő író másodlagos elbeszélői tevékenysége révén) ugyancsak kibontakozik egy más téridő: Izsakhár bibliai története. Tehát nem a városi munkásság alsóbb rétegeinek életmódját és világát megformáló Gion-mű, hanem a szereplője által írt virtuális regény képez történelmi perspektívát. A két történet motivikus összefüggést mutat: a háborús tér és idő (az élehetlenné vált élet) metaforikus jelentései mentén kapcsolódnak.

(*Az egyén és a közösség kultúrájának története: a művelődéstörténelmi regény*) A történelmi regényről alkotott hagyományos értelmezések a közösség létét meghatározó *sorsfordító esemény* műfajkonstituáló elvét – feltehetően az eposzra mint alapműfajra való ráíródás tendenciáinak következtében – többnyire a háború fogalomkörével azonosítják. A mai történelmi poétikák tanúsága szerint a történelmi prózának nemcsak a nemzeti közösség nagy jelentőségű eseményeit és a heroikus hős útját megjelenítő változatait ismerjük, hanem *a valamely szellemi tartalom, eszme, jelenség születését, létrejöttét legitimáló és reprezentáló korszak művészi utánképzéseit* is.

A vajdasági magyar irodalomra a XX. század utolsó évtizedében nem jellemző az összefoglaló érvényű, valamely művészi eszmény vagy tett keletkezésének és érvényre jutásának útját festő (ún. apoteotikus jellegű) regény, de fellelhető *a múltat mint valamely kulturális érték megjelenésének*, egy közösség életében való *legitimálódásának idejét és terét bemutató*, általunk művelődéstörténetinek nevezett változata.

A fenti karakterisztikákat érvényesíti Bordás Győző regénytrilógiájának (*Fűzfásip*, 1992; *Csukódó zsilipek*, 1995; *Katonaszökevény*, 2004) első két, vizsgálataink körébe tartozó része; a második után majd egy évtizeddel később keletkezett harmadik rész csak a visszaemlékező narráció helyét illető-

en kapcsolódik az előző kettőhöz, ugyanakkor a háborús regény (a katonatörténet) irányában mozdul el a művelődéstörténeti aspektusokkal rendelkező regény síkjától.

A *Fűzfásip* és a *Csukódó zsilipek* egy, a térségi irodalom alakulástörténetének első évtizedeiben (a harmincas–negyvenes években) konstituálódott elbeszéléshagyományra íródott rá; lényegi sajátossága, miszerint az elbeszélés (vagy elbeszélések) egy olyan jelenség vagy objektum köré szerveződnek, amely meghatározta a vidék társadalmi-kulturális életének alakulását. Bordás regényei esetében ez a momentum a Ferenc-csatorna, az újraformált elbeszéléshagyomány pedig a csatornáról szóló regények („csatorna-regények”) típusát jelenti. E sorba három regény – Molter Károly *Tibold Márton* (1937), Majtényi Mihály *Császár csatornája* (1943) és *Élő víz* (1951) – tartozik. Tágabb értelemben ide sorolhatók Herceg János művelődéstörténeti esszéinek (*Régi dolgainkról*, 1993) a témával összefüggő darabjai is. Másrésről e regények a vajdasági történeti elbeszélés ún. várostörténet-változatával is kapcsolódást mutatnak; megformált világuk lokális tartalmak téridejét alkotja. Ugyanakkor nem annyira a lokalizált város, mint inkább a közösség életének jelentései dominálnak szerveződésükben. Új eszmék, létformák (a polgár-, az értelmiségi és művészlét, a teremtő vagy értékbefogadó magatartás) térhódításának és érvényre jutásának, új technikai vívmányok és művészi kifejezésformák megjelenésének, a vidék művelődési és irodalmi életét alkotó pszeudovalóságos hősök (Bosnyák Ernő, a két Pechán [az ifjabbik narrátori szerepben], Szárits János, Szenteleky Kornél, Molter Károly etc.) ténykedésének dokumentatív tárházai. A kisközösségi történetek mögött a nagytörténelem „világszínpada” húzódik: eseményeit dátumszerűen jelöli az elbeszélés.

A Bordás-regények abban az értelemben is művelődéstörténeti karakterűek, miszerint a vajdasági magyar irodalom egyes emblematikus témáinak (pl. a Wilhelm-dalok) forrástörténetét írják meg. (Intertextuális vonzatkörükben Tolnai Ottó Wilhelm-dalai [*Wilhelm-dalok*, 1992], Juhász Erzsébet *Műkedvelők* [1985] című regénye, Lovas Ildikó első novelláskötete, a *Kalamáris* [1994] szövegei találhatók.)

(*Várostörténetek*) Az irodalomkritika⁴ a jugoszláviai/vajdasági magyar urbánus próza megnyilatkozásaként azonosította Lovas Ildikó kilencvenes években keletkezett novellisztikáját (mindenekelőtt a *Kalamáris* és *A másik történet* [1995]), illetve *Meztelenül a történetben* (2000) című regényét. Rövidtörténeteiben és novelláiban – a város épületeihez, történelmi alakjaihoz és személyiségeihez kötődő anekdoták és kistörténetek egybefűzése révén – Szabadka művelődés- és irodalomtörténeti képe, a város története és jelen-

⁴ Pl. Fekete J. József: A városban. Lovas Ildikó és Szathmári István prózájáról = F. J. J.: Próbafüzet III. Újvidék, 2001, 143–153. l.; Bence Erika: A város, ahol nem lehet beszélgetni. Híd, 2000. 8., 619–624. l.

tései (pl. szecesszió, anekdota) meghatározta lét formái nyerne kifejezést. Az évtized végén megjelent regénye – amely kutatásunk vonzatkörébe tartozik – annyiban módosítja ezt a képletet, miszerint a „szabadkai létforma” (a városjelentés történeti perspektívái) megjelenítésének poétikai eljárásai – az anekdotikus formáktól eltávolodva – a metaforikus történetalkotás, a történet/történetek helyett kibontott metafora jelentésközvetítő lehetőségeit és képi eszköztárát érvényesítik. A *Meztelenül a történetben* központi metaforáját – amely összefűzi a több szálon futó narratívákat – az *eltűnt folyó* jelentésköre képezi: egy olyan múlt, amelynek történései és jelentései folyamatosan beavatkoznak a jelenben élők sorsába. Az abszolút múlt közmegegyezéssel képe és a hozzá idomulni, hasonlatossá válni (perfektummá alakulni) képtelen jelen idő problematikája nyer így sajátos horizontot.

Szathmári István novellisztikája (*A villamos és más történetek*, 1995; *Ünnepnapok*, 1995; *Kurdok a városban*, 2000) azért lehet – részben vagy teljes egészében is – egy regénytörténeti kutatás tárgya, mert darabjai regényszerű kompozícióvá formálódnak a bennük kifejeződő – pozitív múltat szimbolizáló – „villamos-élmény” pusztulástörténetének folyamatossága mentén.

(*Családtörténetek*) A történelmi regény egyik kanonizált hitelteremtő eljárása a múlt eseményeinek emberi sorsokban való tükröztetése. A családtörténet időbeli dimenziói – mivel nemzedékek egymásra épülő történetei alkotják – a múlt eseményarchívumát mozgósítják. A *történelem folyamataival összekapcsolódó családi legendáriumban* az elbeszélő helyzetére többnyire az emlékezés hangvétele (a gyermekkor perspektívái és az elbeszélés ideje között több emberöltőnyi távlat húzódik), az önéletrajz és a memoár műfajkvalitásait (is) érvényesítő elbeszélésforma jellemző. Németh István *Házioratór* (1996), Varga Zoltán *Bábel árnyékában* (1999) és Vasagyai Mária 2002-ben napvilágot látott, de szövegei keletkezését illetően zömmel a XX. század kilencvenes éveire helyezhető, *Silentium album* című novelláskötete kerülhet e szempontok szerinti vizsgálódásunk tárgykörébe. Mindhárom szövegvilág szerveződése a műfaji határhelyzet és átmenet jellegzetességeit mutatja. Noha különálló rövidtörténeteket, sőt töredékeket tartalmaznak, az azonos elbeszélői pozíció, a rálátás távlata, a megegyező szereplők, a folyamatos vagy összefüggő időrend, a térbeli azonosságok és a múlt nosztalgikus (Németh István prózájában), folklorisztikus (Vasagyai Mária szövegeiben) vagy elemző (Varga Zoltán kötetében) bemutatása képezi közöttük a regénynyé formáló kötőanyagot. Leghatározottabban Varga Zoltán műve érvényesíti (egyfajta laza linearitást követve az események rendjében) a regény né szerveződés elveit, és vállalja a történelmi narratíva eljárásait („önarcképtöredékek történelemmel”). Vasagyai Mária prózájában a folklorisztikus háttéranyag hitelesít múltbeli horizontokat, míg Németh István novelláiban a szociokulturális hovatartozás jelentései dominálnak. A múlt másságára kérdező attitűd fontos jelentésképző momentum ezekben a szövegekben.

A *Házioptár* szövegközi kiterjedése sajátos. Az öt évvel későbbi, *Ima Tündérlakért* című, novellákat és karcolatokat tartalmazó Németh-kötet folytatja és nyomatékostítja azokat a jelentéseket, amelyet a recepció „tündérlak-effektus”⁵-ként azonosított. Lényegjegyeit a hiánytapasztalat és a lokális ott-hontalanságérzet alkotja. A hontalanság léthelyzetében a múlta vetülő tekintet meglátja és megteremti a maga világértelmező kismitológiáit, amelyben az otthon képzete már-már a csoda és a transzcendens jelenségeivel válik azonossá. A „tündérlak- emlékezet” természetesen textuális eredetű tapasztalat, miként a mű alcíme is egy élmény és egy műfaj/műfajtypus vonzatkörében („szerelmes krónika”) határozza meg önmagát. Az album fogalomköre ugyancsak a múlt képeit rögzítő elbeszélői technikát nyomatékostítja Vasagyi Mária kisregényének címében.

(*Korosztályok történelmi tapasztalata: nemzedéktörténetek*) A kiemelés többes számát kutatásaink eredménye egyesre fokozta le. A múlt század kilencvenes éveiben – úgy tűnik – egyetlen olyan szépirodalmi mű jelent meg a vajdasági magyar irodalomban, amely – a regény műfaji kvalitásainak eleget téve – egy *nemzedék horizontjából fejez ki történelmi tapasztalatot*. 1993-ban jelent meg Apró István *Regénybrikett* című alkotása. Ez utóbbi meghatározásnak a szó szoros értelmében felel meg: egy történet töredékekből való „megalkotása”, összeállítás; alcíme szerint „brikettregény tizenkét kockában”. A TBT-nek vagy TB Tihamérnak nevezett főhős (teljes neve szembeütközően fiktív: Tiszabácskunszentjásrévi Bódog Tihamér – ilyen név nincs és nem is lehetett volna élni vele a XX. században) „szemüvegén” keresztül nyerünk betekintést – a „nemzedékazonos” olvasó természetesen egyéni tapasztalatainak tükrére vetíti megnyilatkozó képeit és eseményeit – egy, az elbeszélés aktuális idejében is már (fél)múlt társadalmi rend, a titói szocializmus virágkorába. „Régi, szép idők! Értéke csak a pénznek volt és nem kellett semmi egyébbel (pl. nemzeti identitással, objektív történelemmel, natalitással stb.) bíbelődni... A cseresznyefák alatt felháborodva fogadtak volna mindenféle híresztelést koncepciós perekről, boszorkányüldözésekről”⁶ – olvashatjuk a regény egyik lényegi, múltat identifikáló narrátori kommentárját. A mű szövevény belül sajátos narrátori diskurzus jön létre a brikettregény és a főszereplő TBT, a „regényíró regényhős” műve és elbeszélői megnyilatkozásai között. Egyszerre belső és külső perspektívát jelent ez: a brikettregény a regényhős regényírásának végeredménye. A *Regénybrikett* az a „grendeli párhuzamok”-at is felmutató nemzetiségi antiregény, amellyel a regényhős írói küzdelmet folytat a történet alakulásfolyamatában.

⁵ Pl. Hóza Éva: A hiány szociográfiája irodalmunkban és a Tündérlak-effektus = H. É.: Ide-vonzott irodalom. Szabadka, 2004, 89–93. l.

⁶ Apró István: *Regénybrikett*. Brikettregény tizenkét kockában. Forum, 1993, 15. l.

A TBT-téma nemzedéktörténeti jelentései Apró István *Az a nap* (2006) című kötetének egyik rövidtörténetében – a lezárás írói szándékával – újra visszatérnek. Ezek történésrendszere és történelmi tapasztalata azonban már új perspektívát, a határ és a perem jelentéseit veti felszínre.

A vajdasági magyar irodalom XX. század utolsó évtizedére eső alakulástörténeti szakaszában *a múlt nemzedékekhez kapcsolható jelentése* természetesen – Apró regényírásán kívül – más elbeszéléseknek is szervező elve, ugyanakkor ezek vagy a hagyományos novellaszerkezet karakterisztikáival rendelkeznek, s nem csúsznak át a regény tágasabb és szerteágazóbb műfaji szövevényébe (pl. Kontra Ferenc *Ősök jussán* [1993]; Balázs Attila *Én már nem utazom Argentínába* [1995], Bognár Antal *Túlélők* [1999] című próza-kötetének darabjai), vagy pedig az esszé és a (város)regény határmezsgyéjén alakulnak (pl. Végel László *Peremvidéki élet* [2000], *Exterritórium* [2000]).

(*A múlt parabolisztikus alakzatai*) A társadalomtörténeti, kisebbségi és műveltség-parabolák sorát a térségi magyar kisebbségi irodalmi reprezentáció vizsgált szakaszában Herceg János *Gogoland* (1992) című regénye nyitja. Irodalomtörténete azonban 1959 óta, *Ég és föld* című regénye megjelenésének évétől vezetődik: ekkor lép be regényhősi mivoltában (novellai szereplőként már korábban is megjelent) irodalmunkba (a térségi festőművészeti témaáramlások jelenségeivel [Milan Konjović, Hangya András művészete] alkotva interdiszciplináris összefüggést) Gerard, a clown alakja. Sorstörténete egyszerre alkalmas elbeszélésalakzat a szocialista államutópia leleplezéséhez és a valószerűtlen művészi szabadság ironiájának kifejezéséhez. Az első Gerard-jelentések megjelenése és a kilencvenes évekbeli újrafelfedezése között eltelt évtizedek során természetesen módosult és „történelmiesült” a második világháború utáni időkre és terekre való rálátás távlat.

A történelem eseményeit és jelenségeit parabolisztikus alakzatok révén kifejező regények sorában kell értelmeznünk Varga Zoltán *Indiánregény* (1992) című regényét és Végel László *A nagy Közép-Kelet-Európai Lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe* (1998) című, a pikareszk regényről szóló beszélyét, amelyek a történelem toposzait (indián-jelentés) és reneszánsz formáit alkalmazva alkotnak jelentést.

(*Határregény[ek]*) Léttapasztalatával (otthontalanság- és idegenségélmény) mélyen a térségi társadalomtörténelem kilencvenes évekbeli végkifejletében gyökeredzik Juhász Erzsébet *Határregény* (2001) című posztumusz családregegye, de történelemképe a teljes XX. századot felöleli. Történetei a század háborúi során kialakult határok és a határokat átszelő utak mentén bontakoznak ki. A családtörténeti regény erős tipológiai vonzatának számít. Amiért mégis egyedi típusalkotó mozzanatként kezeljük, térszerkezetének mibenlétéből következik. A háborúk kiváltotta határmódosulások (pl. a Trianon-trauma) Varga Zoltán családtörténetében is szólalképző jelentésként identifikálódnak, megjelenítésüknek perspektívája ugyanakkor lokális para-

métereket mutat, a határon belülség helyzetéből megélt világértést közvetít, míg Juhász a nagyvilág, a határon túli létalakzatok és felismerések, a kisvilágból való kifelé mozdulás élményköréből formálja regényszövegét.

(*Sokarcú művek, egymásba átívelő műfajtípusok*) Mind a múlt, mind a róla szóló beszéd összetett rendszerű képződmény. Épp ezért lehetetlen az egymás felé való elmozdulások és a képlékeny határok következményeinek figyelembe vétele nélkül a történelmi regényalakzatokról lehetséges tipológiát alkotni. A művek többsége egyszerre többféle konstruktív elvnek felel meg, míg vannak besorolhatatlan alkotások is (pl. Brasnyó István imaginárius terek és idővonalak mentén kibontakozó regényvilágai). Néhány, a kilencvenes években keletkezett – magát határozottan történelmiként meghatározó – regény a történelmi regényről alkotott esztétikai koncepciókon esik kívülre.

A vajdasági magyar irodalomban a múlt század kilencvenes éveiben létrejött múltinterpretációk olvasása a mindig más műfajokat értelmező stratégiák alkalmazásával jelenthet sikeres élményt. A múltra kérdezés jelrendszerre a hagyományos értelemben vett történelmi fikciós próza formáitól eltérő regényalakzatok (más műfajtípusok) beszédmódjában ismerhető fel.

Irodalom

- Bence Erika (2000): A város, ahol nem lehet beszélgetni. *Híd*, [2000] 8., 619–624. l.
- Bence Erika (2006): Az áttételesség és a helyettesítés alakzatai. A történelmi emlékezet a vajdasági magyar irodalomban a XX. század utolsó évtizedében. *Hungarológiai Közlemények*, [2006] 1., 68–77. l.
- Bényei Péter (1999): „El volt tévesztve egész életünk”. Esztétikai alapú létértelmezési kísérlet a történelmi regény műfaji konvenciói alapján (Kemény Zsigmond: *A rajongók*). *Irodalomtörténet*, [1999] 3., 441–466. l.
- Fekete J. József (2001): A városban. Lovas Ildikó és Szathmári István prózájáról = F. J. J.: *Próbafüzet III.* Újvidék, 143–153. l.
- Frye, Northrop (1998): *A kritika anatómiája*. Budapest
- Harkai Vass Éva (2007): Az újvidéki villamostól a bécsi expresszig (Juhász Erzsébet: *Határ-regény*) = H. V. É.: *Tolsztoj és Kierkegaard Berlinben*. Újvidék, 91–98. l.
- Hózsá Éva (2004): A hiány szociográfiája irodalmunkban és a Tündérlak-effektus = H. É.: *Idevonzott irodalom*. Szabadka, 89–93. l.
- Mikola Gyöngyi (2007): Verekedés a Zöld utcában. Az agresszió reprezentációja Gion Nándor regényfolyamában. *Forrás*, [2007] 6., 64–68. l.
- Pécsi Györgyi (2007): Rekviem Bácskáért. Gion Nándor tetralógiájáról. *Forrás*, [2007] 6., 55–63. l.
- Sándor Iván (2005): Úton Bilbaóba. *Alföld* [2005] 3., 53–57. l.

VARIANTS OF HISTORICAL FICTION GENRE IN HUNGARIAN LITERATURE IN VOJVODINA IN THE LAST DECADES OF THE TWENTIETH CENTURY

A draft typology

Hungarian historical novels written in the nineties of the past century confirm the acceptance of the demonstrative marks of story telling tradition (a succession of genre- and text discourses). The development of Hungarian literature in Vojvodina does not present this type of markedness in the synchronous period. Nevertheless, it is unthinkable that no literary forms of historical recollection have been created in this region. Speech to recall past events becomes materialized within the frameworks of a variety of fiction types – this was the presupposition that this research was based upon. The characteristic features of these types of novels can be revealed through various strategies for interpreting this literary genre. Starting from these points of view, research into Hungarian fiction created in Vojvodina in the last decade of the twentieth century means creating a method for setting up a possible draft typology for historical fiction written in this region.

Keywords: historical recollection, literary context in Vojvodina, genre discourses and genre overlaps, small literary genres and formations

JUNG KÁROLY

EGY FALUSI „HÖSTETT” FOLKLORIZÁLÓDIK

Folklorization of a “Heroic Deed” in a Village

A dolgozat egy 19. század végén „történt” Duna menti „höstettet” – jégbe szakadt vagy szorult átkelők kimentését – elmondó népi elbeszélés folklóron inneni és túli voltának kérdését vizsgálja. A tárgyalt két variáns a „hétköznapi elbeszélések” vagy „igaz történetek” és a folklór (népköltészet) klasszikus műfaja, a monda összefüggéseit érinti, mivel az egyik változat névmagyarázó (történeti) mondaként is funkcionál. A szerző következtetése: a „hétköznapi elbeszélések” a modern folklór műfajaként kezelhetők, mivel a klasszikus mondákhoz közelítenek, ahogy arra már Hermann Bausinger utalt. A történeti monda újabb meghatározása ezt lehetővé is teszi. A dolgozat egyben arra is figyelmeztet, hogy a mai gyűjtőknek az egyre gyakrabban hallott „igaz történetek” szövegeit is össze kellene gyűjteniük és közzétenniük, mert nagyon valószínű, hogy köztük nem csupán egyszeri elbeszélések, hanem variálódó, de állandó szerkezetet mutató, típushoz közelítő, modern népi elbeszélések is vannak.

Kulcsszavak: „hétköznapi elbeszélések”, „igaz történetek”, névmagyarázó (történeti) monda, Duna menti népi elbeszélések összefüggései, Gombos (Bogojevo) 19. századi folklórja

A „hétköznapi elbeszélések”¹, más folkloristák megnevezése szerint „igaz történetek”², vagy az „életről mesélések”³ az eddig megismert elképzelések szerint nem tekinthetők a klasszikus folklór (népköltészet) kategóriáinak; nem tartoznak ugyanis azok közé a népi elbeszélések közé, amelyekben általában természetfeletti motívumok is szerepelnek, s ennek megfelelően a népmese vagy a népmonda valamely típusát reprezentálják. A klasszikus népi prózaepika alkotásai azt az „ünnepi szintet” valószínűsítik meg, amiről Hermann Bausinger beszél, terminusát a népviselet-kutatás területéről kölcsönözve.⁴ A „hétköznapi elbeszélések” – az eddigi felfogás szerint – a folklór (népköltészet) határán lévő kategória, amely azonban – Bausinger felfogásában – bizonyos vonatkozásaiban azok felé a minőségek felé mutat, amelyek a

¹ BAUSINGER 1982.

² DOBOS 1964. Ugyanaz: DOBOS 1982. 190–213.

³ BOŠKOVIĆ-STULLI 1984.

⁴ BAUSINGER 1982. 19.

népi prózaepikát jellemzik.⁵ E „folklór utáni” kategória – ismereteim szerint – sajnos a közelmúltban már nem keltette fel a folkloristák érdeklődését, ezért konkrét szövegközlésekről vagy elemzésekről nincs tudomásom.⁶

Hogy a „hétköznapi elbeszélések”, amennyiben nem egyedi esetek elmondásáról van szó, közös eredetű, nagy állandóságú tartalmi vázzal is rendelkezhetnek, vagyis típust alkothatnak, vagy legalábbis a típus felé mutathatnak, azt kísérli meg bemutatni e dolgot, amelyben a vizsgálat tárgyát képező két szöveg egyike nem csupán „igaz történetként” vagy „hétköznapi elbeszélésként” fogható fel, hanem voltaképpen névmagyarázó mondaként, ezáltal nem csupán virtuális folklórként viselkedik, hanem valós népköltészetként is. Nagyon valószínű, hogy az „igaz történetek” némelyike is megcsillanthatná a „klasszikus folklór” felé mutató vagy azt artikuláló oldalát (is), ha a folkloristák alaposabban foglalkoznának vele.

Az alábbiakban egy Duna menti elbeszélés – térben egymástól igen messze eső – két változatát vizsgáljuk meg, a belőlük leszűrhető konklúzió miatt. Az alábbi „hőstett” egy Gombos István nevű csárdatulajdonosról szól, aki csárdáját Gombos (nagyközséghez) mintegy három kilométernyire, a Duna partján tartotta. Hozzá kell tenni azt is, hogy a falut akkoriban, az 1890-es évek elején, még Bogojevónak (népiesen Bogojevának) nevezték. Mint a történetet írásban megörökítő Cziráky Gyula káplán írja: „A családi tradíció ilyenformán beszél:”⁷

„Egyszer, mikor a tél már vége felé járt, három magas rangú katonatiszt indult át a már nagyon korhadt jégen Szlavóniába. Középig szerencsésen eljutottak; de ott egyszerre mind a hárman leszakadtak. Többen álltak a Dunaparton, de segínyt nyújtani nem mertek, mert Isten-kísértésnek tartották: játszani az élettel. Gombos kivált közülük, s vállalkozott a segély adásra. Fölhúzta legszebb ruháját, egészen díszbe öltözött, s életre-halálra készen két szál deszkával – egyiket a másik végére helyezve – kimentette a tiszteket. No de azok sem maradtak adósak.

– Mit kívánsz? – ez volt első szavuk, mikor szárazra jutottak.

Gombos nem kért pénzt – volt neki úgy is –, hanem azt kívánta, hogy ez a hely róla Gombosnak neveztesse. – Fölírtak a »császárhoz«, s megjött az engedély.”⁸

Első pillantásra a bausingeri „hétköznapi elbeszélés” vagy a Dobos Ilona szerinti „igaz történet” példájával van dolgunk, amelyben egy, a nép szemében „hőstettnek” nevezhető esemény elmondása szerepel. Ezek a kategóriák azonban csak jó évszázad múlva váltak ismertté a folklorisztika irodalmában. Dobos Ilona, amikor arra vállalkozott, hogy valamiképpen

⁵ BAUSINGER 1982. 21.

⁶ Számos „igaztörténetnek” tartott szöveget közöl: RÉTHEI PRIKKEL 1991. 251–347.

⁷ CZIRÁKY 1894. Újraközölve: JUNG (szerk.) 1978. 51.

⁸ CZIRÁKY 1894. Újraközölve: JUNG (szerk.) 1978. 51.

tematizálja az „igaz történet” tartalmi jellemzőit, külön említi a kisemberi hőstettekről szóló elbeszéléseket,⁹ melyek különösen férfigallgatóság körében számítottak népszerűnek. A Dunát, különösen a befagyott Dunát ismerő (akkori) bogojevai férfigallgatóság körében az ilyen történetek valószínűleg népszerűek lehettek, hisz azt példázhatták, hogy mégis volt valaki, aki a reménytelennek látszó körülmények ellenére is vállalkozik a lehetetlenre. Szinte úgy vehetjük, hogy a mentés akár meg is történhetett úgy, ahogy a történetekben olvasható. Onnantól kezdve azonban, ahol a kimentett katonatisztek hálájukat kívánják kifejezni, az elbeszélés folklórba fordul: a hely (az a hely, ahol a mentés „megtörtént”, vagyis Gombos István csárdájának közepén) „mondai” elnevezése nem valószínű, hogy az akkori helynévadásnak felelhetett meg. Igaz, hogy a helyet pozitív adatok már 1863-tól „Csárda Gombos” néven tartják számon¹⁰, de az elnevezés gyakorlati lehetett, s nem fűgghetett össze a tulajdonos – elmesélt – hőstetével.

Mint láthattuk, a lejegyző Cziráky családi hagyományról beszél, sőt még egy (népi) vélekedést is megörökített, mely ugyancsak nem valami „hőstetthez” kapcsolja a névadást:

„Vannak, akik így beszélnek: akkor, midőn az alföld-flumei vasút-vonal Nagyváradtól Eszékig vezető szakaszának kiépítéséhez szükséges mérésekkel foglalkoztak itt a mérnökök, szóba került: micsoda nevet adjanak a helynek a térképen? . . . Valaki közülük azt az indítványt kockáztatta, hogy – mivel egy öreg, Gombos nevezetű ember már régen itt lakik, – nevezzék Gombosnak. S az indítvány elfogadtatott.”¹¹

Ez a történet nem tartalmaz mondai elemeket, tehát valószínűleg közelebb állhat a valósághoz. Egyébként a vasútvonal építésének kezdete (engedélyezése) 1868-ból való¹², amikor az addigra nyilván meggazdagodott vendéglős már Bogojeván lakott.¹³ Emléke azonban a csárdalátogatók emlékezetében tovább élhetett.

Száz esztendővel később, amikor magam gombosi népszokás-monográfiámat írtam, a jégbe szakadt tiszteket kimentő Gombos István emléke már nem élt, az adatközlők csupán egy gazdag cigányra vagy kocsmárosra emlékeztek, akinek nagy, gülügombos pruszlikja volt, s a csárda a gülügombos pruszlikról kapta nevét.¹⁴ A két névmagyarázó monda azonban mégis összefűgghet, mivel a csárdás Gombos István cifrálkodó hajlamáról és gülügombos prusz-

⁹ DOBOS 1964. 203.

¹⁰ CZIRÁKY 1894.

¹¹ Uo.

¹² CZIRÁKY 1894.

¹³ Uo.

¹⁴ JUNG 1978. 276. Gombos (Bogojevo) földrajzi neveinek adattára alapján véve ugyanazt ismétli meg, amit Cziráky és jómagam a kérdésről írtunk: PENAVIN–MATIJEVICS 1984. 16.

likjáról Cziráky Gyula is megemlékezik.¹⁵ Mint láthattuk, a mentés hőstette előtt – legalábbis a történet szerint – a csárdás „egészen díszbe öltözött”. A névmagyarázó mondának ez a motívuma is folklorisztikus, hisz a jeges vízben vergődő emberek kimentésekor a puccbavágás rítusa csupán késleltető tényezőnek vehető, ami egy reális mentés esetén nem valószínű. Hangsúlyoznunk kell ezúttal is, hogy eddig nem a falu – akkor hivatalosan is Bogojevo – névváltoztatásáról volt szó, csupán a Duna partján lévő csárdatelep nevééről.

A Gombos István hőstettét bemutató szöveg tehát, legalábbis első részében, az „igaz történet” jellemzőit mutatja, záró része azonban a Dobos Ilona összeállította, a történeti mondák rendszerezéséről írott dolgozata „helyekhez fűződő mondák” első pontja alatt szereplő „névmagyarázó mondák”¹⁶ körébe is besorolható. Mivel egy telep nevének eredetét mondja el, ezzel voltaképpen az eredetmagyarázó mondákhoz is sorolható. Szövegünk ezzel egyrészt a kései, folklór utáni – sokak által vitatott – elbeszélői kategória kritériumainak is megfeleltethető, ugyanakkor viszont akár klasszikus értelemben vett történeti mondának is tekinthető, bizonyos jellemzőivel az eredetmondának. Igen ambivalens szöveg tehát, melynek műfaji besorolása sokféle lehet, ám úgy találom, hogy közelebb van a valódi folklórhoz, mint a „folklór utáni” igaz történethez. Alaposabb elemzéssel – nem lehetetlen – több „igaz történet” valódi folklór volta is megállapítható lenne. Ehhez azonban számos igaz történet ismeretére lenne szükség. Sajnos, ilyeneket keveset adtak eddig ki.¹⁷

Egy alább bemutatásra kerülő változat alapján az a feltevés kockáztatható meg, hogy a Gombos István „hőstettét” elmondó elbeszélés tartalmi váza – amely, mint látni fogjuk – nem minden esetben előzménye egy történeti (névmagyarázó) mondának is, egy másik szövegben másként artikulálódik, a változatképződés jellemzőinek megfelelően. Egy másik – igen távoli – Duna menti helységben, Komáromban hallotta egyik adatközlőjétől a helyi mesetersegeket feldolgozó szerző az alábbi történetet:

„A múlt század 70-es éveinek [a 19. századról van szó – J. K.] egyik hideg téli napján Farkas István komáromi molnár egy társával együtt az erősen zajló Duna déli partján rekedt. A hajóhidat szétszedték, a dereglyéket a partra húzták. A fontos postai küldeményeket azonban át kellett szállítani a Dunán. Ennek elvégzésére egy vaspontonon műszaki katonákat vezényeltek ki. Rajtuk kívül pár katonatiszt is beszállt a pontonba. Ahogy a Duna közepére értek, az egyre sűrűsödő jég összetorlódott, és körülzárt a pontont. A benne tartózkodó katonákat a megfagyás veszélye fenyegette. Megmentésükre a Duna partjára kivezényelt katonai mentőosztag parancsnoka önkéntes vállal-

¹⁵ CZIRÁKY 1894.

¹⁶ DOBOS 1970. 102.

¹⁷ L. a 6. jegyzet adatát.

kozókat keresett. Farkas István és társa vállalkoztak az életveszélyes mentésre. Az volt a feladatuk, hogy a libegő jégen keresztül kötelet húzzanak a pontonra. Egy-egy létrával, a létrára kötött vékony kötelet maguk után húzva, minden lépést kitapogatva haladtak lassan, óvatosan a ponton felé. Félúton a társ kimerült, elfeküdt a jégen, nem tudott továbbmenni. Farkas Istvánnak azonban mintegy kétórás idegfeeszítő küzdelem után sikerült bejutnia a pontonba. A pontonban lévők ezalatt állandóan jobbra-balra ingatták a pontont, hogy be ne fagyjon. Mihelyt Farkas odaért, a vékony kötél segítségével egy vastagabb kötelet húztak a pontonra, melynél fogva a partra szánkáztatták a vízi járművet a bentrekedtekkel együtt. Ideje is volt, mert közülük többet úgy kellett életre dörzsölni. Ezek között volt a jégről beemelt molnártárs is. Vakmerő tetteért Farkas István magas kitüntetést kapott.”¹⁸

Kétségtelen, hogy a komáromi népi elbeszélés a gombosinak változata, azzal, hogy benne – mint mondtam – a névmagyarázó mondai befejezés hiányzik. Úgy tekinthetjük tehát, hogy két „igaz történet” áll előttünk, melynek egyike a mondává alakulás útját is megtette, a másiknak ilyen folytatása nincs. Közös azonban a kettőben, hogy a felső hatóság megjutalmazza a „hőstett” végrehajtóját. Ez tehát a közös váz egyik motívuma. A továbbiak a következők: érdekes módon mindkét víz menti embert Istvánnak hívták (Gombos István és Farkas István); mindketten olyan eszközt használtak a szerencsétlenül jártak (jégbe szakadtak és jégbe szorultak) megmentésére, ami lehetővé tette a jégtáblákon áthaladást (két szál deszka vagy egy-egy létra); a szerencsétlenül jártak a gombosi történetben magas rangú katonatisztek voltak, a komáromi elbeszélésben is előfordulnak a katonatisztek a katonák mellett; a komáromi változat esetében a magas kitüntetés nyilván ugyanonnan érkezett, mint a gombosi esetében az „engedély” a névadásra, Bécsből, a császártól; végül a két történet korban is szinte pontosan megfelel egymásnak: a 19. század utolsó harmadában „történt”.

El lehet gondolkodni, természetesen, azon is, hogy a két népi elbeszélés egymásnak valóban változata-e, vagy pedig csupán arról lehet szó, hogy Komáromban is és Gombosnál is a valóságban is megtörténhetett a befagyott Dunán a szerencsétlenség, valamint a mentés lényegében azonos, vakmerő volta. Erre a választ nem tudjuk; ha rendelkezésre állának sajtóbeli adatok, akkor lehetne arra gondolni, hogy nem csupán szájhagyományozott, alapjában véve fiktív „hőstettek” váltak „igaz történetté”, illetőleg az egyik esetében névmagyarázó mondává is, így azonban csupán azt tudhatjuk, hogy a Duna menti szájhagyományban éltek ilyen történetek, melyek közül kettőt sikerült lejegyzett formában azonosítanunk és vizsgálat tárgyává tennünk. Nem lehetetlen, hogy a Duna mentén másutt is meséltek az emberek hasonló történeteket, melyek egy virtuális „igaztörténet-típus” felé mutatnak.

¹⁸ KECSKÉS 1978. 70–71.

Úgy tűnik, a befagyott Duna akkora veszélyt jelentett a folyó mente lakossága számára, hogy sorra születtek a jégbe szakadást elregező népi elbeszélések, mint arra a „Jégbe szakadt lakodalmások” kérdésköre kapcsán már alkalmam volt elgondolkodni.¹⁹

Hogy valamely népi elbeszélés a történeti mondák közé legyen sorolható, tartalmaznia kell valami „történelmit”, legalábbis az utalás szintjén. Mint láthattuk, a Gombos István „hőstettét” elregező igaz történet nem nyújt semmiféle „történelmi” távlatot vagy utalást, így tehát nem is lehetne – legalábbis második része alapján – emlegetni e szöveg kapcsán a történeti (névmagyarázó) mondát. Úgy tűnik azonban, hogy a történeti mondákkal kapcsolatos újabb kutatások (Dobos Ilona után) mégis lehetővé teszik, hogy az ilyen „történelmietlen” helynév-eredetizetés a „helyhez fűződő mondák” között (is) helyet kapjon. Éppen a legutóbbi, a magyar nyelvterület egészére kiterjedő történetimonda-gyűjtés (1995) alapján állapíthatta meg az összeállító és szövegválogató Landgraf Ildikó: „A történeti mondákban egyrészt egy-egy család vagy falu történetének fontos eseményei, kiemelkedő egyéniségei, másrészt a magyar történelem hősei, küzdelmei elevenednek meg.”²⁰

A történeti monda ilyen értelmezése teljes mértékben lehetővé teszi, hogy a Gombos István dunai „hőstettét” elregező „családi tradíció” – ahogy Cziráky kissé lefitymáló megjegyzése mondja – alapján véve névmagyarázó (tehát történeti) mondának is felfogható legyen alapvetően „igaz történet” volta mellett.

A Dobos Ilona által még 1970-ben bejelentett történetimonda-katalógus – mint tudjuk – nem készült el.²¹ Landgraf Ildikó számos történetimonda-kérdéssel foglalkozó dolgozata után sem tudok arról, hogy katalógust készített volna vagy készítené. Úgy látszik, időközben újabb mondatakutató kapott megbízatást arra, hogy a magyar történeti mondák kérdésével foglalkozzon. Ennek kapcsán kiadott dolgozatában²², akárcsak Dobos Ilona 1970-ben közölt dolgozatában is, ott szerepel egy történetimonda-katalógus tervezete, amely ismét más megvilágításban adja, például, a névmagyarázó mondák kérdését. Valahol a lehetséges típusok felsorolásának végén, a helyi mondák között, szerepel a „Jelesebb helynévmagyarázó mondák”²³ megnevezés, amely Gombos István „hőstette” alapján bennünket érdekelhet. Jó lenne hinni, hogy ez a tervezet végül is megvalósul, ami az összeállító személyének tevékenysége ismeretében nem tűnik lehetetlennek. Az persze más kérdés, hogy a tervezet kidolgozójának eddig kiadott számos mondatakönyve,²⁴ vala-

¹⁹ A dolgozat sajtó alatt: HÍD, 2007. október.

²⁰ LANDGRAF (szerk.) 1998. 49. (Bevezetés)

²¹ DOBOS 1970. 109.

²² MAGYAR 2005.

²³ MAGYAR 2005. 370.

²⁴ Felsorolva: MAGYAR 2005.

mint a bennük követett szövegközlési megoldás mennyiben találkozik, vagy találkozik-e egyáltalán a szakma mértékadó részének elképzeléseivel. Az eddig hallott vélemények nem tekinthetők megnyugtatónak.

Irodalom

BAUSINGER, Hermann

1982 A hétköznapi elbeszélések szerkezetei = Uő: *Az újrarájzolt kép*. H. B. válogatott tanulmányai. Budapest, 1982, 17–50. l. (Folcloristica 7.)

BOŠKOVIC- STULLI, Maja

1984 Pričanja o životu (Iz problematike suvremenih usmenoknjiževnih vrsta) = Uő: *Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti*. Zagreb, 1984, 309–366. l.

BOSNYÁK Sándor

2001 *1100 történeti monda*. Budapest (Folklór Archívum 20.)

CZIRÁKY Gyula

1891 Bogojevóráról. *Bácska*, 1891. No. 58.

1894 Gombos múltja és jelene. *Szabadka és Vidéke*, No. 18. és 19.

1898 *Bács-Bodrogh vármegyei Gombos és Bogojeva múltja*. Zombor

DOBOS Ilona

1964 Az „igaz” történetek műfajának kérdéséről. *Ethnographia*, 75. (1964), No. 2., 198–217. l.

1970 A történeti mondák rendszerezéséről. *Ethnographia*, 81. (1970), No. 1., 97–112. l.

1986 *Paraszti szójhagyomány, városi szóbeliség*. Budapest

JUNG Károly

1978 *Az emberélet fordulói*. Gombosi népszokások. Újvidék

JUNG Károly (szerk.)

1978 *Gombos (Bogojevo)*. Írások egy nyugat-bácskai falu jelenéről és múltjáról. Gombos

KECSKÉS László

1978 *Komáromi mesterségek*. Bratislava

LANDGRAF Ildikó

1998 „Beszéli a világ, hogy mi magyarok ...” Magyar történeti mondák. Budapest

MAGYAR Zoltán

2005 A magyar történeti mondák katalogizálásának kérdései. *Ethno-Lore* (A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve) XXII., 345–386. l.

PENAVIN Olga–MATIJEVICS Lajos

1984 *Gombos (Bogojevo) földrajzi neveinek adattára*. Újvidék

RÉTHEI PRIKKEL Miklós

1991 *Az igaztörténet*. Debrecen (Folklór és Etnográfia 58.)

FOLKLORIZATION OF A “HEROIC DEED” IN A VILLAGE

The paper examines the question of what is within and what is beyond folklore in a folk story retelling a “heroic deed” – people crossing the river fell through or were trapped in the ice –, an event that “happened” by the Danube at the end of the nineteenth century. The two variants that the author tackles concern the relations between “everyday stories” or “true stories” and legends, the classical genre of folk literature, since one of the variants also functions as a place-name (historical) legend. The author’s conclusion is that true stories can be treated as a genre of modern folklore since, as Hermann Bausinger has already indicated it, they almost touch on classical legends. The new definition of historical legends makes this indeed possible. The paper also directs attention to the fact that field-workers today ought to note down, collect and publish the texts of the more and more frequently heard “true stories” for it is very likely that some of them are not only one-time stories but also modern folk stories which, although vary, have a constant structure nearing a type.

Keywords: “everyday stories”, “true stories”, place-name (historical) legends, interrelations among stories from along the Danube river, 19th century folklore of Gombos (Bogojevo)